

**RIKOSTAUSTAISTEN NAISTEN
OMAN ELÄMÄNSÄ JÄSENYYKSET**

Päihteidenkäytön, väkivallan ja äitiyden kertomuksia

Ulla Salovaara
Sosiaalityön pro gradu -tutkielma
Syksy 2014
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

RIKOSTAUSTAISTEN NAISTEN OMAN ELÄMÄNSÄ JÄSENYYKSET - päihteidenkäytön, äitiyden ja väkivallan kertomuksia

Salovaara, Ulla
Pro gradu -tutkielma
Sosiaalityö
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2014
Ohjaajat: Tuija Kotiranta ja Marita Husso
124 sivua, 4 liitettä

TIIVISTELMÄ

Rikosseuraamukseen tuomittujen naisten määrä on kasvanut muutaman vuosikymmenen aikana merkittävästi. Naisia rikoksiin altistavat syyt, heidän sosiaaliset ongelmansa sekä kuntoutumis- ja toipumisprosessinsa on miesenemmistöä poikkeava. Rikos- ja päihde-taustaiset naiset ovat tiukemman kulttuurisen määrittelyn kohteena, minkä vuoksi heidän häpeätaakkansa voi olla painavampi kuin vastaavassa tilanteessa olevalla miehellä.

Tämän tutkielman kohteena ovat rikostaustaisten naisten erilaiset tavat jäsentää elämäänsä ja kulttuurista todellisuuttaan. Selvitän myös miten he sijoittavat itsensä ja muut osaksi sosiaalista maailmaa, tekevät erotteluja sekä arvottavat ryhmiin ja kategorioihin kuulumista sekä niihin liittyviä kulttuurisia normeja ja merkityksiä. Tutkimuskysymykset ovat: (1) Minkälaisia jäsenyyksiä ja eron paikkoja puheissa tuotetaan? (2) Miten valittu jäsenyys suuntaa rikostaustaisten naisten jäsenyyksiä ja valintoja? (3) Millaisia jäsenyyksiä, osallisuuksia ja osattomuuksia kategorisoinnit tarjoavat eli mitä funktioita kategorioilla on naisten elämässä?

Tutkimusaineistona ovat kahdeksantoista rikosseuraamukseen tuomittujen naisten haastattelut. Iältään he olivat 21–55 -vuotiaita. Suurin osa oli haastatteluhetkellä suorittamassa rangaistusta vankilassa, ja osalle rikokset ja päihteet ovat historiaa. Heidät on tuomittu joko huumausaine-, omaisuus- tai henkeen ja terveyteen kohdistuvista rikoksista. Naisista kymmenellä on lapsia, yhteensä lapsia on 21. Useat ovat olleet sekä väkivallan uhreja että tekijöitä. Tutkimusmenetelmänä on käytetty kategorianalyysia.

Olen tutkielmassani löytänyt neljä kategoriaa ja neljä suhtautumistapaa oman taustan ja normiyhteiskunnan välillä. Ne ovat erilaisuutta korostava, pikkuhiljaa muuttuva, itestä kiinni -periaatetta tunnustava ja tavallisempaan suuntaan menijä. Suhtautumistavat ovat tilannekohtaisia. Rikostaustaisen naisen identiteetti on muuttuvaa ja yksilöllisesti varioitavaa. Tutkielmani tulokset osoittavat, että päihderiippuvuudet altistavat naisia monitahoiselle huono-osaisuudelle. Tuloksissa näkyy huono-osaisuuden kasautumista ja ylisukupolvisuutta, sekä monitahoista vaille jäämistä sisältäen kaltoinkohtelua ja traumaattisia kokemuksia. Käytännön ennaltaehkäisevissä toimenpiteissä tulee näihin kiinnittää huomiota. Tulokset osoittavat myös, että monitahoisesta huono-osaisuudesta ja särkyemisestä huolimatta on aina toivoa. Naisten selviytymisen kannalta keskeisenä seikkoina näyttää olevan muutoksen mahdollisuuden tarjoaminen.

Avainsanat: rikostausta, naiset, päihdeongelmat, päihdekuntoutus, kategorianalyysi, erilaisuus, normaalius

Sisällysluettelo

TIIVISTELMÄ	2
1 JOHDANTO	6
2 RIKOSTAUSTAISTEN NAISTEN KOKEMUSMAAILMA	9
2.1. Naisten tekemät rikokset.....	9
2.2. Naisten kokema väkivalta ja kaltoinkohtelu	12
2.2.1. Lapsuudessa.....	12
2.2.2. Kohteena ja uhrina	14
2.2.3. Tekijänä.....	16
2.3. Rikosseuraamuksia suorittavat naiset	18
2.4. Naisten päihteidenkäyttö.....	21
2.4.1. Päihdeongelmaisena naisena	21
2.4.2. Päihderiippuvuudesta toipujana.....	27
3 TUTKIMUKSELLISIA NEUVOTTELUJA	30
3.1. Tutkielmani naiset	30
3.2. Tutkielman eettisyys.....	35
3.3. Katogoria-analyysi.....	38
3.2.1. Keskeisimmät käsitteet	40
3.2.2. Selonteko ja moraalinen järjestys	43
3.2.3. Poikkeavuuden kategoria.....	44
3.4. Neuvotteluja kategorian jäsenyydestä – ja sen vastustamisesta.....	46
4 ERILAINEN	52
4.1. Kotoa opittua.....	52
4.2. Poikkeava henkilö.....	56
4.3. Muiden silmin	61
5 PIKKUHILJAA MUUTTUNUT NAINEN.....	66
5.1. Eletty elämä ja käyttäjämaailma	66
5.2. Vaihtoehtojen pohdintaa ja muutoksen mahdollisuus	69
5.3. Pieniä askeleita ja toisenlaisen elämän kokeilua	72
5.4. Muutoksen pysyvyys	74

6 ITESTÄ KIINNI	77
6.1. Kun lopettaa päihteidenkäytön	77
6.2. Kun oppii vankilan tavoille ja takaisin yhteiskunnan sääntöihin.....	81
6.3. Kun irtaantuu väkivallasta.....	85
7 TAVALLISEMPAAN SUUNTAAN MENIJÄ	88
7.1. Yhteiskuntakelpoiseksi tuleminen.....	88
7.2. ”Ei narkkaamista koko loppuelämä”	92
8 NEUVOTELLUT KATEGORIAT.....	97
9 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	102
KIRJALLISUUS.....	106
LIITTEET.....	119

LIITE 1: Kirje haastateltavalle yhdyskuntaseuraamustoimistossa ja avovankilassa

LIITE 2: Kirje haastateltavalle suljetussa vankilassa

LIITE 3: Lomake haastateltavalle yhdyskuntaseuraamustoimistossa ja avovankilassa

LIITE 4: Haastattelurunko

TEKSTISSÄ ESIINTYVÄT KUVIOT JA TAULUKOT

KUVIO 1. Group-grid-malli

KUVIO 2. Rikostaustaisten naisten jäsennykset sosiaalisen ulottuvuuden (group-grid) -mallissa.

TAULUKKO 1. Vankeusvankien päärikos 1. toukokuuta vuosina 2001–2012 (%).

TAULUKKO 2. Päihdeongelmaista naista, juomista ja asiakkuutta määrittävät tekijät.

TAULUKKO 3. Informanttien ikä ryhmiteltynä.

TAULUKKO 4. Informantit: nimi tutkimuksessa, rikos sekä elämäntilanteesta juontuva näkökulma ja konteksti.

Irmeli: Ku vapautuu nainen vankilasta, pitas aina tukee ja ainaki yrittää johonki et se pääsis. Sit perheasiat pitas laittaa kuntoon mahdollisimman paljon siinä vankeuden aikana. Viranomaisten pitäs tukee. Se olis kaikkein tärkeintä. Ja välittää siitä vangista, kun se on siellä. Se olis kaikkein tärkeintä. Varsinki naisista. Se ei oo heleppoo, ku tonne lähtee. Se ei oo paljon toivottu. Ne on ainakin sellasia, joita pitas tehdä. Ne olis tärkeitä. Ehdottomasti pitas kartottaa, et mihin se nainen ihan oikeesti menee. Et se pääsee tähän yhteiskuntaan sisälle. Se ois a ja o. Se ois kaikkien osapuolien, yhteiskunnan, et se ei ois ulkopuolella. Siellä on nuoria naisia, mitkä tarvii koulutusta ja. Mut ethän sää voi kouluunkaan lähtee, jos sulla ei oo paikkaa mihin mennä. Niistä vois tulla ihan järkeviäkin ihmisiä. Se on sääli kattoo, ku menee tonne samaan katuojaan. Ja sama kierre uudelleen ja uudelleen. Mää oon aina sanonu, et naine, ku se on muutenki sillee, et ku menee huonosti, nii sille käy tosi huonosti. Pahemmin ku miehille. Eiks käykki?

1 JOHDANTO

Minua ovat jo vuosia kiehtoneet marginaalin ja keskuksen, kuulumattomuuden ja kuulumisen rajapinnat. Aiemmin olen tarkastellut kuulumisen ja ulkopuolisuuden paikkoja kurdinuorten diasporaa käsittelevissä yhteiskuntapolitiikan (Salovaara 2004) ja etnologian pro gradu -tutkielmissa (Salovaara 2005). Nyt kiinnostukseni kohteena ovat rikostaustaiset naiset. Rikostaustainen ja usein myös runsaasti päihteitä käyttävä nainen luokitellaan kulttuurisesti poikkeavaksi. Aiheen mielenkiintoa lisää, kun törmää kiinnostavaan siellä, missä sitä vähiten odottaisi (Ks. Kuronen, Granfelt, Nyqvist, Petrelius 2004, 10; Sikes 1999, 21). Kiinnostukseni ei kohdistu itse rikokseen, vaan toisaalta syihin ja taustoihin, sekä rikollisen elämäntavan, päihteidenkäytön ja vankeusrangaistuksen seurauksiin. Haluan selvittää, mikä on saanut haastattelemiani naiset syyllistymään rikoksiin, ja kuinka rangaistus kokonaisuudessaan vaikuttaa heidän elämäänsä. Olen kirjoittanut muistiinpanoihini 9.11.2010 seuraavasti: ”Rikollisella teolla ei ole minulle merkitystä. Merkittävää on se, miten naiset siitä puhuvat (jos puhuvat), millaisia merkityksiä sille annetaan ja miten se sijoittuu naisten elämäntilanteeseen.”

Pat Carlen ja Anne Worrall (2004) esittävät kolme perustelua rikostaustaisten naisten tutkimiselle. Ensinnä rikoksen tehneiden naisten määrä on jatkuvassa kasvussa. Toiseksi naisten kokemukset ovat erilaisia ja poikkeavia rikollisista enemmistönä oleviin miehiin verrattuna. Kolmantena he esittävät, että naisnäkökulma tuo uutta ymmärrystä rikosseraamuksiin sekä tasa-arvoasioihin yleensä (Carlen & Worrall 2004, ix–x). Vankilaan tuomitut ovat yhteiskunnan huono-osaisia useilla tavoin mitattuina (mm. Hypén 2005; Granfelt 2007a; 2007b; Kivivuori & Lindeborg 2009; Lintonen & Joukamaa 2013; Viitala 2013). Lisäksi suomalainen yhteiskunta on eriarvoistunut 1990-luvun alun laman seurauksena ja huono-osaisuus on ylisukupolvistunut. Aiemminhan kaikilla oli ainakin mahdollisuuksien tasa-arvo esimerkiksi yhtäläisen koulutuksen saamiseksi. (Saari 2011.) Juho Saari ja Sakari Kainulainen (2013) esittävät, että huono-osaisten hyvinvoinnin kokemuksia voidaan selvittää ainoastaan kuuntelemalla ihmisten omaa ääntä. (Kainulainen & Saari 2013, 40.)

Tutkimusaineistonani on sekä vankeusrangaistustaan suorittavia että pitkään vankilasta poissa olleiden haastatteluja. Tutkimukseni tuo näennäisen sukupuolineutraaliin aiheeseen

naisnäkökulman, minkä lisäämiselle on olemassa selkeä tarve. Vaikka naisten osuus on suhteellisen vähäinen esimerkiksi ehdottomaan vankeuteen tuomituista, on heidän määränsä tilastollisesti jatkuvasti kasvanut. Nais erityisyyden huomioiminen edellyttää rikostaustaisten naisten elämäntilanteiden kokonaisvaltaista tarkastelua. Yleisellä tasolla naisnäkökulma on pyritty tuomaan osaksi vankeusrangaistuksen suunnittelua (mm. Lattu 2008, Naiset näkyviksi 2008; Nais erityisen kuntoutuksen kehittäminen vankeinhoidossa 2010), mutta vaikutuksia käytäntöihin sillä ei valitettavasti ole juuri ollut.

Rikostaustaisten naisten, heidän elämäntilanteensa ja kokemustensa tutkiminen on myös marginalisaation ja siihen liittyvien kokemusten tutkimista. Marginalisaatiokokemusten tutkiminen on tärkeää juuri marginalisaation kolmitasoisien vaikuttavuuden vuoksi. Yksilötaso käsittää rikostaustaisten naisten kokemukset, päihdeongelman ja marginalisaation seuraukset sekä niiden vaikutukset. Sosiaaliseen verkostoon yksilötason vaikutus tulee lasten, muiden omaisten ja lähipiirin kautta. Yhteiskunnallisella tasolla rikostaustaisten naisten tulkitaan helposti edustavan sosiaalista ongelmaa, mistä seurauksena ovat kohonneet sosiaali-, päihde- ja vankeinhoitomenot ja lisääntyneet huostaanotot.

Teoreettinen tausta tuntuu määrittelevän naisia voimakkaasti marginaaliin. Tutkimuksen joka vaiheessa olen pyrkinyt huolehtimaan informanttien kokemusten, näkökulmien ja äänten tulemisesta mahdollisimman täysipainoisesti huomioon otetuiksi (ks. Törrönen 2006, 16). Minun tarkoitukseni ei ole leimata tai luokitella. Käytän termiä ”rikostaustainen nainen” kuvaamaan haastateltavia yhdistävästä kokemuksesta, joka todentuu myös tuomioistuinten päätöksissä. Termi ei viittaa kenenkään henkilökohtaisiin piirteisiin, eikä sillä pyritä selittämään yksilön käytöstä. Ikäviä asioita ei vain voida aina kutsua miellyttävillä ja mukavilla nimillä. (Granfelt 1998, 44; Husso 2003, 44; Helne 2004.)

Tutkielmallani haluan tuoda rikostaustaisten naisten kertoman todellisuuden osaksi yhteiskuntapoliittista keskustelua, sekä löytää välineitä haastaa ja kyseenalaistaa yleisiä oletuksia ja käsityksiä heistä. Tarkastelen siis naisten kertomaa paitsi yhteiskunnallisena kysymyksenä myös yksilöllisenä kokemuksena, jossa eletty elämä, kerrotut kokemukset ja koetut tuntemukset määrittävät yksilön nykyisiä ja tulevia mahdollisuuksia ja valintoja. Tavoit-

teillani on siten tieteellisen ulottuvuutensa lisäksi sekä yhteiskunnallinen että emansipatorinen ulottuvuutensa.

Tutkielmassani haluan tuoda rikostaustaisten naisten ”äänen” litteroitujen tekstien kautta lukijan ulottuviin, jotta välttäisin puolesta puhumisen. Kyse on tutkimuksellisesta valinnasta, jolla sallin haastateltujen tulla kuuluviin kovemmalla äänellä kuin omani tutkielman tekijänä. (Oakley 2000, 21.) Aineisto-otteiden runsaudella haluan tuoda myös lukijalle selväksi sen, kuinka olen analyysiin ja tulkintaan päätenyt. Lisäksi haluan aineisto-otteilla tuoda esiin sitä sosiaalista kontekstia, josta käsin rikostaustaiset naiset haastattelupuhettaan tuottavat. (Reinhartz 2001, 42–45, 71–75; Davies & Esseveld 1989, 10–12, 56–69.) Kyse on toisaalta myös valtaistamisesta eli naisten äänen ja kokemuksen esiin- ja julkituomista, millä arvelen olevan laajempaa merkitystä (Kuronen 2004, 286), ja toisaalta tuoda esiin taustalla vaikuttavia, laajempia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia sidoksia, suhteita ja käsityksiä (Laitinen 2004, 167). Esitän aineistoa haastatetaville keksimilläni nimillä. Vaikka kyse on kulloinkin yhden haastateltavan puheesta, edustaa se aina suurempaa aineistojoukkoa. Tuon aineistoa esille jo ennen kuin olen aineistoa varsinaisesti esitellyt. Otteet litte-roinnista ovat tutkielmani alkupuolella kuvailevia, enkä siten analysoi niitä. Niiden tarkoitus on tuoda aineistoni tutuksi lukijalle jo alusta lähtien.

Tutkielmani etenee siten, että seuraavassa luvussa käsittelen rikostaustaisen naisen kokemusmaailmaa, mihin olen sisällyttänyt sekä rikokset, väkivallan että päihteet. Kolmannessa luvussa esittelen aineistoni, pohdin tutkielmani eettisyyttä ja esittelen käyttämäni tutkimusmetodin: kategoria-analyysin. Lisäksi kerron kategoria-analyysin käytöstä ja tarkemmista intresseistäni sekä tutkimuksellisista valinnoistani. Neljännestä luvusta alkaen seitsemänteen lukuun saakka kuvaan analyysin tuloksia ja esitän päätelmiäni. Kahdeksannessa luvussa esittelen tuloksiani ja yhdeksännessä luvussa teen johtopäätöksiä ja yhteenvedon tutkielmastani.

2 RIKOSTAUSTAISTEN NAISTEN KOKEMUSMAAILMA

2.1. Naisten tekemät rikokset

Rikosseuraamuksia koskevissa tutkimuksissa naiset ovat marginaalissa, sillä tutkimukset ovat pääosin joko koskeneet miehiä tai olleet näennäisen sukupuolineutraaleja. Naisten marginaalisuus on myös määrällistä. Ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomituista naisia on vuosittain seitsemisen prosenttia. Vankeusrangaistukseen tuomittujen naisten määrä on kaksinkertaistunut vuodesta 1993 (119 henkilöä) vuoteen 2009 (246 henkilöä). Vuonna 1990 vankeusrangaistukseen tuomituista oli naisia 4 prosenttia, ja 1980-luvun alkupuolella 2–3 prosenttia. (Anttonen 1997, 55–56; Carlen 2003, 9; Granfelt 2004b; Smolej 2005, 42–43; Laine 2010; Blomster, Linderborg, Muiluvuori, Salo & Tyni 2012, 25.)

Historiallisesti tarkasteltuna tilanne on ollut hieman erilainenkin, sillä esimerkiksi vuonna 1894 vangeista joka neljäs oli nainen. Tuolloin päärikoksina olivat lapsenmurhat sekä si-kiönlähdettäminen. Prosentuaalisessa laskemisessa tulee huomioida myös miesvankien määrän hurja muutos. Vuonna 1975 vankien kokonaismäärä oli 5452 ja vuonna 2012 se oli 2615. Naisvankien määrä on noina vuosina ollut 115 ja 177. Naisten prosentuaalinen osuus on kasvanut kahdesta prosentista seitsemään, vaikkei vankimäärä ole hurjasti lisääntynyt. (Pösö 1986, 1; Kakkua paloina 2001, 37; Lappi-Seppälä & Niemi 2007, 384; Blomster et al. 2012, 44). Vankilaan joutuvia naisia voidaan pitää sekä ”poikkeavia naisina että poikkeavia vankeina.” (Protu 2011, 10.) Seuraavalla sivulla olevassa taulukossa on esitetty naisvankien osuudet ja määrät vuodesta 2001 vuoteen 2012.

TAULUKKO 1. Vankeusvankien päärikos 1. toukokuuta vuosina 2001-2012 (%) (Blomster, Linderborg, Muiluvuori, Salo & Tyni 2011, 32; 2013, 38)

		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ryöstö	Yht.	8	7	7	7	6	7	5	6	7	7	7	7
	Naisia	5	3	8	5	5	6	4	2	5	7	7	7
Varkausrikokset	Yht.	17	17	17	16	16	15	14	13	12	11	10	11
	Naisia	20	10	15	14	15	16	13	10	11	10	6	12
Muu omaisuusrikos	Yht.	7	7	6	5	5	4	4	3	4	6	6	6
	Naisia	6	15	5	3	6	5	5	5	6	7	9	10
Henkirikos	Yht.	19	19	19	18	19	19	20	20	20	22	23	23
	Naisia	27	24	27	29	27	25	28	32	27	30	31	34
Muu väkivaltarikos	Yht.	14	14	16	17	18	20	19	20	20	21	21	20
	Naisia	17	15	11	18	14	17	16	14	22	21	17	21
Siveellisyysrikos	Yht.	2	2	2	2	3	3	3	3	3	4	4	4
	Naisia	1	1	1	1	0	0	0	0	1	3	4	2
Huumausainerikos	Yht.	17	18	17	18	16	15	15	16	14	16	17	17
	Naisia	15	26	23	19	21	16	15	16	15	16	16	19
Liikennejuopumus	Yht.	12	11	12	12	13	12	14	13	14	12	10	9
	Naisia	6	6	7	7	11	11	10	11	9	5	6	3
Muu rikos	Yht.	5	5	5	4	4	4	6	6	6	3	2	2
	Naisia	5	2	4	4	1	3	10	9	4	2	4	1
	Yht.	2608	2762	2974	3107	3173	3186	2979	2865	2924	2726	2639	2615
	Naisia	109	156	146	170	169	197	184	167	190	193	180	177

Tarja Pösön (1986) mukaan on kaksi tapaa huomioida naisten tekemän rikollisuuden erityisyys. Ensinnä naisten tekemä rikollisuus on erityistä vähäisyytensä ja historiallisen kehityslinjansa vuoksi. Toiseksi naisten tekemien rikosten luonne ja yksilöllinen dynamiikka on miesten tekemästä rikoksista poikkeava, ja käytetyt käsitteet ja teemat ovat osoittautuneet soveltumattomiksi naisten rikollisuuden selvittämiseen. Rikoksiin syyllistyneiden naisten kokemukset eroavat miesenemmistön kokemuksista. Naiset myös toistavat rikoksissaan yhteiskunnallisesti alistettua asemaansa, sillä rikoksiin syyllistyneille naisille yhteistä oli ensisijaisesti selkeä taloudellinen, koulutuksellinen ja työmarkkinallinen huono-osaisuus, ja toissijaisesti voimakas mutta ristiriitainen perhe- ja parisuhderiippuvuus. Nais- tuomituilla on miehiä todennäköisemmin taustallaan fyysistä ja seksuaalista hyväksikäyttöä sekä parisuhdeväkivaltaa. He ovat myös todennäköisemmin vankilaan tullessa lähivanhempia. (Pösö 1986, 193–194; Covington & Bloom 2006, 10, 15). Kaisa Tammi-Moilanen muistuttaa, että naisvangit ovat moninainen joukko, joita yhdistää sukupuoli ja vankeus. (Tammi-Moilanen 2002, 183; myös Lindberg 2005, 21–23).

Naisille on tyypillisempää miehiä vähäisempi laitostertaisuus kuin miehillä. Naiset siis uusivat rikoksiaan harvemmin ja palaavat vankilaan pitemmällä aikajänteellä kuin miehet. (Pösö 1986, 193; Lattu 2008; Blomster, Linderborg, Muiluvuori, Salo & Tyni 2013, 409).

Naiset myös pyrkivät herkemmin vankeustuomionsa aikana saamaan muutosta niihin teki-
jöihin, joiden vuoksi he ovat vankilaan joutuneet. (Protu 2011, 10; Vanajan vankilanjohtaja
Kaisa Tammi-Moilasen haastattelu) Naisten vähäinen määrä ja poikkeaminen miesnormis-
ta saattaa aiheuttaa perspektiiviharhan. Tuolloin naisia voidaan pitää vaikeina ja poikkeuk-
sellisina tapauksina sekä päihdehoidossa (Holmila 1989, 59) että vankeinhoidossa (Tam-
mi-Moilanen 2002, 187; Kurtén-Vartio 2007). Naisia ei tulisi kohdella kuin miestä, oli
kyse vankilasta tai vapaudesta. Vankilaan tuomitseminen ei tee naisesta vähemmän naista,
vaan hänen tulisi saada olla nainen myös vankilassa. (Cranford & Williams 1998, Lindberg
2005, 12 mukaan).

Odd Lindbergin (2005) tutkimukseen osallistunut Maggan kertoo ajatuksistaan sen jälkeen,
kun oli lukenut valmiin tutkimuksen. Lukeminen palautti mieleen vaikean vaiheen elämäs-
sä. Hänelle vankeusaika oli taistelua: taistelua ollakseen riittävä äiti puhelimen välityksel-
lä; taistelua saada tilaisuuksia kommunikoidakseen lähimmäisten kanssa; taistelua tullak-
seen huumeettomaksi, terveeksi ja kokonaiseksi jälleen; taistelua tullakseen ”uskottavak-
si”; taistelua jaksaakseen eteenpäin; taistelua saadakseen asunnon, työn ja uusia ystäviä.
(Lindberg 2005, 10.)

Vankilassa tuomiotaan suorittavien naisten vankeusaikaa, vankilaan joutumista, siellä ole-
mista ja erityisesti sieltä vapautumisen jälkeistä aikaa brittiläisessä yhteiskunnassa on tut-
kinut muun muassa Mary Eaton (1993). Hän on selvittänyt vankeuden vaikutusta naisten
elämään ja pohtinut muun muassa, kuinka vankilasta vapautuneet naiset muuttavat tai ra-
kentavat elämäänsä uudelleen vapautumisen jälkeen. Eatonin mukaan vankilaan tuomitut
naiset on erotettu yhteisöstä ja rakkaistaan, niistä ihmisistä ja paikoista, jotka muodostavat
heidän arkensa. Vankila oli tutkimuksen naisille yhteiskunnan ulkopuolinen tila. Vankeu-
den vuoksi he olivat joutuneet pois omasta arjestaan, tulleet vieraaseen ympäristöön ja oli-
vat pakotettuja osaksi kontrollikoneistoa, joka tekee naisista naisvankeja. Vangin kuuluu
olla tottelevainen ja kantaa vastuuta itsestä, mutta ei olla oma-aloitteinen. Eaton löysi neljä
strategiaa, joilla naiset reagoivat vankilan ehdottomuuteen. Strategiat ovat vetäytyminen,
taantuminen, liittoutuminen ja itsetuhoisuus. Yksi henkilö voi omaksua joko yhden tai use-
amman strategian selviytyäkseen. (Eaton 1993, 15–19.)

Useille Kathleen Ferraron ja Angela Moen (2003) haastattelemaalle yhdysvaltalaisille naisvangeille arki vapaudessa oli puolestaan ollut niin voimavaroja vievää, että he suhtautuivat vankeusrangaistukseen tervetulleena lepohetkenä tai jopa lomana äitiyden, kadulla vietetyn elämän ja perheväkivallan jälkeen. Monet kertoivat päihteidenkäyttönsä lisääntyneen sen jälkeen, kun he olivat menettäneet lapsensa. Ferraro ja Moe kuvasivat moninaista elämän rikkonaisuutta, särkymisiä ja inhimillistä tuskaa. Aineiston naiset kertoivat lapsuuden hylkäämisistä, fyysisestä, seksuaalisesta ja henkisestä väkivallasta, jota he olivat kohdanneet koko elämänsä. Äidit kertoivat huumeidenkäytöstä raskaudenaikana ja siitä, kun vastasyntynyt kuoli huumeiden vuoksi, tai kun näkivät vieroitusoireisen vastasyntyneensä tehohoidossa. Kaikesta huolimatta lapset olivat heille suurin motivaationlähde yrittää muuttaa elämäänsä. (Ferraro ja Moe 2003, 23–33.)

2.2. Naisten kokema väkivalta ja kaltoinkohtelu

2.2.1. Lapsuudessa

Huumeita käyttäneiden naisten lapsuudenkokemuksia tutkinut Elina Virokannas (2013) on tarkastellut naisten tapaa käsitellä ja merkityksellistää tapahtumia nykyhetkestä käsin. Lisäksi hän on havainnoinut, miten lapsena laiminlyötyjä ja kaltoinkohdeltuja naisia voidaan auttaa äitiysidentiteetin rakentamisessa ja pelkojen, häpeän ja syyllisyyden tunteiden kanssa toimeen tulemisessa. Naisten lapsuuden perheille oli tyypillistä vanhempien päihteidenkäyttö, jatkuva väkivallan ja sen vaaran läsnäolo, sekä lasten joutuminen omaehtoisesti huolehtimaan itsestään ja selviytymään arjestaan. Lisäksi naisilla oli kokemuksia emotionaalista ja fyysisestä kaltoinkohtelusta ja laiminlyönnistä. Lapsuutta kuvataan Virokannaksen mukaan selviytyjän näkökulmasta. Kotiin liitetään häpeän tunteita, joiden syytä ei lapsena ollut mahdollista oivaltaa. Tuolloin oli vain tunne, ettei kaikki ollut niin kuin olisi pitänyt. Vasta vuosien kuluttua terapiassa saattaa valjeta, että heidän tuntemansa ahdistus johtuu lapsuuden kokemuksista ja kodin ilmapiiristä. Useat naiset ilmaisivat, että olisivat toivoneet tilanteeseensa puututtavan aiemmin ja jämäkämmin. (Virokannas 2013, 52–55, 57–79; myös Itäpuisto 2008, 51–56.)

Päihdeperheissä kasvavien lasten kasvuolosuhteiden voidaan olettaa paranevan ja ongelmien siirtymisen ylisukupolvinen kierre on siten mahdollista katkaista, mikäli yritetään estää kielteisen sosiaalisen perimän siirtymistä vanhemmilta lapsille. Suurimpia vaikeuksia oli havaittu olevan sellaisilla nuorilla, joiden taustalla oli sekä vanhempien päihteidenkäyttöä että kokemuksia väkivallasta. Keskeinen tekijä ongelmakehän siirtymisessä näyttäisi olevan juuri päihteiden väärinkäytön siirtyminen sukupolvelta toiselle. Ylisukupolvinen ongelmien siirtymiseen on mahdollista vaikuttaa varhaisella puuttumisella. (Holmila, Brady & Kouvonen 2008, 421–429; vrt. Lindberg 2005 & Greene, Haney, Hurtado 2000.)

Maritta Itäpuisto (2008) selittää lasten ongelmien päihdeperheissä johtuvan pikemminkin häiriintyneistä perheprosesseista kuin suoranaisestä alkoholinkäytöstä. Lisäksi perheen kommunikaatiomalli vaikuttaa ongelmien syntymiseen. Päihteet ovat kuitenkin keskeinen tekijä, joka häiritsee noiden prosessien tavanomaista kehitystä. Päihteitä käyttävien vanhempien lapsilla esiintyvät negatiiviset tunteet liittyvät pelkoon, vihaan ja häpeään. Lapsen pelkoon vaikuttaa merkittäväällä tavalla se, että päihtyneenä oman vanhempi on erilainen, ja tämän käytös on usein täysin odottamatonta. Hän on lapselle vieras. (Itäpuisto 2008, 34–38, 61–68.)

Lapsuuden traumakokemukset vaikuttavat yksilöön koko elämän ajan. Ne vääristävät hänen käsityksiään itsestä, muista ihmisistä sekä ympäristöstä (Haapasalo 2006, 50). Lapsena kaltoinkohdelluilla on havaittu myöhemmin aikuisiällä esiintyvän tavallista runsaammin mielialahäiriöitä (depressiota), aggressiivista ja epäsosiaalista käyttäytymistä, huumausainekäyttöä ja itsetuhoisuutta. Lisäksi monien rikoksiin aikuisena syyllistyneiden on todettu tulevan perheistä, joissa vanhempien ongelmat, heikot kasvatuskäytännöt ja lapsen kohdistuva kaltoinkohtelu ovat yhdistyneet. Pahoinpitelyä lapsena kokeneilla on suurempi mahdollisuus päätyä väkivaltaiseen parisuhteeseen ja siten siirtää ongelmaa seuraavalle sukupolvelle. (Haapasalo 1999, 48, 60–63). Lapsen kohdistunutta psykologista väkivaltaa voidaan kategorisoida seuraavasti: sanallinen väkivalta, hyljeksintä, syyttäminen, pilkkaaminen, nöyryyttäminen, lapsen kohdistuvat liian korkeat tai epätarkoituksenmukaiset odotukset, pelottelu, eristäminen, liikkumisen ja ympäristön tutkimisen estäminen, moraalinen turmeltuminen, fyysinen tai seksuaalinen hyväksikäyttö, eläminen vaarallisissa tai hyvin epävakaisissa oloissa. (Haapasalo & Aaltonen 1999, 23–26.)

Anna Rönkä (1999) on tutkinut sosiaalisen selviytymisen ongelmia sekä ongelmien kasautumiseen johtavia kehityskulkuja. Hän on tarkastellut, liittyykö ongelmien kasautumiseen yleistä kielteistä suhtautumista elämään. Hän havaitsi naisten elämään liittyvien ongelmien jäävän vähemmälle huomiolle kuin miesten usein hyvin näkyvien ja havaittujen ongelmien. Naisten vähäisempää huomioimista selittää se, että sosiaaliseen selviytymiseen liittyvien ongelmien sekä riskitekijöiden kasautuminen oli miehillä paljon yleisempää. (Rönkä 1999, 9–11.)

Rönkä (1999) on tutkimuksessaan löytänyt kolme ongelmien kasautumisen väylää. Ensimmäinen on ulkoinen kasautumisen väylä, millä viitataan sellaiseen tapahtumaketjuun, jossa henkilön olosuhteet vaikeutuvat tai pysyvät epäedullisina, esimerkiksi työuran epävakaus. Toisena muotona on sisäinen kasautumisen väylä, millä Rönkä viittaa lapsuuden aikaisten riskitekijöiden välittymistä aikuisuuteen epäonnistumisen tunteiden kautta. Tuolloin lapsuusiän vaikeuksista johtuva epäonnistumisen tunne ja heikko itsetunto altistavat elämänvaikeuksille. Kolmantena kasautumisen väylänä on käyttäytymisen haavoittuvuus, jolloin epäedullinen käytös johtaa vääjäämättömiin vaikeuksiin ympäristön kanssa. Rönkä on havainnut etenkin sisäisen kasautumisen väylän olevan naisille tyypillisempi ja keskeisempi ongelmien kasautumisen väylä. Naisille tyypillisimmät ongelmat, kuten ahdistuneisuus ja itsetunto-ongelmat, eivät aiheuta näkyvää harmia, mutta vaikeuttavat elämää monilla sen osa-alueilla. Lisäksi Rönkä havaitsi naisilla löytyvän ulkoisen kasautumisen väylästä kaksi erityistä piirrettä. Ensinnä naisten selviytymiseen vaikutti negatiivisesti kumppanuus miehen kanssa, jolla oli työttömyyttä ja alkoholinkäyttöä. Toiseksi sekä syynä että seurauksena ongelmien kasautumiseen oli äidiksi tuleminen alle 21-vuotiaana. (Rönkä 1999, 10–11.)

2.2.2. Kohteena ja uhrina

Sanna Väyrynen (2007) kertoo tutkimustaan varten haastattelemillaan nuorilla huumetaustaisilla naisilla olleen moninaisia identiteettiä loukkaavia ja särkeviä kokemuksia. Kokeemukset inestistä, väkivallan kohteena olemisesta tai väkivaltaisessa ympäristössä elämisestä ovat erittäin traumatisoivia, jolloin niiden ulkoistamiseen omasta itsestä ei kyetä pitkienkään aikojen kuluttua. Informanttien kertomuksissa masentuneisuus, väkivalta ja huu-

meiden käyttö muodosti kokonaisuuden, jonka kautta pahaa oloa ja ikäviä asioita yritetään saada työstettyä itsestä ulos. (Väyrynen 2007, 93–99).

Suvi Keskinen (2010) on kiinnittänyt huomiota siihen, että sukupuoli liittyy sekä väkivallantekoihin että myös siihen, kuinka väkivalta käsitetään. Naisten kokemalle väkivallalle on tyypillistä se, että tekijä on tuttu ja läheinen henkilö. Läheisen henkilön väkivallan kohteeksi joutuminen on syvästi haavoittavaa ja luottamusta vaurioittavaa. Parisuhdeväkivallan ja seksuaalisen väkivallan teoissa on kyse vallasta, siis vallankäytöstä ja siten myös toisen alistamisesta ja nöyryyttämisestä. (Keskinen 2010, 243–248.)

Parisuhdeväkivallan uhrien näkökulmaa kartoittanut Marita Husso (2003) on tutkimuksessaan hahmottanut niitä tekijöitä, jotka kiinnittävät naisia väkivaltaiseen parisuhteeseen. Lisäksi hän on selvittänyt niitä seikkoja, jotka vaikeuttavat parisuhdeväkivallasta puhumista, siihen puuttumista ja kohteena olleiden auttamista ja ymmärtämistä. Husso tekee näkyväksi parisuhteessa tapahtuvaa väkivallan prosessia, jossa väkivalta hivuttautuu osaksi normaalia tullen pikkuhiljaa osaksi tavanomaista elämää. Parisuhdeväkivallalta on osana arkea ja omaa kotia, jolloin kodista tulee väkivallan tila, ja turvallisesta tulee siten turvaton. Suhteen muuttumista omaan ruumiiseen ja ympäristöön Husso kuvaa Julia Kristevan objekti-käsitteen avulla. Hän tuo esiin niitä tunteita, jotka estävät naisia lähtemästä suhteesta, tai edes lyömästä takaisin. Kirjoitukset kertovat selviytymisestä ja uhriutumuksesta. Aineiston yleisimpänä reaktiona ja tunteena on häpeä, minkä Husso nimeääkin ”häpeän vaientavaksi voimaksi.” (Husso 2003, 12–20, 66–290).

Husso (2003) tulkitsee naisten ilmaisevan kertomuksissaan perheväkivallan olevan välitiloja toisin sanoen entisen ja nykyisen elämän väliin jääviä tiloja. Irtaantuminen parisuhteesta on vaatinut usein pitkän ajan. Se on ollut viimeinen keino, kun kaikki muut keinot on käytetty. Husso huomauttaa, etteivät parisuhdeväkivallaa kokeneiden naisten kokemukset tunnu vastaavan lainkaan käsitystä rationaalisesta toiminnasta. Pikemminkin ne haastavat ideaalikuvaan aina aktiivisesta toimijasta murtaen myös käsitystä tasa-arvoisesta parisuhteesta. (Husso 2003, 294–328). Kulttuurissamme voimakkaasti vaikuttava selviytymisen vaatimus estää naisia nimeämästä itseään uhreiksi. Vahva tasa-arvoeetos ajattelussa ja puheissa saattaa estää uhrikokemusten esiintulemisen. Tuolloin väkivallan ja sen seuraus-

ten kieltäminen voi olla miellyttävämpää kuin tunnustaa sukupuoleen liittyvä eriarvoisuus. (Keskinen 2010, 248.)

Suvi Ronkainen (2008) nimeää suomalaisen sukupuolen tuottamisen tavan sukupuolettomaksi sukupuoleksi. Tuolloin syntyy sukupuolen peittäviä kategorioita. Sukupuoleton sukupuoli muodostuu Ronkaisen mukaan ”sukupuolittuneen todellisuuden, seksuaalisotuneen kulttuurisen kuvaston ja ääneen lausumattomien sukupuolittuneiden odotusten sekä sukupuolineutraalin puheen ja viranomaiskäytäntöjen ristiriidasta” (mt. 2008, 396). Ronkainen kiinnittää huomiota siihen, ettei yhteiskunta reagoi väkivaltaan eikä auta sen uhreja niin ripeästi kuin pitäisi. Lisäksi väkivallan kohteeksi joutuneille on asetettu vaatimus toimia, sen sijaan että, auttamisjärjestelmä toimisi ensin. (Ronkainen 2008.)

2.2.3. Tekijänä

Tutkimusten mukaan väkivallan riskiä lisäävät päihdeongelmat, aikaisempi väkivaltaisuus ja persoonallisuushäiriöt sekä parisuhdeongelmat ja syrjäytyminen. Väkivaltarikollisuudessa voidaan havaita voimakasta polarisaatiota sekä sen liittymistä vahvasti syrjäytymiskehitykseen. (Pösö 1986, 193; Putkonen & Colliander 2006, 1582–1585). Väkivaltarikokset ovat naisvangeilla yleisempiä kuin miesvangeilla, ja niihin tuomittujen naisten osuus on lisääntynyt. Naisten tekemään väkivaltaan suhtaudutaan tuomittavammin kuin miesten tekemiin väkivaltarikoksiin (Granfelt 2004b, 213–214). Mielentilalausuntoihin perehtyneet Putkonen ja Colliander (2006) ovat todenneet naisten tekemien henkirikosten uhreina olevan todennäköisemmin hänen läheisensä, kun taas muu väkivalta kohdistuu myös tuttaviiin ja jopa vieraisiin henkilöihin. Naisista 29 prosenttia oli maininnut, että henkirikoksen uhri oli harjoittanut pitkäaikaista väkivaltaa heihin. (Pösö 1986, 193; Putkonen & Colliander 2006, 1582–1585).

Emmi Lattu (2006, 2008) on tutkinut fyysiseen väkivaltaan syyllistyneiden naisten kokemuksia ja heidän tulkintojaan käyttämästään väkivallasta Hän on analysoinut naisten tapoja oikeuttaa väkivaltaa, kuvata väkivaltaan liitettyjä tunteita sekä havainnoida naisten irrottautumista väkivaltakäyttäytymisestä. Yhteiskuntaan sopeutuminen erityisesti väkivaltarikoksesta tuomitulle naiselle ei ole helppoa, koska väkivaltaa pidetään miestapaisena ja

miehille kuuluvana toimintana. Naiset myös kokevat väkivallan leimaavan heitä voimakkaasti. Latun haastattelemia naisia yhdisti väkivaltarikoksesta saadun tuomion lisäksi syrjäytyminen työelämästä, alhainen koulutustaso, väkivaltainen parisuhde ja rikkinäinen parisuhdehistoria. Tekomuodot vaihtelivat ampumisesta läpsäisyyn ja puukottamisesta raapimiseen. Naisten väkivallan teot johtuivat heidän itsensä mukaan (1) parisuhderiidoista ja turhautumisesta, (2) mustasukkaisuudesta, (3) parisuhteessa tehdystä väkivallasta ja omista lapsuuden uhrikokemuksista, (4) itsepuolustuksesta ja miehen väkivallan vastustamisesta ja (5) jälkikäteen purkautuvasta väkivallasta. Omiin lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa perusteltiin joko väsymyksellä tai lapsen rankaisemisella. Väkivaltaa käyttäneet naiset perustelivat ja oikeuttivat tekojaan, mutta samalla korostui naisten oma haavoittuvuus, särkyvyys ja tarvitsevuus. Naiset eivät vähätelleet tai kieltäneet väkivallan käyttöä, ja he olivat valmiita ottamaan vastuuta väkivallan teoistaan. (Lattu 2006, 235–248; 2008, 168–182.)

Hannele Törrönen (2009) viittaa edellä mainittuun Latun tutkimuksen tuloksena olevaan naisten suurempaan valmiuteen ottaa vastuuta väkivallastaan. Törrösen mukaan asiaa ei voi yleistä esimerkiksi vaiettu naiseus -projektin asiakkaisiin. Pikemminkin naisten oli vaikeampaa tunnustaa väkivaltaansa ja myöntää omaa vastuutaan siitä. Naisten väkivalta ei ole tyypiltään räjähtävää raivoa vaan pikemminkin lukkiutunutta vihaa, minkä myötä väkivalta nähdään oikeutettuna. Kaikki naiset eivät myöskään kadu väkivaltaansa; päinvastoin, he saattavat olla siitä jopa ylpeitä. Törrösen kuvaaman projektin naisista moni kantoi ylisukupolvisen väkivallan perimää. Siitä kertoi väkivallan, itsetuhon ja päihteiden käytön kietoutuminen toisiinsa. (Törrönen 2009, 35–38.)

Henkirikoksiin syyllistyneille naisille tehtyjä mielentilatutkimuksia ja niiden pohjalta tuomioistuimille laadittuja lausuntoja on läpikäynyt Pirjo Laitinen (2006). Hän on asiakirjojen perusteella muodostanut kuvaa tehdyistä henkirikoksista sekä niiden motiiveista, taustoista, tekotavoista, seurauksista ja erityispiirteistä verraten niitä miesten vastaaviin rikoksiin. Laitisen mukaan naisten tekemät henkirikokset kohdistuvat pääsääntöisesti läheisiin: mieheen, lapsiin tai muihin lähiomaisiin. Puolet uhreista on ollut puolisoita tai kumppaneita, viidesosa omia lapsia ja loput muita sukulaisia ja tuttavuuksia. Henkirikoksen tehdessään kolme neljäsosaa on ollut päihtyneenä. Poikkeuksena on lastensa surmaaja, joka hyvin harvoin on käyttänyt alkoholia ennen tekoaan. Lapsensurma on vuosisatojen ajan ollut erityisesti naisten tekemä rikos. Suurimmalla osalla henkirikoksiin syyllistyneistä naisista on heikko sosi-

aalinen sekä koulutuksellinen tausta, kuten vastaavassa tilanteessa olevilla miehilläkin. (Laitinen 2006, 224–229.)

Julkisuudessa naisten tekemiin henkirikoksiin suhtaudutaan eri tavalla kuin miesten tekemiin vastaaviin rikoksiin. Tiedotusvälineet etsivät vastauksia naisten epänormaaliin käytökseen helpommin mielenterveyden häiriöistä, kuin perhesurman tehneiden miesten kohdalla. Laitinen (2006) kiinnittää huomiota siihen, ettei mielentilalausunnoissa ole juuri huomioitu äitiyden tai lasten huostaanottamisen merkitystä naisille. Lausunnoissa keskityttiin selkeästi enemmän lapsuuden turvattomuuteen sekä alkoholin ja väkivallan värittämään elämään. Lisäksi lausunnoista korostui riippuvuus vanhemmista vielä aikuisiälläkin. Henkirikoksiin syyllistyneiden naisten näyttää olevan samankaltaista taloudellista ja sosiaalista huono-osaisuutta kuin miestenkin kohdalla. Laitinen esittää, että 1990-luvulla naisten käytöksessä tapahtui tilastollinen muutos. Tuolloin naisten keskuudessa yleistyi aiemmin pelkästään miehille tyypillisenä käytöksenä ja ominaisuutena ollut räyhääminen ja riitely alkoholia käyttävässä seurueessa. Laitisen mukaan naisia yhdisti nuori ikä, varhainen syrjäytyminen ja alkoholismi. (Laitinen 2006, 223–234.)

2.3. Rikosseuraamuksia suorittavat naiset

Vankilatuomioiden uusimiskiarteeseen joutuneiden henkilöiden on todettu olevan suomalaisen aikuisväestön sairain, syrjäytynein ja köyhin väestönosa, ja lisäksi päihderiippuvuus, sosiaalitaloudellinen huono-osaisuus ja rikoskierre korreloivat vahvasti keskenään. (Hypén 2005; Granfelt 2007a; Ronkainen 2008; Lehti & Kivivuori 2009, 2010; Lehti, Sirén, Hinkka, Aaltonen 2009, 2010; Rikosseuraamusasiakkaiden terveys... 2010; Lehti 2011.) Riitta Granfeltia lainaten: ”Vankilat ovat sananmukaisesti köyhyyden ja psykososiaalisten ongelmien säiliöitä, jotka ottavat vastaan nekin ihmiset, joilla on porttikielto jopa kodittomien ensisuojaan ja joiden elämänkulku on täynnä erilaisia hylätyksi tulemisia ja epäonnistumisia.” (Granfelt 2007b, 145.)

Rikosseuraamusasiakkaiden terveydentilaa tutkittiin laajasti vuonna 2006. Aineistosta on tehnyt väitöstutkimuksen Päivi Viitala (2013), joka on havainnut rikostaustaisille naisille

olevan merkittävästi yleisempää elää parisuhteessa, olla vanhempia, tulla alemmasta sosiaaliluokasta ja olla vailla ammatillista koulutusta. Tarkemmin eriteltynä kaksi kolmasosaa naisista ja kaksi viidesosaa miehistä eli parisuhteessa, ja kahdella kolmasosasta naisista ja puolella miehistä oli lapsia. Naisista puolet ja miehistä kolmannes voitiin lukea alempaan sosiaaliluokkaan, minkä lisäksi yli puolella naisista ja kolmanneksella miehistä ei ollut lainkaan ammatillista koulutusta. Aineistosta ilmeni lisäksi, että joka kolmatta naista oli käytetty seksuaalisesti hyväksi ja joka neljättä oli lapsena pahoinpidelty. (Viitala 2013, 46, 48–49; ks. myös Haapasalo 2006, 37–40.)

Tomi Lintonen ja Matti Joukamaa (2013) ovat käyttäneet aineistonaan samaa tutkimusta. He vertaavat saatuja tutkimustuloksia kahteen aiempaan vankien terveydentilaa koskevaan tutkimukseen vuosilta 1985 ja 1992. Lintonen ja Joukamaa havaitsivat persoonallisuus- ja päihdehäiriöiden yleistyneen. Vuonna 2006 naisista kolme prosenttia oli täysin raittiita, kun taas alkoholi- tai huumausaineriippuvaisia kaikista oli 75 prosenttia. Yleisimpänä päihteenä oli alkoholi, mutta 40 prosentilla amfetamiini. Naisista 65 prosentilla oli huumausaineiden pistoskäyttöä. Havaintojen mukaan täysin työkykyisiä naisista oli kolmannes ja työkyvyttömiä noin 40 prosenttia. Lintosen ja Joukamaan mukaan rikosseuraamusasiakkaiden kokonaistilanne on huolestuttava huonon sosiaalisen aseman, työllisyyden vähäisyyden ja syrjäytyneisyyden vuoksi. Päihteitä käyttivät haitallisesti lähes kaikki, ja suurin osa jopa hyvin haitallisesti. Etenkin laittomien huumausaineiden käyttö syventää rikos- ja syrjäytymiskierrettä. (Lintonen & Joukamaa 2013, 62–79).

Sosiaalisten verkostojen merkitys saattaa olla ratkaiseva sekä rikosten ehkäisyssä että uusiin rikoksiin syyllistymisessä (Perhe muurin toisella puolella 2003, 96-97; Enroos 2008, 80). Parisuhteella on kuitenkin havaittu olevan päinvastainen vaikutus sukupuolittaiseen rikoskäyttäytymiseen: miestä se suojelee, kun naisilla juuri parisuhteen olosuhteet (mm. parisuhdeväkivalta) altistavat rikollisuuteen. (Pösö 1986, 193; Tammi-Moilanen 2002, 185; Granfelt 2004b; Kivivuori 2009, 32, Rikosseuraamusasiakkaiden terveys... 2010, 27.) Vankilassa olevista naisista on miesvankeja enemmän sellaisia, joille ainoastaan yksi rikos on johtanut vankeustuomioon. Tuo rikos on saattanut romahduttaa koko siihenastisen elämän ja johtaa perheen, työn ja oman asunnon menettämiseen. (Granfelt 2004b, 207).

Ruotsalaisen Hinsebergin naisvankilan asukkaita ja heidän arkitodellisuuttaan tutkineen Odd Lindberg (2005) havaitsi, että naisvankien joukko oli taustoiltaan ja kokemuksiltaan hyvin heterogeenistä. Äärimmäisenä erottui ryhmä naisia, joilla oli taustallaan ongelmallinen lapsuus ja traumaattisia kokemuksia, ja jotka ovat aikuisikänsä viettäneet päihteitä väärinkäyttävissä alakulttuureissa. Lindberg viittaa Patricia Eastealin artikkeliin, jossa tämä esittää lapsuuden ongelmallisten perheolosuhteiden edesauttavan aikuisiällä ajautumista tuhoisiin ihmissuhteisiin, päihteiden väärinkäyttöön ja rikollisuuteen. Näistä tekijöistä muodostuu hyväksikäytön ja häiriintyneen elinympäristön kehä. Kehää tukevana ja ylläpitävänä voimana ovat säännöt: älä puhu, älä luota, älä tunne. (Lindberg 2005, 8–39). Easteal (2001) vie artikkelissaan hyväksikäytön ja häiriintyneen elinympäristön kehällä opitut selviämiskeinot vankilamaailmaan ja väittää vankilassa vartijoiden ja vankien välillä olevan hierarkian vastaavan aikuisen ja lapsen suhdetta. Lapsuudessa opitut selviämiskeinot (älä puhu, älä luota, älä tunne) auttavat selviämään. Ongelmia aiheuttaa erityisesti se, että kehä toistaa liikettä yksilön kohdalla yhä uudelleen ja siirtyy seuraavalle sukupolvelle. (Easteal 2001; vrt. Heritage 1996, 198–207).

Usein naisen joutuessa vankilaan perhe hajoaa ja lapset joutuvat elämään ilman äitiään. Yksinhuoltajalle vankeustuomiosta seuraa myös lasten sijoittaminen kodin ulkopuolelle. (Vilic & Sokovic 2012). Äitiys herättää vangituissa naisissa voimakkaita tunteita. He kokevat sekä surua että syyllisyyttä rikosten vaikutuksista lapsiinsa ja kantavat huolta omaisistaan vankeuden aikana. Rikostaustan omaavilla naisilla saattaa olla vaikeuksia tuottaa normatiivista äitiyttä (Ferraro & Moe 2003, 13–15; Kulmala & Vanhala 2004; Lattu 2006, 246), heidän äitiytensä saattaa olla sosiaalisten ongelmien leimaamaa (Väyrynen 2006, 2007; Enroos 2008, 19), tai heidän vanhemmuuden taitonsa ja selviytyminen arjessa lasten kanssa arvioidaan heikommaksi kuin samassa tilanteessa olevilla miehillä (Lattu 2008, 21; Naiset näkyviksi 2008, 140).

Lindberg (2005) viittaa termiin ”cycle of pain” eli tuskan kehä, millä haluaa ilmaista sitä, kuinka lapsena hyväksikäytetyt ja kaltoinkohdellut naiset usein tiedostamattaan toistavat ja siirtävät onnetonta lapsuuttaan omille lapsilleen. Puuttumisen paikkoja olisivat sellaiset tuet ja toimet, joilla välttyttäisiin kriminogeenisten tekijöiden (mm. rikosmyönteiset arvot ja asenteet, rikosmyönteinen lähipiiri, puutteellinen koulutus, katkonainen työura, riippuvuudet, epäsosiaalinen perhe) siirtymisestä sukupolvelta toiselle (Greene, Haney, Hurtado

2000). Lindberg (2005) on kiinnittänyt huomioita aikaan ennen ja jälkeen vankilan. Yhteiskuntaan sitoutuminen vankilassa vietetyn ajan jälkeen on sitä vaikeampaa, mitä enemmän yksilön harjoittama alakulttuuri poikkeaa yhteiskunnassa vallalla olevista normeista. Erityisesti Lindberg nostaa esiin elämisen kahdessa kulttuurissa ja toimimisen näiden välillä. Päihteiden käyttäjien alakulttuuriin ja siinä selviämiseen tarvitaan erilaista sosiaalista pääomaa kuin työelämässä ja lapsiperheen arjessa selviämiseen. Lindbergin mukaan vankilassa ei ole mahdollista tehdä yhteiskuntaan sopeuttavia toimenpiteitä, koska siellä vallitsee tiukka vankilakulttuuri, mihin kuuluu se ettei asioista ”pampuille” eli vartijoille puhuta. (Lindberg 2005.)

2.4. Naisten päihteidenkäyttö

Rikosseuraamusalan todellisuudessa, tilastoissa ja tutkimuskirjallisuudessa on havaittavissa, että päihdeongelmat ovat merkittävässä asemassa rikoksiin syylistymisen ja rikollisen elämäntavan taustalla. Päihteidenkäyttäjän kokemusmaailman osana on myös toipuminen. Toisten kohdalla se on merkittävämmässä ja ajankohtaisemmassa asemassa kuin toisilla. Vaikka kaikille päihteidenkäytöstä luopuminen ei ole ajankohtaista, on riippumattoman ja kohtuukäyttäjän kulttuurinen normi kulttuurisesti jaettava tietoa.

2.4.1. Päihdeongelmaisena naisena

Naisten alkoholin- ja päihteidenkäyttöön yleensä suhtaudutaan yleisellä tasolla negatiivisemmin ja varauksellisemmin kuin miesten alkoholinkäyttöön, ja naisille päihderiippuvuus on siten leimaavampaa. Rikos- ja päihdetaustainen nainen määritellään samassa tilanteessa olevaa miestä voimakkaammin marginaaliin suuremman kulttuurisen poikkeavuutensa vuoksi. (Heidelsohn 1986,98; Pösö 1986; Skidmore 1990; Holmila 1992; Granfelt 2004b.) Päihdeongelmaisella äidillä riski yksinäisyyteen ja eristäytymiseen kaksinkertaistuu päihdeongelman tuottaman sosiaalisen häpeän vuoksi (Nätkin 2006, 42). Nikki Pitkäsiltä kuvaa kaksijakoista suhtautumista seuraavalla tavalla:

”- Voihan olla, että mä koristelen ihmisiä harhoillani, aiheettakin joskus, mut jotenkin mulle on tullu kuva, et kundin dokatessa ja hämmentäessä sen katsotaan kuuluvan hulluun nuoruuteen. Annas olla ku friidu säheltää samoin. Siihen jää leima, jota ei kuluta edes vanhainkoti. Vaikka miten eläis normien mukaisesti, nin supina kuuluu selän takana vielä rullatuoliinkin.

-Ihan sama juttu, mitä ihmiset tuumii nuorisokundin kakusta tai kahdesta. Ne kuitataan seikkailuksi, etenkin jos tyyppi tasottuu.

-Onhan se totta, en mä sitä tarkota. Ei se muuten riso, mut nyppii, ettei kuule puhuttavan friidujen mokailusta samalla ymmärryksellä. Ei noi ikivanhat - sattuuhan sitä - jutut ylety gimmoihin asti. Ei tänäänkään naiselle ”satu” samalla lailla mitä miehelle on sattunut ajanlaskusta lähtien.” (Pitkäsilta 1991, 17).

Suhtautuminen naisten päihdeongelmiin on hyvin samantapainen, olivatpa kyseessä sitten alkoholi tai huumeet. Päihteitä ongelmallisesti käyttäviin naisiin liitetään negatiivisia määreitä ja heidät sijoitetaan kategorioihin, joissa korostetaan poikkeavuutta. Lisäksi päihdeongelmaisia koskeva tutkimus on pitkälti kohdistunut käytön ongelmallisuutta korostaviin näkökulmiin. Näin ollen päihdeongelmainen nainen nähdään ja arvioidaan ongelmiansa kautta, jolloin muut elämänalueet ja ominaisuudet jäävät vaille huomiota. (Väyrynen 2007, 39–41). Esimerkkinä negatiivisesta määrittelystä ja kielteisestä kategorisoinnista edustaa seuraavalla sivulla oleva Tarja Orjasniemen (2009) jaottelu päihdeongelmaista naisista, joiden hän esittää jakautuvan viiteen eri ryhmään. Ryhmissä jakautumisen perusteena käytetään naisten suhdetta muihin henkilöihin perhesuhteiden ja kasvatusvastuun perusteella. Jaottelussa myös naisten juominen esiintyy suhteessa muihin. Orjasniemen jaottelussa konkretisoituvat Väyrysen (2007) esittämät maininnat naisiin liitetyistä negatiivisista määreistä ja poikkeavuutta korostavista kategorioista.

Seuraavalla sivulla olevassa taulukossa esitetään naiseutta ja juomista määrittävien tekijöiden kohdalla joko moraalinen, sosiaalinen tai sukupuolimoraalinen ulottuvuus. Naiseutta ja juomista määrittäviin tekijöihin ei taulukossa liitetä naisten henkilökohtaiseen elämään liittyviä määreitä, vaan kyse on ainoastaan reproduktioon ja hoivaan liittyvistä naisten elämän osa-alueista. Orjasniemen taulukosta löytyy määrittelyjä moralisoivan äitiyden kautta (mm. romahtanut äitiys, kolhiintunut isoäitiys) ja moralisoivan seksuaalisen käytöksen perusteella (mm. huono nainen, sivuutettu naiseus). Usein päihteidenkäyttö kuitenkin

aloitetaan yläkouluiässä, jolloin nuoret ovat vielä vapautettuja heitä vanhempiin naisiin kohdistuvista moralisoivista ulottuvuuksista.

TAULUKKO 2. Päihdeongelmaista naista, juomista ja asiakkuutta määrittävät tekijät. (Orjasniemi 2009; Vogt Hyttisen 1990, 68–71 mukaan).

	Juomista määrittävät tekijät	Naiseutta ja juomista määrittävät tekijät	Asiakkuutta määrittävät tekijät
langennut enkeli	Kriisi laukaissut juomisen Juominen privaatisa Alkanut 25–35-vuotiaana Ei sosiaalista mallia	Moraalinen ulottuvuus: äitiys, lapset, koti, työ Vastuurationaliteetti; ”hyvän naiseuden ja äitiyden eetos”	Yhteistyö, ideaali asiakas Voimavaroja ja resursseja Koulutus ja työ Vahva kokemus normaaliudesta Palkkatyöntekijän identiteetti
karaoke Äidit	Marginalisoituminen; elämää alakulttuurissa Sosiaalinen malli ja perimä Juominen julkisessa ja privaatisa	Sosiaalinen ulottuvuus: äitiys ja asiakkuus ”urana” Hyvinvointivaltio korvanut miehen perheenpäänä Vaihtuvat suhteet ”epäilyttävä äitiys”	Yhteistyö Moniasiakkuus Asiakkuuden jatkuvuus Tuen ja kontrollin vuorottelu Ylisukupolvisuus Vähän voimavaroja / resursseja Ei koulutusta, ei töitä
katunainen	Elämää päihdekulttuurissa Ongelmakäyttöä jo hyvin nuorena Traumatisoivia elämäntapa- kemuksia, sekakäyttöä, huumeet ja lääkkeet Juominen julkista ja näkyvää ”yksi jätkistä”	Sukupuolimoraalinen ulottuvuus: äitiys, seksuaalisuus, nainen rikkoo sukupuolirajoja käyttäytymällä kuin mies ”romahtanut äitiys” ”huono nainen”	Asiakkuuden jatkuvuus Kontrollin ensisijaisuus, huostaanotot Ylisukupolvisuus Ei koulutusta, ei työkokemusta, ei voimavaroja eikä halua ”palata normaaliin” Kodittomuus, asunnottomuus
tyhjän pesän alkoholisti	Elämänvaihe, ”elämätön elämä”, vaihdevuodet Ongelmallinen käyttö alkaa 40 – 55-vuotiaana ”Tissuttelua” privaatisa ”Kaappijuopot”	Moraalinen ulottuvuus: koti, perhe, työ Vastuurationaliteetti, elämä ilman velvollisuuksia ja hoivavastuuta turhauttaa ”täytetty äitiys” ”sivuutettu naiseus”	Yhteistyö Asiakkuus lyhytaikaista Resurssit ja voimavarat riippuvat muista ongelmista
juovat mummit	Elämänvaihe: ikääntymisen muutoksiin sopeutuminen ”eletty elämä” ”Tissuttelua” privaatisa	Moraalinen ulottuvuus: ikä, sukupolvi – ja puoli Ensimmäinen alkoholin käytön ”märkä sukupolvi” ikäntymässä” kolhiintunut isoäitiys”	”Uusi” päihdeongelmaisten ryhmä Yhteistyö, resurssit ja voimavarat riippuvat muusta hyvinvoinnista ja terveydestä

Huume kuvioihin kiinnittymisessä edesauttaneita kolmea seikkaa Väyrynen (2007) kutsuu huumeidenkäytön lupauksiksi. Ensimmäinen lupaus tarjoaa mahdollisuuden tavoitella erottautumista ja jännitystä. Normaali arki ja tavalliset ihmiset vaikuttavat tylsiltä. Huumeidenkäyttö päinvastoin symbolisoi erilaisuutta ja poikkeavuutta. Tuolloin marginaalinen elämäntapa näyttää tavoiteltavana, kuin myös oivallisena keinona vastustaa normaalinä pidettyä elämäntapaa. Toinen lupaus on miesten huumeiden houkuttavuus. Naiset ovat kertoneet tullessa aina paremmin toimeen poikien kanssa, joten kyseessä on ikään

kuin luonnollinen kehityskulku. Lisäksi huumeidenkäyttäjien maailma vaikuttaa aluksi tasa-arvoiselta. Se tarjoaa myös erilaista sosiaalista kompetenssia, hyväksytyksi tulemista huumeita käyttämällä. Kolmantena huumeidenkäytön lupauksena on havaittavissa pahan olon ja masennuksen torjunta. Usealla naisella on taustallaan traumaattisia lapsuudenkokemuksia. Itsetuhoinen käyttäytyminen, masennus ja väkivaltaisuus ovat oireita avuntarpeesta. Huumeidenkäyttö on sekä reaktiota niihin että keino yrittää saada pahat asiat itsestä pois. (Väyrynen 2007, 73–100).

Virokannas (2013) on havainnut huumeita käyttäneiden naisten lapsuuden perheille olleen tyypillistä vanhempien päihteidenkäyttö, jatkuva väkivallan ja sen vaaran läsnäolo, sekä lasten joutuminen omaehtoisesti huolehtimaan itsestään ja selviytymään arjestaan. Lisäksi naisilla oli kokemuksia emotionaalisesta ja fyysisestä kaltoinkohtelusta ja laiminlyönnistä. He kuvasivat lapsuuttaan selviytyjän näkökulmasta. Kotiin liitetään häpeän tunteita, joiden syytä ja lähtökohtaa ei lapsena ollut mahdollista tunnistaa. Tuolloin saattoi olla vain tunne siitä, ettei kaikki ollut niin kuin olisi pitänyt. Vasta vuosien kuluttua terapiassa saattaa valjeta, että heidän tuntemansa ahdistus johtuu lapsuuden kokemuksista ja kodin ilmapiiristä. Useat naiset ilmaisivat, että olisivat toivoneet tilanteeseensa puuttuttavan aiemmin ja jämäkämmin. (Virokannas 2013, 52–55, 57–79.)

Väyrysen (2007) mukaan huumekuviot ovat marginaalisia ja keskiverrosta irtautumisen paikkoja. Huume kuvioissa naiset ovat vähemmistönä. Huumeita käyttävät miehet symboloivat vaarallista ja jännittävää elämäntapaa, mikä antaa tytöille mahdollisuuden kyseenalaistaa perinteistä naiskuva. Huumeisiin kiinnijääminen tapahtuu vaivihkaa. Huumeet alkavat hallita elämää, ja suhde huumeita käyttäviin miehiin muuttuu. Samalla lisääntyy irrallisuuden kokemus sekä häpeän ja arvottomuuden tunteiden valtaama leimattu identiteetti vahvistuu. Riippuvuus huume kuvioista muuttaa naisten suhdetta omaan sukupuoleen, mitä vahvistaa sekä huume kuvioissa että valtakulttuurissa vallitsevat stereotyyppiset naiskuvat. Väyrynen on nostanut tarkasteluun kaksi huume kuvioissa vaikuttavaa sukupuolikäsitystä, jotka paikantavat vahvasti naisten paikkaa huume kuvioissa: ”pirihuora” on leimava ja arvottava, kun taas ”hyvä jätkä” on tavoiteltava ja arvostettava. Omaksumalla miehiä toimintamalleja pyritään saamaan arvostusta, välttämään alisteista asemaa sekä painotamaan omaa toimijuutta. (Väyrynen 2007, 197–201). ”Hyvänä jätkenä” esiintyminen häilyttää kaiken naisellisuuden, mitä ei miehissä alakulttuurissa pidetä hyväksyttävänä.

Toisaalta huumeita käyttävät naiset jopa saattavat uhata alakulttuurin miehistä järjestystä. (Granfelt 2004b, 199).

Väyrysen (2007) mukaan huume kuvioissa sukupuolten ruumiilliset erot, fyysiset heikkoudet ja vahvuudet, korostuvat. Korostuminen on sitä voimakkaampaa, mitä riippuvaisempia naiset ovat. Huume kuvioiden riippuvuus on moninkertaista: riippuvuutta huumeista ja huumeita käyttävistä miehistä. Huume kuvioista irtautuminen saattaa kriisiyttää identiteetin, sillä tuolloin kokemukset leimautumisesta ja arvottomuudesta konkretisoituvat. Naiset joutuvat tuolloin kohtaamaan monitasoisia ja haastavia seikkoja: huumeidenkäytön aiheuttamia syyllisyyden ja häpeän tunteita, lapsuusajan traumaattisia kokemuksia sekä huume kuvioissa tapahtuneita menetyksiä ja ikäviä tapahtumia. Väyrysen mukaan huume kuvioista irrottautuvat naiset tarvitsevat areenoita, joissa luoda suhteita ja työstää identiteettiään uudelleen valtakulttuuriin, omaan sukupuoleen ja läheisiin. (Väyrynen 2007, 201–204.)

Riitta Granfelt (2007a) on tehnyt tutkimusta naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Granfelt näkee kuntoutuksessa kehittämisen varaa. Vankeinhoidossa on käytössä kognitiivis-behavioraalisia toimintaohjelmia, joita toteutetaan tiukasti ohjekirjan mukaan vailla mahdollisuutta yksilölliseen keskusteluun. Hän kiinnittää huomionsa traumaattisiin kokemuksiin suhteessa päihdekuntoutukseen ja siinä onnistumiseen. Granfelt kuvaa traumaa särkymisellä; silloin psyykinen tasapaino ja käsitys itsestä ovat vaurioituneet. Käsittelemättömät traumakokemukset altistavat sekä itsetuhoiseen käytökseen että epätarcoituksen mukaisiin selviytymistapoihin takertumiseen. Traumaattiset kokemukset saattavat lisäksi ylläpitää halua ja tarvetta päihdeidenkäytölle. Granfelt ehdottaa psykoterapeuttista osaamista yhdistettäväksi vankilan päihdekuntoutukseen, sillä ”kun mieli on vähemmän rikkiäinen ja itsehalveksunta lieventynyt, on helpompi keskittyä kyseenalaistamaan omaa ajattelua, rohkaistua kokeilemaan uusia käyttäytymismalleja ja rakentaa uusia ihmisuhteita”. Hän jatkaa pohtimalla, voivatko käsittelemättömät traumakokemukset tuhota sen hyödyn, mitä vankiloiden päihdekuntoutusohjelmilla olisi mahdollista saavuttaa. (Granfelt 2007a, 21–42, 124–129).

Päihdeiden ongelmakäytöstä on seurauksia myös käyttäjän lähipiirille. Vaikka kaikki päihdeitä käyttävät naiset eivät ole äitejä, ovat he omien äitiensä lapsia. Lisäksi riippuvuudet ja

päihteidenkäyttäjän alakulttuuri vaikuttavat tuleviin sukupolviin. Sinko ja Virokannas (2009) kuvaavat oivallisesti äitiysidentiteettiä ja sen liepeillä hapuilua päihteilevänä äitinä ennen huostaanottoa, sen jälkeen ja lopulta kun lapsi on palannut jälleen kotiin. Usein äidiksi tuleminen ei ole suunniteltua, vaan raskaus on vahinko. Suhde lapseen syntyy päihdeistä huolimatta, vaikkakin niitä jättämättä. Pelko lapsen menettämisestä estää äitejä hakeutumasta hoitoon, mikä puolestaan pahentaa syyllisyyttä, häpeää ja lisää päihteidenkäyttöä, mikä johtaa viimein väijäämättä lapsen menettämiseen, ainakin joksikin aikaa. Äidit kuvaavat itseään hyvinä äiteinä, koska kaikesta huolimatta ovat lapsiaan imettäneet ja pitäneet kodin siistinä. Kun lastensuojelu on puuttunut lasten tilanteeseen, kokevat äidit jääneensä tyhjän päälle ja pitävät itseään täysin epäonnistuneina. Lapsen jättämä tyhjiö täytetään huumeilla ja unohduksella. (Sinko & Virokannas 2009, 107–116.)

”Lasten mukana minulta vietiin elämänhalu ja lasten reppujen mukana takakonttiin pakattiin myös ihmisarvoni. _ _ Minulla ei ole koskaan ollut kovin kummoista kuvaa itsestäni, mutta lasten menetyksen jälkeen tuntui, että arvoni äitinä oli pahasti pakkasen puolella.” (Mäkelä 2011, 42–43.)

Äitiys näyttää olevan vahvasti velvoittava asia myös päihteitä käyttäville äideille. Vaikka muutoin olisi tullut leimatuksi epäkelvoksi ja kunnottomaksi, on huonoksi äidiksi leimautuminen erittäin vaikeaa ja häpeällistä. Äitiys näyttäytyy olevan mahdollisuus, josta päihderiippuvuudesta toipuja voi saada vahvistusta ja tukea. (Sinko & Virokannas 2009, 117–118.)

Pösö (1986, 182) on osoittanut huostaanoton olevan selkeä kulminaatiopiste syrjäytymisprosessin syvenemisessä naisvankien kohdalla. Huostaanotto koettiin epäonnistumisena äitinä, sekä häpeänä ja syyllisyytenä. Lasten lähdettyä alkaa äitien alati paheneva käyttökierre. Motivaatio päihteidenkäytön ja oman elämäntilanteen hallintaan saattamiseksi on olematonta, ja mahdollisuudet ottaa vastuuta lapsesta, tai edes tavata tätä, vähenevät entisestään. Näin erityisesti silloin, kun lapsen lähtö on ollut pikainen ja odottamaton, eikä sitä ole ehtinyt kunnolla prosessoida. Kun vastuu lapsista on menetetty, katoaa viranomaisten rooli, eikä mikään estä ”käyttämisen repeämistä”. (Nätkin 2006, 30; Sinko & Virokannas 2009, 111–114). Huonoksi äidiksi leimaaminen on vaikeaa ja häpeällistä, vaikka muutoin

olisi leimattu epäkelvoksi ja kunnottomaksi (Sariola 2006, 161–162.) Huostaanotetun lapsen äidin tuntoja kuvaa seuraava runo:

“Ei minulle ole sanaa
Mikä on se äiti, jolta on lapset otettu huostaan?
Huostettu äiti?
Lapseton äiti? Hiljaisuus, aukko
katkos
Meistä ei voi puhua” (Helsingin Sanomat 7.12.2013, C5)

Vaikka osa huumetaustaisista vankiäideistä kuvasi omaa toimintaansa äitinä sanalla ”herviö”, oli äitiys heille silti tärkeä asia. Äitiydellä oli korkea status ja juuri äitiyden avulla naiset ajattelivat saavuttavansa sosiaalista hyväksyntää – edes joiltain osin. Lapset ja äitinä oleminen muodostivat tärkeän osan naisten identiteetistä. Lapset, vaikka olisivat huostaanotettuja tai kuolleita, olivat merkittävässä osissa naisten kertomuksia. Lasten merkittävyys auttoi naisia selviytymään ja suhtautumaan tulevaisuuteen toiveikkaasti. Ristiriitaista kyllä, mutta samanaikaisesti se kuitenkin täytti äitien vankeusajan ikävällä. (Ferraro & Moe 2003, 33–37.)

2.4.2. Päihderiippuvuudesta toipujana

Päihderiippuvuus ja rikoksiin syyllistyminen sekä myös rikosmyönteiset asenteet korreloivat melko vahvasti keskenään. Näin ollen myös päihderiippuvuudesta toipuminen ja rikosten tekemisestä luopuminen korreloivat keskenään. Huumeriippuvaiset tekevät rikoksia saadakseen huumeita, ja sinänsä he syyllistyvät rikoksiin pelkästään huumeita käyttämällä, koska heidän käyttämänsä päihteet ovat laittomia. Useimmiten tarve tehdä rikoksia hävinee, kun tarve käyttää päihteitä loppuu. Päihderiippuvuus koskettaa koko perhettä, eikä päihderiippuvuutta voi siten pitää yksityisasiana. Kuitenkaan päihdekuntoutuksessa ei välttämättä huomioida lainkaan vanhemmuuden osa-aluetta. Toisaalta vanhemman syyllisyys ja pelko lapsen menettämisestä voivat toimia muutoksen lähteinä. (Ruisniemi 2006a; 2006b, 165–172.)

Päihderiippuvuudesta toipuminen muuttaa minäkuva ja prosessin myötä myös vanhemuus voi toimia siinä voimavarana päihderiippuvuudesta toipumisessa. Arja Ruisniemen

(2006b) artikkelissa lähtökohtana on ajatus siitä, että päihderiippuvuus koskettaa aina koko perhettä, ja siksi kuntoutuksessa ja toipumisvaiheessa tulisi ottaa työskentelyn kohteeksi koko perhe. Vanhemmalle lapset ovat hoitoon lähtemiseen motivoija; tai hoitoon hakeudutaan pakon edessä lastenhuostaanoton jälkeen, jolloin hoito on ainoa keino saada heidät takaisin. Toipumisen edistyessä suhde lapsiin kuitenkin muuttuu: alussa he olivat taakka, ja myöhemmin vanhemmat nauttivat lapsen kanssa olemisesta. He oppivat nauttimaan arjesta lapsen kanssa, ja lapsi on muuttunut ongelmasta voimavaraksi. Samalla narkomaanin identiteetti hälvenee. (Ruisniemi 2006b, 165–187.)

Ruisniemen (2006b) tutkimuksessa päihderiippuvuudesta toipuvat äidit kuvasivat toipuvan arkeaan lapsen kanssa voimavarana ja tasapainoiluna. Vanhemmuus ei ole täydellisyys tavoittelua vaan itselle riittävää vanhemmuutta. Vanhemmuuden rakennusaineina ovat mennyt ja nykyhetki. Mennyt ei saa poispyyhittyä, vaan se kulkee mukana syyllisyyksiin ja virheineen. Äitiys rakentui toipujan arjessa arkirytmistä, luotettavuudesta, aikuisuudesta ja vuorovaikutuksesta lapsen kanssa. (Ruisniemi 2006b, 181–187.)

Huumeidenkäytön lopettaneiden elämäntapaa ja toipumista tutkinut Ulla Knuuti (2007) on ensisijaisesti verrannut korvaushoidollisten ja ei-medisinisesti vieroittautuneiden eroja. Päihderiippuvuuden ja vanhemmuuden yhteensovittaminen epäonnistui miehillä, ja johti yleisesti parisuhteen kariutumiseen sekä lasten jäämiseen päihteitä käyttämättömälle äidille. Mieshaastateltaville oli tyypillistä seurustella ei-käyttävän naisen kanssa, kun taas naisista puolet oli elänyt väkivaltaisessa ja alistavassa parisuhteessa päihteitä käyttävän miehen kanssa. Suhde lapsiin saattoi päihteitä käyttävillä isillä olla hyvinkin etäinen. Naiset puolestaan olivat päihdeongelmastaan huolimatta usein lastensa lähivanhempia. Pelko lasten huostaanotosta saattoi olla esteenä hoitoon hakeutumiselle ja siten pahentaa riippuvuutta. Toisaalta lapsista luopuminen esiintyi selkeästi aineistossa kulminaatiopisteenä, jossa päihteidenkäyttö lisääntyi voimakkaasti. Vanhempien suhde lapsiin on tärkeä ja toimii voimavarana elämänmuutoksessa. Päihderiippuvaisen vanhemmuus nähdään helposti pelkästään negatiivisena asiana, vaikka todellisuudessa se vahvana voimana voi viedä muutosprosessia eteenpäin. (Knuuti 2007, 9–16, 43–64, 69–70, 117–119.)

Erilaisuuden tunne nousi vahvasti esiin Knuutin (2007) tutkimuksesta. Kokemus omasta taustasta suhteessa erilaiseen, ”normaalin” taustan omaaviin nousi esiin sellaisissa tilanteissa, joissa havaittiin, ettei yhteistä puheenaihetta välttämättä lainkaan ole. Arkiset vuorovaikutustilanteet saattoivat värittyä muiden ihmisten hyljeksinnällä, minkä haastateltavat kokivat johtuvan entisen huumeidenkäyttäjän stigmasta. Aineistosta olikin selkeästi havaittavissa, että toipuville on tärkeää tuntea olevansa kuin kuka tahansa ihminen. Kokemus subjektiivisesta normaaliudesta vie toipumista eteenpäin. Huumemaailmasta irtoamisen jälkeen tavoittelemisen arvoista on tavanomaisuus ja normikansalaisen arki. (Knuuti 2007, 145–147, 169.)

Psyykkiset ongelmat ovat naisilla miehiä yleisempiä murrosiästä alkaen (Sorsa & Laijärvi 2006, 216). Riippuvuusongelmien taustalla on usein erilaisia mielenterveydenongelmia. Toisaalta myös jotkut sosiaaliset ja kokemukselliset tekijät altistavat mielenterveydenongelmille. Yli puolella naisvangeista on todettu alkoholiongelma, ja kahdella kolmesta huumausaineongelma. (Naiset näkyviksi 2008, 16–19.) Riippuvuus- ja mielenterveysongelmiensa lisäksi naisten elämään vaikuttavana tekijänä on päihdekulttuureissa oleva naisten alisteinen asema. Kiinnittyminen päihdekuvioihin merkitsee naisille samanaikaisesti moninkertaista irrallisuutta: itsestä, läheisistä, omasta sukupuolesta ja yhteiskunnasta. (Väyrynen 2007, 141.)

Päihderiippuvuudesta toipuville äideille saattaa jossain määrin koitua äitiydestä ylimääräistä taakkaa, mutta toisaalta myös helpotusta, toteaa Sanna Sariola tutkimuksessaan. Päihdekuntoutuvat naiset voivat kokea joutuvansa jatkuvasti todistamaan elämässään läsnäoleville ammattilaisille (mm. poliisille, lääkäreille, sosiaalityöntekijöille ja huumeneuvojille) olevansa hyviä äitejä. Naisilla on siten kolminkertainen taakka kannettavanaan yrittäessään hallita sekä huumeiden käyttöönsä, lapsen hoitoa että selviytyä äitiyttään koskevista epäilyistä. Päämotivaationa huumeidenkäytön lopettamisessa on usein lapsi ja äitiys. Ainoastaan äitiys oli myös syy jatkaa hoidossa. Kukaan naisista ei ollut suunnitellut raskauttaan. Äitiys voi tulla perustaksi uudelle identiteetille, sillä heillä ei ollut muutakaan, minkä varaan rakentaa. Äitiys oli positiivisen identiteetin lähde. (Sariola 2006, 137–163.) Äitiys antoi heille merkityksen, ”jonkun, jota rakastaa ja josta huolehtia” (Sariola 2006, 152).

3 TUTKIMUKSELLISIA NEUVOTTELUJA

3.1. Tutkielmani naiset

Rikosseuraamusvirasto myönsi minulle tutkimusluvan vuosina 2009 ja 2010 vankiloissa ja yhdyskuntaseuraustoimistoissa rikosseuraamustaan suorittavien haastattelemista varten. Tarkoitukseni oli haastatella yhteensä kahtakymmentä naista. Olen haastatellut kahdeksatoista henkilöä, joista kahta kahdesti. Haastatteleman naiset olivat iältään 23–55-vuotiaita ja heidän tuomioidensa pituus on vaihdellut neljästä kuukaudesta noin kymmeneen vuoteen. Olen tehnyt haastatteluita niin siviilissä kuin kiven sisässä, avotaloissa kuin suljetuissa vankiloissa, kodeissa, yhdyskuntaseuraamustoimistoissa, ja työpaikoilla. Haastateltavista yhdellätoista oli lapsia, yhteensä lapsia oli 21. Peruskoulu oli suorittamatta kahdelta, lukion oli suorittanut kolme, ja kuudella oli ammattitutkinto. Yhdyskuntaseuraamustoimistojen asiakkaat olivat suorittaneet yhdyskuntapalvelun tai he olivat ehdonalaisessa vapaudessa, johon liittyi valvonta. Ehdonalainen vapauttaminen tarkoittaa ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomitun pääsemistä suorittamaan loppuosa rangaistuksesta vapaudessa.

Tutkimukseni kohteena on oikeusistuimien rikosseuraamuksiin tuomitsemien naisten haastattelupuhe. Tutkimusaineisto muodostuu pääsääntöisesti Rikosseuraamuslaitoksen asiakkaiden haastatteluista. Haastateltavana on naisia, jotka ovat (1) olleet tuomittuja joko vankilassa suoritettavaan ehdottomaan vankeusrangaistukseen tai vapaudessa suoritettavaan yhdyskuntapalveluun, tai (2) syyllistyneet johonkin tilastollisesti yleisimpiin rikoksiin (omaisuus-, väkivalta- ja huumausainerikokset).

Hankin haastateltavia lähettämällä kirjeen vankiloiden johtajille, yhdyskuntaseuraamustoimiston johtajalle ja Kris:n¹ Matti ”Kid” Hytöselle. Haastatteluiden saaminen oli pitkälti edellä mainittujen henkilöiden aktiivisuudesta kiinni. Vankilan ja yhdyskuntaseuraamustoimiston johtajat jakoivat henkilökunnalleen ja sitä kautta asiakkailleen kirjeen (liite 1 ja

¹ Kris (Kriminellas Revanch i Samhället). Vertaistukijärjestö, joka tarjoaa poliittisesti ja uskonnollisesti sitoutumatonta tukea vankilan porteilta alkaen.

2) sekä lomakkeen täytettäväksi (liite 3). Vapaamuotoisesti syntynyt aineistoni ei vastaa tilastollisesti keskivertojakaumaa rikosnimikkeiden suhteen. Aineistossani huumausainerikkomukset ovat enemmistönä (44 prosenttia), kun taas tilastollisesti vuonna 2012 tuomituista naisista huumausainerikkomuksista oli tuomionsa saanut 19 prosenttia naisista (Blomster et al. 2013, 38). Alla esitän haastateltuna olleet henkilöt taulukoituna. Osa haastatelluista on esittänyt toivomuksenaan esiintyä tietyllä nimellä. Suurimmalle osalle olen keksinyt nimen itse. Yleensä valitsin Väestörekisterikeskuksen internetsivuilta kunkin henkilön syntymävuotena yleisimmin esiintyneistä nimistä sopivimman. Esittelen seuraavalla sivulla olevassa taulukossa haastatellut eli informantit ja heidän rikoksensa. Vältän kuitenkin yksityiskohtaisempaa kuvaamista, koska tutkimuskohteenani eivät ole yksityiset henkilöt vaan heidän kertomansa. Alla olevassa taulukossa on haastateltujen iät ryhmiteltyä. Tunnistettavuuden välttämiseksi nimeä ja rikosta ei ole yhdistetty ikään.

TAULUKKO 3. Informanttien ikä ryhmiteltynä.

Ikä	Määrä
20–24	3
25–29	3
30–34	2
35–39	4
40–44	2
45–50	1
51–54	2
55–59	1

TAULUKKO 4. Informantit: nimi tutkimuksessa, rikos sekä elämäntilanteesta juontuva näkökulma ja konteksti.

Nimi tutkimuksessa	Rikos	Näkökulma ja konteksti	
Jaana	Huumausainerikos	Vapaudessa Päihteettömänä	
Irmeli	Omaisuusrikos		
Susanna	Huumausainerikos		
Eeva	Rattijuopumus		
Päivi	Huumausainerikos		
Elina	Omaisuusrikos		
Emilia	Henkeen ja terveyteen kohdistuva rikos	Vankilassa Päihteettömänä Tavoitteena päihteettömyys vapaudessa	
Satu	Omaisuusrikos		
Sari	Henkeen ja terveyteen kohdistuva rikos		
Maria	Huumausainerikos		
Johanna	Huumausainerikos		
Minna	Huumausainerikos		
Tuija	Huumausainerikos		
Sanna	Henkeen ja terveyteen kohdistuva rikos		
Emmi	Omaisuusrikos		
Desiree	Omaisuusrikos		
Anneli	Henkeen ja terveyteen kohdistuva rikos		Vapaudessa Tavoitteena päihteettömyys
Tuuli	Henkeen ja terveyteen kohdistuva rikos		

Haastatteluista kertyi minulle luettavaa noin 335 sivua (fontti: ariel 12 pt, riviväli 1,5) ja kuunneltavia haastatteluja liki 31 tuntia. Postitin kaikille yhdeksälle kesällä 2009 haastattelimilleni pyynnön uusintahaastattelusta, mihin sain kaksi vastausta. Uusintahaastatteluiden ensisijainen peruste oli se, etten kokenut onnistuneeni kovin hyvin kesällä 2009 tekemissäni ensimmäisissä haastatteluissa. Arvioni haastatteluiden onnistumisesta osoittautui kylläkin jälkikäteen vääräksi, sillä tutustuessani lähemmin litteroituun tekstiin huomasin omaavani laajan ja ainutlaatuisen aineiston. Olin alun perin aliarvioinut omaa suoritustani, mutta vasta tarkempi tutkiminen osoitti, että haastattelut olivat onnistuneet. Minulle onnistunut haastattelu tarkoittaa sitä, että haastateltavat johtavat keskustelua ja kertovat omassa tahdissa elämästään ja samalla sijoittavat minut täydentäjän rooliin, jolloin voin välillä todeta 'joo'. (Granfelt (2004a, 149; ks. myös Sinko & Virokannas 2009, 106).

Haastattelupaikat olivat minulle useimmiten yllättäviä, enkä voinut itse niihin juurikaan vaikuttaa. Suljettuihin vankiloihin mennessäni minulla ei ennestään ollut tietoa edes siitä, keitä olin menossa haastattelemaan. Minulle ilmoitettiin ainoastaan haastateltavien lukumäärä. Suljetussa vankilassa minun oli jätettävä henkilökohtaiset tavarani lukolliseen tilaan. Mukanani oli ainoastaan haastatteluun liittyviä papereita ja nauhuri. Olimme informanttien kanssa lukittuina monennäköisiin ja -kokoisiin tiloihin. Aluksi minua harmitti, etten pystynyt vaikuttamaan haastatteluiden ulkoisiin puitteisiin. Toisaalta käsitän tuon harmistukseni pieneksi häivähdykseksi siitä, millainen vankila totalitaarisena laitoksena on. (vrt. Goffman 1969.)

Haastattelutilanteissa tukenani oli teemahaastattelurunko kysymyksineen (liite 4), vaikka käytännössä haastattelut etenivät haastateltavien ehdoilla. Aineiston keruu on edennyt puolistrukturoidusta kohti aktivoivaa ja dialogista haastattelumuotoa. Olen haastattelutilanteissa pyrkinyt olemaan mahdollisimman avoin naisten kertomuksille. Olen myös pyrkinyt kuuntelemaan myötäelävästi ja mahdollisimman empaattisesti olemaan haastattelutilanteissa läsnä ja jakamaan asioita. (Väyrynen 2007, 63). Olen omassa roolissani halunnut asettua asioiden, tilanteiden ja ihmisten väliin. Tuolloin on tärkeää mennä kentälle lähelle kohdetta, ymmärtää kokemuksia ja nähdä asioita informantin silmin – ja tulla kentältä pois. (Törönen 2006, 23, 33.)

Kysyin lähes kaikilta informanteilta, miksi he olivat lähteneet haastateltavaksi. Useimmat kokivat tärkeäksi yrittää vaikuttaa asioihin. Joillakin haastattelu oli tilaisuus tulla kuulluksi ja joillekin vaihtelua vankilan rutiineihin. Toisille oli tärkeää, että juuri naisia halutaan tutkia ja heidän tilannettaan selvittää (Ks. myös Kuula ja Tiitinen 2010, 447). Sari oli yksi heistä, jotka halusivat vaikuttaa:

Ulla: ”Mikä sut sai... Sähän oot ilmeisesti saanu sellasen kirjeen, ainakin mää laitoin sen sähköpostilla tänne tulemaan?”

Sari: ”Joo sellasen kaavakkeen sain.”

Ulla: ”Mut ei sellasta kirjettä? Missä kerroin enemmän itsestäni ja aiheesta?”

Sari: ”Kirjettä? ei...”

- Ulla: ”Ahaa. No, mut mikä sut sai lähtemään mukaan tähän tutkimukseen siitä huolimatta, ettet edes saanu kaikkea tietoa siitä?”
- Sari: ”No, mua yleensä kiinnostaa kaikki tuommonen. Et mua vaan kiinnostaa. Et Hämeenlinnassaki kun olin, nii siellä tehtiin se tutkimus vankien terveydestä ja mielen-terveydestä. Se tutkimus sillon. Ne oli siihen haarukoinu ihmisiä, nii mää olin sitten siihen. Eihän mun ollu pakko siihen osallistua, mut. Se oli niinku tosi mielenkiintosta, et oottaa niitä tuloksia ja kattoo mitä tapahtuu. Et se, että oikeesti pystyy tuomaan niitä asioita ilmi ja et jos niitten kautta pystyy mitenkään vaikuttamaan. Niinku oloihon täällä, kun täällä joutuu nyt olemaan.” _ _ ²
- Ulla: ”Tota, onks sulla mielessä jotain, mitä haluaisit vielä kertoa mulle ja tuleeks sulle mieleen, jotain mitä en oo tajunnu kysyä?”
- Sari: ”No, tuo on mulle justiin, et miks ei kukaan tai kuka olis semmonen, joka pystys tai viittis tai sais aikaan niinku näissä vankiloissa niinku oikeesti sen vankeinhoidon. Missä ruvetas niinku niitä syitä ettimään näille, eikä vaan näitä et nyt kun sää lähet täältä että et tuu sitte enää. Että miten mää tän asian nyt esittäsin. Että tietääkö kukaan, onko ketään niin viisasta, kuka osais niinku sanoo sen, et mistä sen semmosen ihmisen tai mikä vakanssi semmosella ihmisellä pitäs olla, mikä tekis sitä työtä että tutkis sitä ihmistä ja koittas vaikuttaa niihin syihin, jotka on aiheuttanu sen, et ihminen on täällä. Ja on tietyssä jamassa. Koska se ei muutu, se vankilakierre ei siitä loppu ennen kun niihin. Sama kun pähteiden käytössä, et ei se loppu ennen kun ne syyt hoidetaan pois sieltä, miks ihminen käyttää.”

Olen litteroinut kaikki haastattelut itse. Niitä kuunnellessa olen elänyt kertomisen hetkiä välillä silmät kyynelissä, sekä ilosta että surusta. Tämä on paitsi osoitus siitä, että haastatteluissa oli tuotu esille kohtuuttomia, surullisia tai julmia seikkoja, myös siitä, että litteroitu tekstini oli suorassa suhteessa ihmisten kertomaan ja sen kuulemiseen (Pösö 2006, 125). Useamman haastattelun jälkeen koin itseni etuoikeutetuksi ensinnä siksi, että juuri minä olin saanut kuulla noiden naisten kokemuksia ja tarinoita elämästä, ja toisaalta siksi, että se olin minä, joka portista ulos käveli. Minulla oli nöyrä olo, sillä olin saanut kontolleni jotain todella arvokasta. 9.7.2009 kirjoitin portista ulos astuttuani muistiinpanoihini ”Nöyryys koettujen kokemusten edessä”. Koin, että minulla oli ja on yhä suuri vastuu saattaa naisten kertoma ensin tutkielman, ja toivon mukaan jossain vaiheessa tutkimuksen muotoon. Husso (2003) onkin todennut aineistoon eläytymisen parhaimmillaan kiihottavan ja ravistelevan yhtä aikaa älyä ja tunteita. Se voi antaa myös mahdollisuuden kirjoittaa vähän lähem-

² Olen merkinnyt esittämiini sitaatteihin tehdyt poistot katkoviivoilla (_ _)

pää ja tarkemmin. (Husso 2003, 34.) Naisten haastatteluissa esittämät kuvaukset kokemuk-
sistaan, lapsena vaille jäämisistä, erilaisista menetyksistä ja elämävaikeuksista olivat vai-
kuttavia (Väyrynen 2007, 65) ja minua tutkielman tekijänä motivoivia.

Tutkimukseni kohderyhmä on suhteellisen erityinen ja vaikeasti tavoitettava. Kriminaali-
huoltolaitokselta (Rikosseuraamuslaitos) saamani seitsemän vuoden työkokemus on mah-
dollistanut minulle keinoja kohderyhmän tavoittamiseen. Ymmärrän kohderyhmän prob-
lematiikan monisyisyyttä, ja minulla on kompetenssia tunnistaa ja käsitteellistää ilmiökent-
tää. Haastateltavien kokemusmaailma ja heidän käyttämänsä kieli ovat tulleet minulle tu-
tuiksi. Haastattelutilanteissa se vähensi mahdollisuuksia totaalisen väärin tulkintoihin ja
väärintymmärryksiin ja auttoi siten myönteisen ilmapiirin syntymiseen. (Iivari 1996, 101–
102; Knuuti 2007, 52; Timonen 2009, 43; Kuusisto 2010, 70.) Lisäksi työskentely Krimi-
naalihuoltolaitoksella on mahdollistanut minulle tutustumisen upeaan Kriminologiseen
kirjastoon, mistä moni lähdemateriaalini on koulutusmatkalta mukamani kulkeutunut.

3.2. Tutkielman eettisyys

American Anthropological Association (AAA Code of Ethics 1998) on laatinut eettiset
ohjeet, joiden tarkoituksena on tarjota antropologeille työkaluja ja välineitä heidän työtään
varten. Ohjeistus jakautuu seuraavanlaisiin kolmeen vastuualueeseen: (1) Vastuu niitä koh-
taan, joiden kulttuuria tutkitaan. (2) Vastuu tiedettä ja tiedeyhteisöä kohtaan. (3) Vastuu
yleisöä kohtaan. Käsitän näiden eettisten ohjeiden laajemminkin koskevan ja koskettavan
myös yhteiskuntatieteilijöitä, joiden tutkimuskohteet ovat marginaalissa, syrjässä ja reu-
noilla, noissa ”maan hiljaisissa”.

Ensisijaiset eettiset ohjeet velvoittavat tutkijoita olemaan vahingoittamatta mitään tai ke-
tään ja kunnioittamaan kaikkia eläviä olentoja. Tutkijan sanotaan olevan oman tutkimuk-
sensa suurin eettinen ongelma. (Pohjola 1994, 18, Granfelt 2004a, 148, myös Knuuti 2007,
51.) Kyse on jatkuvasta pohdinnasta sekä yksilöllisyyden kunnioittamisen ja hienotuntei-
suuden huomioon ottamisesta. Tässä on kyse sensitiivisestä tutkimusaiheesta. Sillä tarkoi-
tetaan ihmisten vaikeisiin elämäntilanteisiin ja haavoittaviin kokemuksiin kohdistuvaa tut-

kimusta. Sensitiivinen tutkimusaihe asettaa myös tutkimuksen eettiselle toteutukselle erityisiä vaatimuksia. (Granfelt 2007a, 28–29.) Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietinnössään esittämät tutkimuseettiset periaatteet – itsemääräämisoikeus, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuoja – kuuluvat edellä esittämäni ensimmäiseen vastualueeseen eli vastuuseen niitä kohtaan, joiden kulttuuria tutkitaan. (Rauhala & Virokannas 2011, 239.)

Tutkijoiden on myös mietittävä työnsä tuloksien seurauksia, eivätkä ne saa aiheuttaa kohtuutonta harmia kenellekään. Olen tietoinen tutkimuskohteeni haavoittuvuudesta, sillä kyseessä on suhteellisen pieni marginaaliryhmä. Tällaisen ryhmän kohdalla tietosuojan ja tunnistamattomuuteen tulee kiinnittää runsaasti huomiota (Rauhala & Virokannas 2011, 242–243). Jo tutkimuksen suunnitteluvaiheessa pyrin huomioimaan tutkittavien aseman sekä oman sosiaalisen vastuuni heitä, heidän kertomuksiaan sekä tutkimuksessani heistä antamaani kuvaa kohtaan. Informanttien anonymiteetin säilyttäminen on ollut minulle itsestäänselvyys jo aineiston hankintaa suunnitellessani. Olen pyrkinyt suorissa lainauksissa hälventämään esimerkiksi murteen ja slangin vaikutusta hieman muokkaamalla kieliasua. On eettisesti perusteltua tarjota rikostaustaisille naisille mahdollisuus tulla kuulluksi. Samoin on eettisesti perusteltua käyttää haastattelua tiedonhankintakeinona, sillä rikostaustaisten naisten kokemuksista eivät voi muut kertoa. Asettuessani tähän asentoon suhteessa aineistoon ja ”antamalla äänen alistetuille” otan selkeän tietoisin riskin. Saatan siten samalla tahtomattani asettaa itseni heidän yläpuolelleen jonkinlaiseksi tietäjäksi. (Rojola 2000, 298–300; Vanhala 2005, 191.) Äänen antaminen on perusteltua haastattelemani Marian mukaan siksi, että:

”Koska eihän kukaan, joka ei oo täällä ite, tiä mitä tämä on.”

Tutkijoiden tulee ottaa huomioon tutkimuseettiset lähtökohdat koko tutkimuksen teon ajan, samoin kuin yleiset tieteen tekoon liittyvät moraal säännöt. Sensitiivisiä seikkoja koskevissa tutkimuksissa tulisi tutkijan omaa asemaa ja tutkittaviin vaikuttamisen problematiikkaa arvioida osana koko tutkimuksen luotettavuutta (Rauhala & Virokannas 2011, 240–241). Toiseutta voidaan lähestyä ainakin kolmella eri tavalla. Ensimmäinen tapa liittyy samuuden palvontaan, jolloin informantit näyttäytyvät vajavaisina eivätkä lainkaan tasa-arvoisina tai ”meidän” kaltaisena. Kuitenkaan kaikki ”heihin” luokitellut eivät hyväksy annettuja

nimityksiä ja luokitteluja. Toinen lähestymistapa liittyy marginalisaation sentimentalisointiin ja romantisointiin, jolloin tutkijan fokus himmenee hänen päästyään haastattelemaan ”ihan oikeita rosvoja”. Romantisointi on myös kirjoitustyyliin ja -taitoon liittyvä kysymys. Mikäli tutkija asettuu lukijan ja tekstin väliin ”kaiken ymmärtävänä”, hän vie lukijalta mahdollisuuden tutustua kertajiin siten kuin he todella näyttäytyvät. Kolmantena tapana on kunnioittaa toisen toiseutta. Tuolloin tutkija ei kuvittelekaan voivansa ymmärtää, elleivät informantit selitä ja tee ymmärrettäväksi omaa koettua todellisuuttaan. (Granfelt 2004a, 140–144; Sund 2006, 38.)

Tutkijoiden tulee myös turvata seuraavien tutkijoiden mahdollisuus päästä käyttämälleen kentälle. Lisäksi aineiston säilyminen analysoinnin jälkeen kuuluu tutkijan velvollisuuksiin tutkittaviaan kohtaan. En usko toiminnallani tehneeni haittaa kenenkään toisen tutkimuspyrkimyksille. Aineiston säilyminen ja hävittäminen on täysin vastuullani. Ja kuten lupasin kaikille haastattelemilleni henkilöille, ainoastaan minä kuuntelin heidän puhettaan tai luin litteroitua tekstiä. Tuohon aineistoon ei kenelläkään muulla tutkijalla tai muulla ulkopuolisella henkilöllä ole pääsyä. Digitaalisesti tallennetut ja litteroidut haastattelut sekä tulostetut haastattelutekstit tuhotaan välittömästi sen jälkeen, kun niitä ei enää tarvita. Tutkimusluvan mukaisesti aineisto on tarkoitettu ainoastaan tutkimukselliseen käyttöön ja se on hävitettävä yksilötietojen osalta tutkimuksen valmistuttua.

Tutkijoiden tulee julkaista vääristelemätöntä tietoa. Heidän tulee myös olla tietoisia mahdollisista poliittisista ja taloudellisista seuraamuksista, joita heidän tutkimuksellaan on. Lähettämässäni kirjeessä (liite 1 ja 2) kuvasin tutkielmani lähtökohtia ja näkökulmaa. Tämän lisäksi tutkijan tulee julkaista tutkimuksensa tulokset kohtuullisen ajan sisällä. Analysointini on syntynyt aineiston ja teorian vuorovaikutuksessa, mutta tiedostan, että lopullisessa esityksessä on esillä ja kuuluu kuitenkin tutkijan ääni (Hänninen 1999, 34–35), joka parhaansa tehden tuo esille informanttien näkökulmaa. (Granfelt 2004a, 137.) Tavoitteenaani on kirjoittaa kohdettaan arvostavaa, moralisoimatonta, yläpuolelle asettumatonta sekä vailla yliymmärrystä ja kaunistelua olevaa tekstiä (Granfelt 2002, 128, 131). Tutkimuskohdeiden käsittelyssä olen huomionut, millaisena heidät esitetään, millaisista näkökulmista heidät on esitetty sekä keiden ääniä lainaamalla ja siteeraamalla tietoa on tuotettu. (Törrönen 2006, 35.) Rauhalan ja Virokannaksen mukaan tieto, jossa kuuluu kokevien subjektien

ääni, voi olla myös tutkimuseettisesti kestävää tietoa (Rauhala & Virokannas 2011, 251). Granfelt (2004a) on todennut, että:

”Kun tutkimukseen osallistujat ovat tutkijalle eläviä persoonia, joiden elämässä tutkija on saanut hetken olla osallisena, niin se lisää entisestään vastuuta eettisestä sensitiivisyydestä. Kun kirjoitan, tulkitsen tai puhun aineistostani, en kerro ”vain” aineistosta, vaan miehistä ja naisista, jotka ovat tiettyinä ajankohtina päästäneet minut hetkeksi jakamaan elämäänsä, sekä kertomalla tarinaansa että olemalla läsnä yhdessä rakentamassamme tilanteessa.” (Granfelt 2004a, 145).

3.3. Kategoria-analyysi

Keskeisenä lähtökohtana juuri kategoria-analyysin valitsemiselle on ollut tarve paikantaa ja nostaa esiin eron tekoja ja luokitteluja. Lisäksi minua kiehtoo Jokisen, Juhilan ja Suonisen esittämä ajatus kategoria-analyysistä avarana sosiaalitieteellisenä lähestymistapana, jossa kyseessä on kulttuurin ja moraalin tarkastelu. Vaikka kulttuuri ja moraalit eivät kokonaisuudessaan palaudu kategorioihin, kategorioilla on kuitenkin olennainen rooli niissä ja niiden rakentumisessa. Lisäksi kategoriat ja niiden käyttö kuvastavat aikaa, jossa elämme, ja sitä mitä pidämme normaalina, arvokkaana, ongelmana tai poikkeavana. (Jokinen, Juhila & Suoninen 2012a, 9–10.) Nikanderin mukaan ”...jäsenkategoria-analyysissä ollaan erityisen kiinnostuneita siitä, miten ihmiset, kulttuurisia kategorioita käyttäen samalla jäsenävät, ylläpitävät tai kyseenalaistavat kulttuurista jäsenystä.” (Nikander 2010, 247.)

Valitsemallani metodilla ei ole täysin vakiintunutta suomenkielistä nimeä, eikä myöskään muu termistö ole saanut vakiintuneita suomennoksia. Englanninkielinen nimi MCA eli membership categorization analysis on suomennettuna jäsenyyskategorisaatioanalyysi. Siitä on kuitenkin omaksuttu käyttöön lyhyempi jäsenkategoria-analyysi (Nikander 2010, Järviluoma & Roivainen 1999), kategoria-analyysi (Jokinen, Juhila & Suoninen 2012, Juhila 2004b), MCD-analyysi (membership categorian device) (Forsberg, Ritala-Koskinen, Järviluoma & Roivainen 1991) ja jäsenkategorisoinnin analyysi (Raunio 2012). Olen päättänyt käyttämään tässä tekstissä kategoria-analyysi-termiä. Se on paitsi kätevin ja lyhyin tarjotuista vaihtoehdoista, minkä lisäksi haluan käyttää metodia laaja-alaisesti ja avarakatseisesti. (mm. Jokinen, Juhila & Suoninen 2012).

Kategoria-analyysin kehittäjänä ja pioneerina voidaan pitää Harvey Sacksia. Hän kehitteli 1960-luvulla MCD- analyysimenetelmää tai ”apparaattia”. Sacks halusi selvittää, kuinka vuorovaikutustilanteessa valitaan juuri tietyt kategoriaryhmykset ja kuinka jäsentynyt arkimaailma tuotetaan ymmärrettävällä tavalla. Sacksin käsitteistöä ja lähestymistapaa kehittivät edelleen erityisesti Manchesterin yliopistossa 1970- ja 1980-luvulla vaikuttaneet tutkijat. Vasta tuolloin alettiin puhua jäsenkategoria-analyysistä. Kehittelijöinä ovat toimineet Rod Watson, Lena Jayyusi, Stephen Hester ja Peter Eglin, David Silverman, sekä Carolyn Baker (2004). (Forsberg ym. 1991; Järviluoma & Roivainen 1999; 2003, 71; Lepper 2000, 5–8; Nikander 2010, 245.)

Kategoria-analyysi paikantuu liki keskusteluanalyysia (conversation analysis, CA), jonka kehittäjänä Sacks myös tunnetaan. Teoreettisilta lähtökohdiltaan siinä on fenomenologiaa, Bergenin ja Luckmanin sosiaalista konstruktionismia sekä joitain kognitiivisen psykologian lähestymistapoja. Sacks kiinnostui arkipäivän toiminnassa läsnä olevista ja vaikuttavista kategorioista, jotka usein jäävät huomaamatta, tai niihin suhtaudutaan itsestäänselvyyksinä. Tutkimuksissaan hän teki kategorioita näkyviksi osoittamalla sen tavan, jolla ne merkittävästi jäsentävät ihmisten toimintaa. Sacksin mukaan suuri osa ihmisten keskinäistä yhteiselämää koskevasta tiedosta on varastoitunut kategorioihin. Tämä tieto muodostaa eräänlaisen kulttuurisen tietovarannon, jonka sisältöä hyödyntämällä voimme rakentaa ymmärrystä yhteiskunnasta, itsestä ja toisista. Kategoriat eivät kuitenkaan määritä sitä, kuinka yksilöt ovat tekemissä toistensa kanssa, vaan niitä herätetään ja käytetään tietyissä tilanteissa. (Järviluoma & Roivainen 1999, 16; Juhila 2004a, 169.) Aineistolla ei sinänsä ole ”puhdasta” ääntä, vaan aineistoa tulee aina tulkita kontekstissa (in context) ja kontekstina (as context) (Järviluoma & Roivanen 2003, 8).

Kategorisointi on sellaista ihmisten määrittelyä, mikä helpottaa kanssakäymistä etenkin vieraiden kanssa. Kategoriat antavat vinkkejä, kuinka suhtautua toiseen tai kuinka tietyssä tilanteessa tulee toimia. Niihin on kiinnittynyt ominaisuuksia, piirteitä ja toimintoja, joita tiettyyn kategoriaan kuuluvalla ihmisellä oletetaan olevan ja jotka siten tuottavat kantajilleen sosiaalista identiteettiä. Mielenkiinto kohdistuu juuri siihen, mitä kategorioita kussakin tilanteessa otetaan käyttöön, ja millaisia seurauksia sillä on, sekä millaisia kulttuurisesti jaettuina merkityksiä ja tunnuspiirteitä tiettyjen kategorioiden käyttö tilanteissa herättää henkiin. Sacksin mukaan kategorisointia tarkasteltaessa tulee tehdä arkisesta ja itsestään

selvästä vieras ja ottaa jokapäiväinen vuorovaikutus tutkimuskohteeksi. (Antaki & Widdicombe 1998, 3; Baker 2004, 164; Juhila 2004b, 23; Virokannas 2004; Nikander 2010, 243; Jokinen ym. 2012, 19.)

3.2.1. Keskeisimmät käsitteet

Sacksin mukaan arkipäiväisessä kanssakäymisessä tarvitsemamme tieto on järjestynyt (*jäsen*)*kategorioiksi* (category). Se on luokittelun väline, jota käyttämällä helposti tunnistaa toisen ihmisen sijoittamalla hänet tiettyyn kategoriaan. Yksilö voidaan määrittää tilanteesta riippuen ”brittimotoristiksi”, ”kansanedustajaksi” ja ”isäksi” tai ”narkomaaniksi”, ”yksityisyrittäjäksi” ja ”äidiksi”. Kategorioista voidaan muodostaa erilaisia (*jäsen*)*kategoriojoukkoja*, jolloin yksilö voi kuulua ”motoristeihin”, ”eduskuntaan” ja ”perheeseen”, tai yhtä hyvin ”syrjäytyneisiin”, työllisiin” ja ”perheeseen”. Nämä jäsenkategoriat tulee erottaa jäsenkategorisoinnista. Kategorisoinnit ovat vaikeammin havaittavia. Niiden rakentamiseen käytetään yleensä adjektiivi + kategoria -periaatetta, esimerkiksi ”nätti tyttö”, ”mukava mies”. (Jayyusi 1984, 20 Järviluoma & Roivaisen 1999, 18 mukaan; Forsberg ym. 1991, 113; Nikander 2010, 244.)

Suonisen (2012) mukaan ihmisten kategorioinnissa on samalla kyse identiteettien rakentamisesta, jolloin tulkitaan sitä, millainen itse tai joku toinen on. *Identiteettikategoriasta* on kyse silloin, kun kategoria nimeää suoraan, millainen ihminen on. Ne saavat alkunsa ja ovat olemassa keskinäisessä vuorovaikutuksessa ja rakentuvat pienissä yksityiskohdissa. Identiteettikategoriat ovat olennainen osa institutionaalista vuorovaikutusta. Niitä tutkitaan kiinnittämällä huomiota siihen, millaisiin kategorioihin kukin toimija orientoituu, miten kukin kategoria sekä ikä ja sukupuoli tuotetaan, ja millaisia ominaisuuksia ja toimintoja niihin liitetään. Identiteettikategoriat ovat olennainen osa institutionaalisesta vuorovaikutuksesta. (Juhila 2004b, 169–170; Suoninen 2012, 89–95.) Näin esimerkiksi Zlatan Ibrahimović kertoo tutustumisestaan maahanmuuttajanuorena ruotsalaiseen keskiluokkaiseen kulttuuriin:

”Ei se ollut mikään iso juttu, mutta kyllä minä muutuin epävarmaksi. En minä toisaalta halunnut olla kuin ne muut. Tai ehkä vähän halusinkin! Halusin oppia niiden

tapoja, etikettiä ja sellaista. Mutta enimmäkseen vedin omaa linjaani, se oli minun aseeni.

Olin nähnyt lähiöstä lähteneitä kavereita, jotka yrittivät esittää yläluokkaista. Pieleen se meni aina, vaikka kuinka yrittivät. Minä päätin tehdä päinvastoin, vedin omaa juttuani entistä rankemmin. Sen sijaan, että olisin sanonut, että minulla on kaksikymmentä kruunua, sanoin ettei minulla ole mitään, ei latin latia.

Se oli siistimpää niin, jotenkin hullumpaa. Olin kova jätkä Rosengårdista. Olin erilainen ja siitä erilaisuudesta muodostui identiteettini. Aloin viihtyä paremmin roolisani, enkä välittänyt pätäkääkään jos en ollut kuullut niiden ruotsalaisjätkien idoleista.” (Lagercrantz 2011, 98).

Jäsenkategoriat jäsenyivät *kategoriapariksi*, tai vakio- ja standardipariksi (standard relational pair), jolla tarkoitetaan loogisesti yhteenkuuluvia pareja. Pareihin käsitetään liittyvän oikeuksia ja velvollisuuksia. Usein riittää, että toinen parin osapuoli mainitaan, jolloin toisenkin osapuoli on ikään kuin läsnä. Nämä kategoriaparit helpottavat erilaisissa tilanteissa toimimista ja auttavat ennakoimaan, kuinka tulisi toimia, ja kuinka toinen osapuoli oletettavasti toimii. Näiden parien avulla määritetään sosiaalista todellisuutta. Niihin myös kätkeytyy moraali, joka paljastuu odotusten vastaisesti toimittaessa ja normista poiketessa. (Forsberg ym. 1991, 114 –115; Järviluoma & Roivanen 1999, 18; Lepper 2000, 17–18; Nikander 2010, 244.)

Kategoriakokoelma muodostuu toisiinsa liittyvistä kategorioista. Kokoelmia ovat mm. nainen ja mies (sukupuoli), protestantti, muslimi, hindu (uskontokunta) tai diabeetikko, sydänvikainen ja keuhkohtaumaa sairastava (sairaus). Osa näistä kokoelmista on tiimin kaltaisia, mistä Sacks käytti nimitystä kaksinkertainen rakentuminen (duplicative organization). Tiimejä ovat esimerkiksi perhe tai pesäpallojoukkue. Tiimin jäsenet tuntevat toisensa ja ryhmälle on ominaista yhteenkuuluvuus ja lojaalisuus. (Forsberg ym.1991, 114; Järviluoma & Roivainen 1999, 19; Lepper 2000, 20–21; Jokinen ym. 2012c, 78.)

Kategoriasidonnainen toiminta (category-bound activity) viittaa siihen, että kulttuurisesti tietyt toiminnat kuuluvat yhteen. Esimerkiksi ”mitä sinä teet elääksesi?”-tyyppiseen kysymykseen vastaaminen tuottaa kuulijalle tiettyjä kulttuurisia odotuksia vastaajan toiminnasta. Olennaisinta kategoria-analyysissä on kategoriasidonnaisten määreiden kulttuurisen

voiman tunnistaminen, sillä vihjeisiin perustuvalla toiminnalla, myös virhepäätelmillä, on aina merkityksiä ja seurauksia. Kategoriat myös kantavat lukuisia kulttuurisia merkityksiä ja vihjeitä, jotka mahdollistavat päättelyn siitä, mitä muita ominaisuuksia, vastuita, velvollisuuksia, motiiveja, taitoja, tietoa ja osaamista tai sen puuttumista kategoriaan nimettyyn ihmiseen liittyy. (Forsberg ym. 1991, 114; Lepper 2000, 14–15; Nikander 2010, 244–245, Jokinen ym. 2012c, 63–69.)

Lena Jayyusi (1984) on laajentanut Sacksin kategoriasidonnainen toiminta -käsitettä *kategoriapiirre* -käsitteellä (category-bound feature), joka liittyy kategoriaparin käsitteeseen. Esimerkiksi kategoriapariin sulhanen – morsian liitettävä kategoriapiirre on se, että pari on kihloissa ja menossa naimisiin. (Jayyusi 1984 Järviluoma & Roivainen 1999, 18 mukaan.)

Toimintojen lisäksi kategorioihin liitetään myös muita *määreitä* (predicates), kategoriasidonnaisia attribuutteja ja predikaatteja. Näitä ovat: *toiminnot* (activities), ”*luonnolliset ominaisuudet*” (natural predicatesl attributes), *motiivit* (motives), *oikeudet* (rights/ entitlements), *velvollisuudet* (obligations/ responsibilities), *tiedot* (knowledge), *kompetenssit* (competencies). Määreitä voisi tarkastella esimerkiksi talousrikollisen kategorialla. Hän kuuluu rikollisten kategoriakokoelmaan. Hän tekee tietynlaisia rikoksia, esimerkiksi harjoittaa veron kiertoa (toiminnot). Hän saattaa mielestämme olla ahne (”luonnolliset ominaisuudet), jolloin oletettuna tavoitteena on rikastua ja saavuttaa helppo elämä (motiivi). Asiansa osaava talousrikollinen omaa paljon tietoa talousasioista ja esimerkiksi verotuksesta (tiedot), ja siten hänellä on taitoa rikoksen tekemiseen (kompetenssi). Talousrikollisen voidaan katsoa pikemminkin laistavan velvollisuuksistaan (verojen maksu) kuin hoitavan niitä. Koska kategoriat ja niihin liitettävät määreet tuotetaan ja tulkitaan aina paikallisesti, tulee kiinnittää huomiota siihen, missä ja ketkä niistä neuvottelevat. (Jokinen, Huttunen, Kulmala 2004; Nikander 2010, 245; Juhila 2012a, 147; Jokinen ym. 2012c, 60–61.)

Jäsenyyuskategorioiden käytölle on olemassa muutamia *sovellussääntöjä*. Taloudellisuus-säännön mukaan yksittäinen kategoria mistä tahansa kategoriajoukosta otettuna voi tietyssä tilanteessa kuvata riittävästi yksilöä, vaikka tämä kuuluisi myös kahteen tai useampaan kategoriajoukkoon. Johdonmukaisuussäännöstä puolestaan seuraa, että mikäli yksilö identifioituu jonkin kategoriajoukon mukaan, voidaan myös seuraava henkilö identifioida käyt-

tämällä samaa kategoriajoukkoa. Kun henkilö on mahdollista määritellä useammalla tavalla, valitaan kuitenkin yksi, tarkoituksenmukaisin määrittely. Sacks nimittää tätä ”kuulijan maksiimiksi”. Siten kategoria ”lääkkeiden ostaja” voi kuulua kategoriajoukkoon ”potilas” tai ”narkomaani”. Tulkinta riippuu siitä, onko asiayhteydessä aiemmin esiintynyt kategoria ”apteekki” vai ”katukauppias”. (Forsberg ym. 1991, 113; Järviluoma & Roivainen 1999, 19; Lepper 2000, 18–19.)

Kategorioilla itsellään on voimakas *selitysvoima*. Niillä selittäminen perustuu siihen, että tietty kategoria kiinnittyy ryhmään ja siihen liittämiimme ominaisuuksiin, tai kategorisointuneisiin leimoihin. Selitysvoimansa ansiosta kategoriat tulevat helposti selittämään tapahtumia, kun jotain odottamatonta tai selittämätöntä tapahtuu. (Juhila 2012a, 151–153.)

3.2.2. Selonteko ja moraalinen järjestys

Arkielämässä ja ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa tavanomaiset toiminnan tavat ja toistuvat toimintamuodot muodostuvat itsestäänselvyyksiksi. Itsestäänselvyytensä pidetään sitä, kun toistuvista ja vakiintuneista kanssakäymisen tavoista ja rutiineista on tullut normaalia. Tämä normaalius tuottaa moraalista järjestystä. Se on kulttuurista tietoa siitä, kuinka tietyissä tilanteissa tulee käyttäytyä ja toimia. Mikäli moraalinen järjestys murtuu, seuraa tilanne, jossa tapahtuneesta on annettava selonteko. Tällainen selontekovelvoite vahvistaa entisestään moraalista järjestystä ja tekee sen näkyväksi. Kategorioihin liitetyt oikeudet ja velvollisuudet ovat keskeisessä asemassa arkipäivän rutiinien ja moraalisen järjestyksen rakentumisessa. Velvollisuuksien laiminlyöminen ja piittaamattomuus oikeuksista synnyttää aina selontekovelvollisuuden. (Juhila 2012a, 132–136.)

Selonteko voidaan jakaa *puolustavaan*, *oikeuttavaan* tai *syyttävään*. Puolustava selonteko poistaa vastuuta huonosti tai poikkeavasti käyttäytyvältä. Kyseisen selonteon antava henkilö tiedostaa velvoitteensa esimerkiksi osallistua työpaikan yhteiseen illanviettoon. Hänen moraalinen velvollisuutensa olisi osallistua, koska kaikki muutkin ovat tulossa. Tekoaan puolustellakseen hän voi esittää syyksi vaikkapa ajoneuvon rikkoutumisen. Oikeuttava selonteko voisi puolestaan olla sellainen, että sama henkilö esittäisi poissaolonsa perus-

teeksi sen, ettei hänen loistavaa ehdotustaan illanvieton ohjelmasisällöstä huomioitu millään tavoin. Näin ollen hän ei myöskään aio osallistua illanviettoon. Syyttävässä selonteossa juhliin osallistumaton henkilö ottaa vastuulleen ja syykseen poikkeavan käyttäytymisen. Hän kertoo, että hänen olisi pitänyt tulla paikalle, mikä näin jälkeen kaduttaa. (Juhila 2012a, 136–137.)

Kategoriapari uhri - syyllinen on voimakkaasti läsnä moraalisen järjestyksen murtumisessa ja siihen liittyvissä ongelmatarinoissa. Syyllisen ja uhrin kategorioiden jäsenyydestä kiistellään ja neuvotellaan selonteoissa ja ongelmatarinoissa käyttämällä muita kategorioita ja niiden jäsenyyksiä välineinä joko suoraan tai niihin vihjaamalla. Seksuaalirikoksesta epäilty saattaa omaa syyllisyyttä laimentaa viitaten uhrin moraalittomuuteen ja kertoa tämän esimerkiksi pukeutuneen tekoon houkuttelevasti, jolloin syyllinen katsoo tekonsa olleen oikeutettu. Kyseessä on näin ollen kategoriaperustainen syytöksen kiistäminen. (Stokoe 2006, 483–489; 2010, 79–81; Juhila 2012a, 169.)

3.2.3. Poikkeavuuden kategoria

”Kun luokittelemme jonkin varmaksi poikkeamaksi, täsmentyvät sen joukon rajat, johon se ei kuulu.” (Douglas 2005, 89.)

Poikkeavuuden kategorisaatio kiinnittyy luonnehtimaan sellaisia yksittäisten ihmisten tai ihmisryhmien ominaisuuksia, joiden nähdään joko horjuttavan tai rikkovan normaalia tai tavanomaisena pidettyä. Juhila käyttää termiä kategoriaryhmä. Sen jäsenillä oletetaan olevan yhteisiä ominaisuuksia ja samankaltaisia toimimisen tapoja. Kategoriaryhmä poikkeaa Harvey Sacksin kategoriakokoelmasta tai -tiimistä, sillä tässä viitataan sellaisiin sosiaalisiin kategorisaatioihin, joihin sijoittamamme ihmiset näyttävät varsinkin samankaltaisina. Asettaminen ja asettuminen tietyn ryhmän jäseneksi on aktiivista ja seurauksellista toimintaa. Ryhmän jäsenenä henkilön katsotaan olevan selontekovelvollinen, ja edustaessaan vaikkapa lääkäreitä tai skeittaajia hänen oletetaan tuovan esille koko ryhmän näkemystä, ei vain omaansa. (Juhila 2012b, 176–178.)

Perusjako ihmisryhmien välillä on me ja he. Arkipäivän sosiaalisessa teoretisoinnissa sijoitamme itseämme ja toisia erilaisten ryhmien jäseniksi. Me ja he -kategoriat toimivat kate-

goriapareina, sillä toisen käyttäminen kutsuu esiin myös toisen, joka on mukana, vaikkei sitä mainita. Tuo perusjako synnyttää aina toiseutta, sillä joku on aina ulkopuolinen suhteessa johonkin ryhmään. (Juhila 2012b, 178–180.)

Henkilöitä yhteen niputtavaa kategorisaatiota kutsutaan stereotypisoivaksi kategorisaatioksi. Sille on ominaista määritellyksi ja arvioiduksi tuleminen ulkoapäin ensisijaisesti vain yhden kategorijäsenyyden kautta. Yksi sen aikaansaannoksista on sellainen he-puhe, jossa synnytetään homogeeninen toisten joukko. Tuo ulkoryhmäkategorisaatio tuottaa toistuesaan tyyppikliseitä sekä vahvistaa stereotypiota. Sen perustana on eronteko oman ja toisen ryhmän (meidän ja heidän) välillä, jolloin oman ryhmän toiminta näyttäytyy oikeana ja hyväksyttävänä verrattaessa väärin ja ei-hyväksyttävästi toimivaan ryhmään. Yksi stereotypisoivan kategorisaation muoto on poikkeavuuden kategorisaatio, jossa yksilöiden tai ryhmän ominaisuudet tai toiminta on samalla ristiriidassa joihinkin normatiivisiin odotuksiin nähden. Kategoria-analyysissa poikkeavuutta lähestytään sosiaalisena ja vuorovaikutuksellisena aikaansaannoksena. (Juhila 2012b, 183–197; Kulmala 2004.)

Poikkeavuuden rakentaminen perustuu suhteellistavaan vertailuun, jonka kohteena on normina, keskivertona tai hyväksyttävänä pidetty. Suhteellistava vertailu liittyy moraalisen identiteetin rakentamiseen itselle, missä on kyse oman itsen moraalisesta ylentämisestä ja toisten alentamisesta. Kategoriakontrastin rakentajana käytetään rajapuhetta, joka perustuu poikkeavuuden ja ei-poikkeavuuden erotteluun tuottaen helposti ihmisten luokitteluja ja ulossulkemista. (Juhila 2012b, 198–205.)

Ulkoapäin tulevan kategorian voi joko hyväksyä tai sitä voi vastustaa. Kategorian jäsenyyden suoriutumisessa epäonnistuminen synnyttää moraalisia arvioita ja selontekovelvollisuuden, mistä seuraa oman kategorijäsenyyden arvioiminen. Poikkeavuuden kategorisaatio on aktiivisia tekoja ja sosiaalisessa toiminnassa neuvoteltavia asioita. Poikkeavan kategorian omaksuminen voi olla kapinallinen ja vallankumouksellinen teko. Negatiivisesti leimattua kategorisaatiota voidaan puolestaan vastustaa tavallisuusretoriikalla (doing being ordinary). Tapana irrottautua negatiivisesta leimasta on asettua tavallisen ihmisen kategoriaan: poikkeavuutta ikään kuin puhutaan pois tuottamalla itsestä tavallista ja siten normaali-

lia. Toinen vastustamisen tapa on irrottautua ennakolta kulttuurisesti kielteisesti määrittyvistä kategorijäsenyyksistä. (Välimaa 2011, 148, 150; Juhila 2012b, 206–225.)

3.4. Neuvotteluja kategorian jäsenyydestä – ja sen vastustamisesta

Tässä tutkielmassa olen lähtenyt kartoittamaan niitä tapoja, joilla haastattelemiini henkilöt luokittelevat omaa kuulumistaan ryhtymään ja kertovat suhteesta heille ulkoapäin annettuihin kategorioihin. Etsin puheesta kohtia, joissa kategoria valitaan, hyväksytään ja sen jäsenyyttä jopa korostetaan. Etsin lisäksi puheesta kohtia, joissa kerrotaan ulkopäin tulevasta negatiivisesta leimasta. Pyrin havaitsemaan kertomuksista erontekoja ja tunnistamaan yhtäläisyyksiä. Lisäksi pyrin havainnoimaan poikkeuksia kiinnittämällä huomiota usein toistuviin tulkintoihin. (ks. Vanhala 2005, 52). Kategoria-analyysi on yksi mahdollinen tapa eritellä, miten puhujat haastattelun kuluessa järjestävät ja jäsentävät kulttuurista todellisuuttaan, miten he sijoittavat itsensä ja muut osaksi sosiaalista maailmaa, tekevät hienovaraisia erotteluja ja eri tavoin moraalisesti arvottavat eri ryhmiin ja kategorioihin kuulumista sekä niihin liittyviä kulttuurisia normeja ja merkityksiä. (Nikander 2010, 242.)

Tarkastelen rikostaustaisten naisten neuvotteluja seuraavien tarkennettujen tutkimuskysymysten kautta:

1. Minkälaisia jäsenyyksiä ja eron paikkoja puheissa tuotetaan?
2. Miten valittu jäsenyys suuntaa rikostaustaisten naisten jäsenyyksiä ja valintoja?
3. Millaisia jäsenyyksiä, osallisuuksia ja osattomuuksia kategorisoinnit tarjoavat eli mitä funktioita kategorioilla on naisten elämässä?

Haastattelemiini naiset puhuivat elämästään haastatteluhetkestä käsin. Toisten näkökulma katsoo tulevaan eli vankilasta vapauteen, toisten taas taaksepäin raittiudesta päihderiippuvuuteen ja vankilaan. On myös niitä, jotka muistelevat kaiholla vankeuden tuomaa katkosta päihnteilyyn. Haastateltavat ovat tietyllä tavoin myös kiinni paikassa, sen sisältämissä merkityksenannoissa sekä merkityssuhteissa. (Ks. Sinko & Virokannas 2009, 117.) Vanhala (2005) muistuttaa, että analyysin ja sen tulkinnan osalta sekä haastateltavat että haastat-

teliija ovat sidottuja haastattelupaikkaan, sen merkityksenantoihin ja siten myös paikan merkityssuhteisiin. Kaikki tämä vaikuttaa haastattelun kulkuun, sen aiheisiin ja puhumisen tapaan. Vanhala toteaa, että haastateltavien kertoessa paikasta ja rakentaessa paikan merkityksiä he samanaikaisesti rakentavat itseään suhteessa paikkaan ja sen merkityssuhteisiin. Vanhala kiinnitti huomiota tähän, koska samassa kontekstissa tehdyt haastattelut eivät tuotaneet hänelle juurikaan yllätyksiä. (Vanhala 2005, 191). Tapa, jolla haastateltavat kertovat elämästään sekä kerronnan kohteeksi valikoituvat tapahtumat ovat aina suhteessa historialliseen, yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen kontekstiinsa (Huttunen 2002, 35–37, 349).

Myös minun aineistossani naiset puhuvat kukin omasta kontekstistaan ja elämänvaiheestaan käsin, joita olen tyypitellyt aineistoa esittelevään taulukkoon 4. Havaitsin merkitysten ja merkityksenantojen vaihtelevan sen mukaan mistä elämäntilanteesta kukin puhui. Vaikka esitin usein samoja kysymyksiä eri kontekstista tuleville naisille, ymmärsi jokainen kysymyksen omasta kontekstistaan. Selkeimmäksi muodostui vankilan, päihdekuvioiden (vrt. Väyrynen 2007) ja yhteiskunnan kolmikanta. Näihin tehtiin erotkoja tai kategorisoiduttiin.

Kategoriaa, johon liitetään erittäin negatiivisia luonnehdintoja, kutsutaan leimatuksi identiteetiksi. Se syntyy Juhilan (2004a) mukaan vastakohtaparien sekä Erving Goffmannilta lainatun institutionaalisen mallitarinan keinoin. Rikostaustaisiin naisiin liitetään kulttuurisen poikkeavuuden vuoksi herkästi poikkeavan leimaa, mikä johtaa leimattuun identiteettiin. Yksilölle leimatun identiteetin kategoriaan joutuminen on niin hallitseva määrittelykeino, ettei sen kohteeksi joutunut henkilö pysty välttämään kaikkia tilanteita, joissa se herätetään henkiin. Leimattu identiteetti on hyvin voimakas, ja muut yksilöä määrittävät kategoriat jäävät sen varjoon. Leimattua identiteettiä on kuitenkin mahdollista vastustaa vastapuheen keinoin. (Juhila 2004a, 20–29.)

Vastapuhe määritetään ”sellaisiksi leimattua identiteettiä kommentoiviksi ja vastustaviksi teoiksi, joiden tarkoituksena on esittää tämän identiteetin erilaisuus suhteessa kulttuurisesti vallitsevaan kategorisoinnin tapaan” (Juhila 2004a, 29). Vastapuhetta ilmeni esimerkiksi Catharina Thörnin (2001) tutkimukseen osallistuneiden nuorten asunnottomien naisten parissa, jotka häpesivät asunnottoman identiteettiä. He vastustivat mielikuvia likaisuudesta

pukeutumalla muodikkaasti ja huolehtimalla puhtaudesta. (Thörn 2001, 219–229). ”Tulla nähdyksi toisin kuin itse haluaisi on häpeää tuottava, itsetuntoa rikkova kokemus”, toteaa Riitta Granfelt (2004b, 201.)

Leimattuun identiteettiin liittyvissä neuvotteluissa yksilöt joutuvat rakentamaan minäänsä suhteessa oletettuun toiseen kategoriaan. Leimattu identiteetti on ulkopuolelta tuotettu kategoria, joka ei useinkaan vastaa henkilön omaa identiteettiä. Näissä neuvotteluissa identiteettiä voidaan pyrkiä purkamaan kahdella erilaisella tavalla, joita ovat tavallisuuspuhe ja eron politiikka. Tavallisuuspuheen taustalla on Harvey Sacksin *doing being ordinary* -tematiikka. Tavallisuusretoriikalla puretaan toisten olettamaa identiteettiä vastaan irrottamalla oma minä leimatusta ryhmästä ja siihen liitetyistä ominaisuuksista. Asuntolassa asuva henkilö saattaa esimerkiksi puhua oletettua alkoholismia vastaan ja korostaa päihteettömyyttään. Eron politiikassa käydään neuvotteluja kategorioista, missä etsitään hallitsevien ja etuoikeutettujen kategorioiden taholta tuleviin määrittämiin erilaisia esittämisen tapoja. Eron politiikka ei perustu samanlaisten identiteettien tavoittelulle vaan positiivisille eron merkityksille. Eron politiikassa identiteetit ovat moninaisia ja suhteellisia. (Juhila 2004a, 29–32.)

Gordon tutki itsellisten naisten haastattelupuhetta ja löysi siitä kolme keskeistä marginaalisuuteen liittyvää teemaa. Ensinnäkin naiset haastoivat ja kyseenalaistivat omaa marginaalisuuttaan muodostamalla sellaisia sosiaalisia verkostoja, joissa marginaalisuuden tunne oli vältettävissä. Toiseksi he pyrkivät pois marginaalisuudesta vastustamalla marginalisoivia prosesseja. Kolmanneksi naiset tekivät marginaalista oman keskuksensa pysymällä valtavirran ulkopuolella. Tuolloin marginaalissa olemista ei ole valittu itse, vaan valtavirta on sulkenut yksilön reunalle. Ulossulkeminen voidaan kuitenkin nähdä positiivisena vaihtoehtona, ja siinä voidaan pyrkiä viihtymään. Lisäksi voidaan jopa pyrkiä häiritsemään valtavirtaa omaa marginaalisuutta korostamalla. (Gordon 1993, 169.) Gordonin löytämissä teemoissa on viitteitä Juhilan tekstiin, sillä kahdessa viimeisessä näkyy eron politiikan keinojen käyttöä. Naiset ensinnä vastustavat prosessia, ja toisaalta pyrkivät löytämään siitä positiivisia puolia. Eron politiikan positiiviset merkitykset näkyvät siinä vahvasti.

Käytän analysoinnissani lähtökohtana Carolyn Bakerin (2004) kolmekohtaista listausta kategoria-analyysin soveltamisesta haastatteluaineistoon. Haastattelemineen tulee ensinnä ymmärtää vuorovaikutukselliseksi tapahtumaksi, jonka kuluessa kaikki puhujat tukeutuvat kulttuuriseen tietoonsa. Haastattelu on diskursiivinen tila, jossa puhujat kohtaavat. Sujuvassa etenemisessä haastattelijalla on suurempi vastuu. Toiseksi kysymykset ovat olennainen osa aineistoa, eivätkä neutraali kutsu puheelle. Kysymykset pikemminkin aina muokkaavat sitä, minkä kategorian jäsenenä haastateltavat kutsutaan puhumaan. Kysymyksiä voidaanakin pitää haastattelupuheen resurssina. Kysymyksillä voidaan esimerkiksi tarjota haastateltavalle valmiita kategorioita, joista kieltäytyminen tai omaksuminen on merkityksellistä analysoinnin kannalta. (Baker 2004, 163–164; Nikander 2010, 254–255.)

Kolmantena kohtana Baker esittää, että haastattelu nähdään selontekona pelkän raportoinnin sijaan. Olennaista on analysoida sitä, miten molemmat tai kaikki yhdessä osallistuvat sosiaalisen todellisuuden kuvaamiseen. Tämä todellisuudesta tuotettu versio tukeutuu aina kategorioille ja toiminnan kuvauksille. Haastattelun kuluessa puhujat käyttävät kategorioita selittämään, oikeuttamaan ja kuvaamaan sekä eri tavoin järjestävät kulttuurista todellisuutta, sen tapahtumia, paikkoja ja toiminnantapoja. Haastateltavat tekevät samanaikaisesti puheellaan jäsenyyttä ja ei-jäsenyyttä. Haastattelupuhe rakentuu kategorioiden ja toimintojen järjestämiselle ja yhteistoiminnalliselle määrittämiselle. (Baker 2004, 163–164; Nikander 2010, 255–257.)

Pirjo Nikander (2010) on käyttänyt kategoria-analyysia oman väitöskirja-aineistonsa analyysissa. Aluksi tapahtuvaa litterointia seuraa koodausvaihe. Tuolloin hän kiinnitti systemaattisesti huomiota toiminnan ja tapahtumien kuvausten yksityiskohtiin. Hän identifioi kohtia, joissa puhe rakentui suoraan *kategoriatermeillä* (esim. keski-ikäinen, pikkutyttö, aikuinen), *attribuuteilla eli määreillä* (nulikkamainen, lapsellinen, kypsä) tai *kategriasi-donnaisilla toiminnoilla* (ravintolassa käyminen, flirttailu, osaaminen). Pelkkä mekaaninen kategorioiden etsiminen ei kuitenkaan tuota hyvää lopputulosta. Huomio tuleeekin kiinnittää tehdyn kuvauksen tai kategorisoinnin tehtäviin vuorovaikutuksessa. Tuolloin voi esittää kysymyksen, mitä tämä kuvauksen tapa tekee tässä puheyhteydessä ja mitä puhuja sillä tietoisesti tai tiedostamattaan tekee. Tehtyjä havaintoja voi selkeyden vuoksi kvantifioida ja havaittujen puheen piirteiden jakautumisen koko aineistossa voi esittää esimerkiksi taulukkomuodossa. (Nikander 2010, 258–259.)

Tutkielmassani olen kiinnittänyt etenkin huomiota haastateltavien puheessa esiintyviin kategorioihin, kategorijoukkoihin ja -pareihin ja kategoriasidonnaiseen toimintaan. Lisäksi olen etsinyt haastattelupuheesta selontekoja. Nikanderin (2010) tavoin olen pyrkinyt kiinnittämään huomiota tietyn kuvauksen tai kategorisoinnin tehtäviin vuorovaikutuksessa. Tuolloin voi siten pohtia syitä kuvauksen esiintymistavalle kyseisessä puheyhteudessa, ja mitä puhuja sillä tietoisesti tai tiedostamattaan tekee. (Nikander 2010, 258–259.)

Yksi toistuvista tavoista käyttää kategorioita haastatteluaineistossa perustuu kategorioiden välisiin kontrastirakenteisiin, kuten ne – minä -kontrastiin. Kategorioiden kautta haastattelupuheessa rakentuu ikään kuin kulttuuristen henkilöhahmojen kavalkadi, jota puhujat jäsentävät, arvottavat ja johon he omaa identiteettiään samalla peilaavat. Näin ollen se, kuka minä olen, rakentuu suhteessa muihin. Kategorisoinnin aitoutta saatetaan perustella ja tukea tunnereferenssillä, jolloin kuulija ei voi kyseenalaistaa puhujan omia tunteita. Nikander etsi tutkimansa ”iän moraalimaiseman, ikäsopivuuksien ja kronologian kyseenalaistamista” koskevaa analyysia varten aineistokoosteita koko aineistosta. Tämän jälkeen hän koetteli tekemiään päätelmiä tarkastelemalla niitä poikkeamien avulla. (Nikander 2010, 260–261.)

Bakerin (2004) mukaan oleellisinta on havaita, kuinka haastattelun osalliset käyttävät jäsenkategorian resursseja. Ensimmäinen askel on paikantaa puheesta havaittavia kategorioita (ihmisten, paikkojen tai esineiden), kategoriapareja (vanhemmat – opettajat) tai vastaakohtapareja (hyvät oppilaat – tottelemattomat oppilaat). Välillä nämä parit on selkeästi nimettyjä, mutta välillä ne voi havaita toiminnan kautta. Toinen askel on käydä läpi kuhunkin kategoriaan liittyvä toiminta. Tämän tarkoituksena on löytää kategorioihin liitetyt määreet. Ne määreet, joista vihjataan, ovat yhtä tärkeitä kuin ne, joita toistetaan. Merkityksellisiä ovat sekä vihjailevat että aktiiviset kategoriat erikseen ja niiden suhteet. Kolmantena askeleena on tarkastella jäsenten tuottamia kategorioiden ja määreiden yhteenliittymiä. Tämän avulla löydetään sosiaalista toimintaa ohjaavat koordinaatit sekä kuvausta siitä, kuinka kategorioissa toimijat käyttäytyvät, kykenevät käyttäytymään tai kuinka tulisi käyttäytyä. (Baker 2004, 174.)

Bakerin (2004) mukaan puhujat ”kuvaillessaan” (do describing) kokoavat samalla sellaista sosiaalista maailmaa, jossa heidän kategoriansa on keskeisellä sijalla. Nämä kategoriat ovat kuin puhujien nukkeja, joita he voivat pukea eri tavoin ja saada käyttäytymään eri tavoin (kategoriasidonnainen toiminta). Nämä ovat selkeitä merkkejä siitä, mikä on oleellista ja kuinka sosiaalinen järjestys ylipäättään järjestetään. Haastatteluissa kuulemme ja havaitsemme jäsenkategoriat kokoamassa yhteen tunnistettavasti tuttua, järjestettyä ja moraalista maailmaa. (Baker 2004, 174–175.)

Analyysitapani on edennyt litteroinnissa tekemistäni huomioista haastattelujen moninkertaiseen lukemiseen ja toistuvaan ihmettelyyn. Olen lukenut haastatteluja useita kertoja, ja aluksi vaikeinta oli etäännyttää itseni analyysin tekoon ja opetella pois sosiaalityöntekijän ja rikosseuraamustyöntekijän ammattiroolista. Tämä on vaatinut siirtymistä pois ajattelumallista, jossa etsin puheesta palveluohjauksen paikkoja, tutkin muutosmotivaatiota ja pohdin puuttumisen paikkoja. Opitun ammatillisen ajattelumallin hylkääminen vapautti minut tutkijanrooliin, jossa en joutunut pohtimaan kerrotun todenperäisyyttä. Samalla se antoi myös haastatelluille mahdollisuuden tasavertaiseen kohteluun. Tämä vaati useita lukukertoja, mutta alkoi pikkuhiljaa tuottaa tulosta. Ensimmäisenä huomioni alkoi kiinnittyä vastakohtapareihin ja sitä kautta haastatteluista alkoi muodostua kategorioita. Sen jälkeen huomioin haastatteluista löytyviä selontekoja. Jouduin toteamaan löytämieni selontekojen skaalan olleen aluksi liian laaja, sillä olin hyväksynyt selonteoksi muutakin kuin oikeuttavia, puolustavia tai syyttäviä selontekoja. Minulle selonteoksi kelpasivat aluksi myös muut kuvailevat selitykset. Selonteosta siirryin erontekojen löytämiseen, sillä selonteot avasivat silmäni havaitsemaan erontekoihin liittyvää puhetta. Ensimmäisen kategorian löytäminen tuntui helpottavalta. Siinä vaiheessa oletin löytäneeni muitakin kategorioita, mutta jouduin palaamaan tässä vaiheessa vielä takaisin aineiston pariin.

Olen joutunut tunnistettavuuden vuoksi muuttamaan paikkakunnan nimiä, vankiloiden nimiä, autojen merkkejä sekä etenkin muiden henkilöiden nimiä. Esitän muutetut tiedot esimerkiksi muodossa: Kaupunki, Vankila, Auto, Valvoja, Tyttö, Mies.

4 ERILAINEN

Naiset kertovat lapsuudestaan, kokemuksistaan ja suhtautumisestaan yhteiskuntaan. Haastateltavat tuottavat puheissaan monenlaista määritelmiä itsestään ja marginaalisuudesta, ja heidän kokemuksistaan löytyy paljon tavanomaisena pidetystä elämäntavasta ja -historiasta poikkeavia kokemuksia. Haastatteluissa kerrotaan jo lapsuudessa eletystä ja opitusta toisin toimimisesta, joka määrittyy vastakohtaksi kulttuurisesti luokitellulle normille. Lisäksi naiset kertovat itse tekemästään erottautumisesta ja toisten tekemästä erottamisesta.

4.1. Kotoa opittua

Naisten haastattelupuheessa tuli esille syrjäytymiskehityksen jatkumo lapsuudesta lähtien, mikä voidaan käsittää ylisukupolvisuutena. Terminä ylisukupolvisuus tarkoittaa sukupolvelta toiselle eli vanhemmilta ja isovanhemmilta lapsille siirtyviä toimintatapoja, arvomaailmaa ja kulttuurista perimää. Puhuttaessa huono-osaisuuden tai syrjäytymisen ylisukupolvisuudesta viitataan siihen, että työttömien lapsista tulee työttömiä, koska lapset eivät sosiaalistu lapsuudessaan työntekoon ja tietynlaiseen pärjäämisen kulttuuriin. Tämä vaikuttaa myös tietynlaisten ongelmien kasautumiseen helpommin toisten kohdalle. (mm. Kainulainen & Saari 2013, 25; Holmila & Raitasalo 2008, Rönkä 1999). Johanna kertoo seuraavaa:

Johanna: ”Mulla on peruskoulu jääny kesken aikanaan. Et se on minun koulutus. No, töistä nyt on. Nii, no töitähän mää en oo sillai varsinaisesti. Tai ennen ku mää aloin mitään huumeita käyttään ja tommosta, mää olin stripparina kiertelin ympäri Suomee, iha napapiirit ja kaikki. _ _Nii, nii tota sitä mää tein vähän ennen kun mää täytin kaheksantoista. Puolisen vuotta tein. Et en mää oikeestaan muuta oikeeta työtä oo tehny. Eiku joo, sit mää olin yhellä vihannestukulla töissä. Käännettiin mansikoita niinku ruotsalaisista laatikoista suomalaisiin. Et niistä tuli kotimaisia mansikoita, mut en mää niinku muuta työtä oo tehny. Et myyntityötä ostaa, vaihtaa, varastaa. **Mut en laillista työtä varsinaisesti, tai se stripparihan oli laillista. Mut muuta en oo, mut en mää sitäkään verokortille tehny.** _ _

Ulla: ”Onks näillä sun läheisillä ihmisillä rikostaustaa?”

Johanna: ”Äitillä on nuoruudesta sit yks vankilareissu ja semmosta. **Se aluks yritti muaki, et ei sais tehä rikoksia. Mut sit joskus ala-asteella, oisko ollu neljännellä, ku sit-**

te alettiin näpistellä kaupasta. Kyllä se on aina, ku se ei oo koskaan töissä ollu, niin kaikki mistä saa rahaa irti, nii on valmis toteuttamaan. Mut silläki on se, et väkivaltaa se ei tykkää tuollei. Oli se joskus nuorena kännipäissään just tehny jotakin, mutta ei niinku enää sillei. **Et kaikki tommonen, mikä ei satuta kovasti.** Et onhan se, et sää meet vaikka jonkun murron kotia tekemään. Nii kyllähän se sillei tietenki satuttaa henkisesti, mut ei. Nii, emmää sit tiä. Aina ku tehtiin murtoja, mää perustelin itelleni, joten petasi sen sillä, et jos on varaa kahteen asuntoon, nii ei oo, ei voi olla iso harmi. **Kyllä sitä pitää aina itelleen jollakin lailla perustella, kun tekee rikoksia.”**

Ulla: ”Nii, et varastaa mieluummin rikkaalta kuin köyhältä?”

Johanna: ”Nii. Emmää sitä koskaan miettiny noin. Mää aina inhonnu niitä, jotka kaverilta vie tai sillä lailla. Ja kotirouvat, hienot kotirouvat, mua on aina ärsyttäny ne.”

Johanna kertoo koulu- ja työhistoriansa olleen repaleista ja katkonaista. Peruskoulua hän on yrittänyt suorittaa loppuun vankilassa ollessaan. Työsuhteiden Johanna kertoo olleen joko laillisia tai laittomia, mutta verokorttia hänen ei ole koskaan tarvinnut työpaikkoihin toimittaa. Johanna kertoo äidistään ja siitä, kuinka tämä on halunnut pitää tyttären rikostenteon ulkopuolella. Kuitenkin jostain syystä äiti ja 10-vuotias tytär olivat päätyneet näpistelemään. Johanna kertoo äidin lähteneen mielellään sellaiseen toimintaan, mistä sai tienattua hieman lisätuloja. Johanna kertoo moraalinsa rikostenteon suhteen olevan sellainen, että ketään ei saa satuttaa, ja varastaminen kaverilta on tuomittavaa. Johanna kertoo, että ennen suorittamiaan rikoksia hänen piti oikeuttaa mielessään itselleen tuleva teko. Hänen mielestään ei ole kovin väärin murtautua jonkun kesämökkiin, kun tietää tällä olevan oikea koti jossain. Kuitenkaan haastattelijan esittämää robinhoodmaista oikeutusta ei Johanna ollut ajatellut, vaan tärkeintä on ettei tutuilta viedä. Johanna sijoittaa itsensä kertomassaan vastuulliseksi toimijaksi. Hän tekee tietoisia laittomia tekoja, eikä suinkaan koe tekevänsä mitään väärin, koska on aiemmin selittänyt tekojen oikeutuksen itselleen.

Osa haastatelluista halusi kertoa lapsuutensa onnellisuudesta ja korostaa sitä, ettei heidän päihteidenkäyttönsä ja rikostaustansa missään tapauksessa juontuneet ja johtuneet vanhemmista tai lapsuudesta. Jotkut haastateltavat eivät halunneet puhua lapsuudestaan. En erityisemmin kysynyt haastateltavien lapsuudesta tai vanhemmista. Perhe-elämän kuvausta he saattoivat kuitenkin tuottaa monesti kertoessaan jostain vallan muusta. Sari kertoo seuraavassa, kuinka hän on kasvanut väkivaltaan ja sen käyttämiseen.

Ulla: ”Onko se ollu semmosta satunnaista vai ootko eläny väkivaltasessa suhteessa?”

Sari: ”Oon eläny. Oon äiti- ja isäpuolten kans joutunu elämään. Et se on ollu mun elämäsä mukana ihan pienestä asti. **Et yhessä vaiheessa sitä piti jopa normaalina.** Et mää kävin mielenterveystoimistossa juttelemassa, nii tota sit mää olin aina niinku ihan mustelmilla. Ne teki epikriisin, et mää niinku siinä rupesin miettimään, et mitä sitten. Et ku tulee toistuvasti pahoinpideltynä ja mustelmilla nii vastaanotolle. Mää et miks tommone on niinku tossa. Et se **oli niinku normaalialia, et roiskittiin toisiamme turpaan.** Et se ollu sen kummemman näkönen se vastapuolikaan. _ _Et mikä tuo nainen oikein on, et kun se tommosta kirjottaa. Et jos vähän silmässä on mustaa. Ei, mut se on totta, **et koko kaveripiiri, ystävät, sukulaiset, kaikki. Et ne niinku elää niin väkivaltasta elämää. Et ei sitä niinku. Et se vaan niinku kertakaikki-ään on ihan normaalialia.** Et en mää nykyään enää. Et mää en anna itteeni enää lyyä. Et se on tullu, että. Se et parisuhteessaki ku ollaan, niin ei onnistu enää. Tai nyt mää puhun kyllä täyttä paskaa! Juolahtipa tässä mieleen seikka tästä viimesimmästä aviomiehestä nii, että ku tota nii veti pöyänjalalla mua takaraivoon ja siinä oli puukohippaset ja kaikki. Sieltä joutu niinku monta ihmistä putkaan ja sairaalaan. _ _ Se unohtu niinku koko juttu, et siitä puhuttu sit enää. Sattunu mikä sattunu. Ja tässä mää vaan selitän, etten mää enää. Mutta ymmärrän sen, ettei se ole niinku normaalialia. Et ei niinku piä ollenkaan sellasta kattoo ja itekään tehä.”

Sari aloittaa kertomalla joutuneensa elämään isä- ja äitipuolien kanssa, joten väkivalta on ilmeisesti sitä kautta kuulunut hänen elämäänsä pienestä pitäen. Sari tuottaa muun kertomisen ohessa mielenkiintoista kuvausta siitä, kun hänen asioidessaan mielenterveystoimistossa kiinnitettiin huomiota hänessä olleisiin pahoinpitelyn jälkiin. Sari kuvaa itseään väkivaltaan tottuneeksi, joka on tottunut kulkemaan silmäkulmat mustina. Ja hän lisää naurah- taen, että näkisitpä vastapuolen. Sari alkaa mielenkiintoisella tavalla tuottaa myöhemmin esittelemääni itestä kiinni -kategoriaa ja tarinaa siitä, ettei häntä enää kukaan lyö, kunnes muistaa, ettei asia aivan niin mennyt. Husso (2003) kirjoittaa parisuhdeväkivaltaan liitty- västä häpeän tunteesta. Naiset häpeävät omaa epäonnistumistaan parisuhteessa, ja lisäksi he häpeävät miehensä käytöstä. He häpeävät sitä, etteivät kyenneet täyttämään ihannetta tasa-arvoisesta parisuhteesta. (Husso 2003, 261–264; Kuronen, Granfelt, Nyqvist & Petre- lius 2004, 15.)

Sari kertoo väkivaltatilanteesta parisuhteessa. Hän kertoo tilanteesta, jossa häntä oli lyöty, oli puukkotappelu ja useita henkilöitä joutui poliisin kiinniottamaksi. Hän tuottaa putkasta pääsemisestä selkeää selontekoa. Olisi ollut kulttuurisesti hyväksytympää ja normaalialia,

ettei hän olisi palannut suhteeseen. Mutta hän toimi toisin. Sarin kertomassa myös mies odotti häneltä toisenlaista käytöstä ja luuli, ettei Sari haluaisi enää ikinä hänelle puhua. Lopussa Sari palaa vielä aiempaan kertomaansa mielenterveystoimistossa käyntiin ja toteaa, ettei kyseinen toiminta ole normaalia ja ettei sitä tulisi sietää eikä itse tehdä. Sari luokittelee itsensä yllä olevassa katkelmassa väkivaltaiseen kulttuuriin kasvaneeksi ja toteaa tietävänsä, ettei kyseinen tapa ole hyväksyttävää normaaliyhteiskunnassa. Sari puhuu väkivaltaiseen elämään tottuneen henkilön tavoin. Hänen haastattelussaan ei ilmennyt juuri elämänvaihteita, joissa väkivaltaa ei olisi ollut.

Käsitän tässä luvussa ylisukupolvisuuden tarkoittavan myös sitä, että vanhemmat omilla teoillaan ja toimillaan traumatisoivat lapsiaan. Turvattomissa oloissa eläminen, väkivallan näkeminen ja kokeminen sekä päihteiden käyttö aiheuttaa lapsille pelkotiloja (mm. Holmila, Brady & Kouvonen 2008, 421–429.) Kyseisissä olosuhteissa turvattomuus siirtyy seuraavalle sukupolvelle. Kyseessä ei kuitenkaan tarvitse olla pitkäaikainen altistuminen, vaan traumatisoitumiseen riittää yksittäisen henkilön yksittäinen teko. Traumaattinen kokemus on tapahtuma, joka ylittää henkilön puolustus- ja selviytymismekanismit. Emmi kertoo seuraavaa:

Ulla: ”Oliks se, minkälaista se väkivalta oli?”

Emmi: ”Mulla on niinku ollu kaikenlaista väkivaltaa elämässä. Et mun isä on alkoholisti ja mun isä ja äiti on eronnu, mut tää mun isän uus vaimo, mää muistan kun mää olin joku kakstoista vuotias kun mun isä kysy multa kun se oli juonu taas. **Et se joi salaa, sillä oli mun äidin kans sellanen sopimus et mää en saa mennä sinne jos se on juonu. Mut se oli sanonu mulle et jos sä kerrot äidille, nii sää et saa tulla tänne enää, joten mää pidin sen tietenkin salaisuutena ja hän sitten joi taas ja hänellä oli uus naisystävä ja hän kysy niinku multa et hakkaanks mä ton ihmisen,** se tais lähtee kioskille tai jonnekin. Nii sillan ekan kerran mun äitipuoli sai tosi pahasti turpaansa ja **mä olin niin mustasukkanen mun isästä et mä sanoin joo.** Et se oli, mä niinku pelkäsin et se ihminen vie multa mun isän, kun mää olin niin pieni. Ja sitten myöhemmin on ollu sellasii jengijuttui, et mä pyörin tuolla stadissa yhdessä jengissä ja siellä oli tällasii niinku tavallaan että, jotka ei kuulunu siihen porukkaan niin sai sitten tavallaan niinku kokee sitä väkivaltaa. Ja myöhemmin on ollu parisuh-teissa väkivaltaa.”

Emmi oli tapaamassa isäänsä. Vanhemmat olivat eronneet ja Emmi asui äitinsä kanssa. Äiti tiesi Emmin isän runsaasta alkoholinkäytöstä ja oli siksi vaatinut tätä olemaan juomatta tyttären vierailujen aikana. Emmi halusi käydä isänsä luona vierailulla. Isä ei malttanut olla juomatta alkoholia, vaan oli tehnyt ”sopimuksen” tyttärensä kanssa siitä, ettei tämä kertoisi äidilleen isän juomisesta. Silloin tytär saisi jatkaa vierailuja isän luona entiseen tapaan. Eräällä vierailulla paikalla oli myös isän uusi naisystävä, josta tytär oli hieman mustasukkainen. Isä tiedusteli Emmiltä naisystävän poistuttua hetkeksi asunnosta, että pahoinpitelisivö isä kyseisen henkilön. Aikuinen jätti valinnan ja siten vastuun päätöksestä 12-vuotiaalle, joka olisi mieluummin halunnut viettää aikaa pelkästään isän kanssa, ja vastasi myöntävästi. Se oli ensimmäinen kerta, kun Emmin äitipuoli pahoinpideltiin pahasti. Samaan hengenvetoon Emmi jatkaa siirtymällä kertomaan itse käyttämästään väkivallasta.

4.2. Poikkeava henkilö

Naisten haastattelupuheessa korostuu heidän erontekonsa muihin samassa tilanteissa oleviin, joko vankeihin tai päihderiippuvaisiin. Eronteolla puhutaan omaan leimattua identiteettiä vastaan ja samalla myös määritellään itselle uutta, mielekkäämpää identiteettiä. Rikostaustaiset ja usein myös päihdetaustaiset naiset luokitellaan kulttuurisesti poikkeaviksi. Muiden määritelmät eivät vastaa naisten omia käsityksiä itsestä ja tilanteesta. Alla olevassa aineisto-otteessa Anneli kertoo yrityksestään määrittää itse omaa tilannettaan.

Ulla: ”Eikös se ollut, että sinä menit sieltä Vankilasta sinne Päihdekuntoutuspaikkaan?”

Anneli: ”Ja huomasin semmosen asian, kun minä sieltä Vankilasta sinne Päihdekuntoutuspaikkaan, niin huomasin semmosen asian että **siellä on paljon vaikeampia tapauksia kuin minä itse**. Nehän tutki kauan aikaa minut, **että olenko minä alkoholisti, vai mikä minä olen. Että olenko minä tavallaan niinku mielenterveyspotilas. Emmää mikkään alkoholisti oo, mullon vaan joku mielenterveysasia. Ja minä niille toivotin, että kyllä minä oon alkoholisti.** _ _Ne ei meinannu millään uskoa, että piti koko ajan että kyllä minä olen alkoholisti. Että tännekin kun nyt tuln tuonne Päihdetyöntekijän luokse ja tuonne, ku ne meinas että lähepäs käymään tuolla mielenterveystoimistossa. **Mää sielläkin sanoin, etä tota nii, en minä oo mikää hullu, uskokaa nyt. En minä ole hullu, minä olen alkoholisti!**”

Ulla: ”Kävitkö sää koskaan siellä mielenterveystoimistossa?”

Anneli: ”Kävin kävin. **Ja minä, kun ne meinas että minun pittää ruveta syömään semmosia lääkkeitä, että en minä oo hullu uskokaa nyt. Eikä minusta semmosta tuu, mää oon vaan alkoholisti.**”

Ulla: ”Oliko ne sitten tämmösiä masennuslääkkeitä?”

Anneli: ”Joo. Minä sanoin, että elekkää antako niitä, en minä tuommosia masennuslääkkeitä tarvii. **Kun minä oon alkoholisti, uskokaa nyt. Että sitä piti toittottaa tavallaan niille, että ne uskoo.** Mää sanoin, että tulukaa itse kahtomaan siinä vaiheessa kun mää ratkian ryyppäämään, nii minä saatan sanoo teille pahastiki, ku työ tuutte. Että työ varmaan huomaatte, että se on tuo, kyllä se on ihan alkoholista se on. Ja sen ite tuntee, että mää oon alkoholisti. Ja kaikki mitä tapahtuu aina, nii kyllä minä niinku ihan pistän sen alkoholin syyks. Nyt tämäki mikä tapahtu tämä linnaan lähtö, nii kylä se oli alkoholin aiheuttama. Et jos ei sitä alkoholia ois juonu.”

Anneli haluaa määritellä itsensä alkoholistiksi ja kieltäytyy hänelle tehdystä masennusdiagnoosista sekä määrätystä mielialälääkityksestä. Anneli myös haluaa korostaa ankaruutta itseään kohtaan. Hän korostaa, että elämän vastoinkäymiset ovat alkoholin syytä. Anneli valitsee kahdesta leimatusta identiteetistä itselleen mieluisimman: hän haluaa mieluummin olla alkoholisti kuin hullu. Tässä valinnassaan hän käyttää eron politiikkaa (Juhila 2004a). Anneli määrittää siten itsensä vahvasti marginaaliin yrittämättä tuottaa samuuden identiteettiä. Anneli halusi myös kieltää mielenterveysongelmiin liittyvät määrittelyt omalta kohdaltaan, vaikka hänen elämänsä perusteella hoitohenkilöstö olisi valmis miettimään sitäkin vaihtoehtoa. Anneli haluaa määritellä itsensä alkoholistiksi.

Anneli oli Päihdekuntoutuspaikassa tavannut muita kuntoutettavia, jotka olivat olleet häntä huonommassa tilanteessa. Hän ei kuitenkaan kerro sen enempää, millä tavalla toiset olivat vaikeampia tapauksia. Hän määrittelee itse kuuluvansa helpompiin tapauksiin. Haastattelutilanteessa haastattelija ei kuitenkaan ole tarkentanut, miksi Anneli näin arvelee olevan. Anneli näyttää ikään kuin valinneen alkoholistin uran; hän ei ole vaikea tapaus, eikä hänellä ole mielenterveysongelmaa. Päinvastoin hän juo, koska haluaa ja elämässä olevat ongelmat ovat alkoholista johtuvia, eivätkä mistään muusta. Anneli haluaa itse määritellä riippuvuutensa laadun ja syyn, eikä anna terveydenhuollon ammattihenkilöstön määritelmille valtaa. Samalla hän myös tiedostaa alkoholin ongelmallisesta käytöstä hänen elämänsä aiheutuneet ongelmat. Myös Tuija määrittelee itseään päihteidenkäyttäjänä, kuitenkin eri lähtökohdista kuin Anneli.

Ulla: ”No, kuinka pitkä sulla on, jos nyt puhutaan tällasesta päihdehistoriasta...?”

Tuija: ”Yli kaksyt vuotta. Mää rupesin käyttää kaksikytkä vuotiaana aineita. Mää olin aikuine. Et se ehkä teki siitä asiasta semmosen erilaisen. Et ei oo kuitenkaan narkanu, niinku tänä päivänä on kolmetoista ja neljätoista vuotiaita käyttäjiä. Et **mää en oo jääny siihen lapsuudentasolle. Mää hyppäsin saman tien porukoihin, missä liikkuu isoja määriä huumeita, mää en... en mää tiedä, mää oon aina ajautunu semmosiin piireihin, vaikka mää en haluaiskaan. Toiset hakemalla hakee, mää yritän kiertämällä kiertää.**

Tuija tuottaa eron politiikan avulla itselleen erilaisen narkomaanin identiteettiä. Tuija kertoo pitkästä huumausaineiden käyttöhistoriastaan, ja hän korostaa olevansa erilainen kuin tavanomaiset narkomaanit. Tuija perustelee erilaisuutta sillä, että oli aikuinen aloittaessaan huumeidenkäytön, eikä yläkouluikäinen kuten muut samoissa piireissä kulkevat. Lisäksi Tuija oli myös heti päässyt tai joutunut mukaan sellaiseen seuraan, jossa liikkuu suuria määriä huumeita ja rahaa, jolloin kyseessä on suuren luokan rikollisuus. Tuija kuitenkin korostaa, ettei hän hakeutunut kyseiseen joukkoon, vaan ajautui. Tuijalla on ikään kuin sellainen persoonallisuus, että hän vain joutuu sellaisiin porukoihin, hän vain ajautuu vakavaan rikollisuuteen.

Tuija: ”_ _ Nytkin kun jäin, mut otettiin toukokuussa kiinni, poliisit sano tai mun asianajaja sano ensimmäisenä, kun se tuli mua putkalle kattoo. Se oli hyvä, kun se **sano et sää et oo kyllä normaalinarkkari. Mää et, en nii, mää syön, nukun ja liikun. Ja kuitenkin mulla on aivotoiminta mukana, mää oon kiinnostunu mitä maailmalla tapahtuu. Luen lehtiä, luen muutakin kun sarjakuvalehtiä. Mää pystyn kiinnostumaan paperiin, missä on muutaki ku kuvat.** Meillä on sen kanssa aina hyvin henkeviä ja kiivaita keskusteluja niinku lakimuutoksista tai jostakin. **Et se on pitäny mut normaaliyhteiskunnassa, et mää oon kiinnostunu, mää luen paljon, haluan ottaa asioista selvää, haluan tietää oikeuteni. Mun mielestä, mää sanon jokaiselle ihmiselle, et kaikki on itestäs kiinni mitä sää haluat tehdä ja miten sää haluat muuttuu.** Ainoa mikä mun elämässä on mun päihdetausta, päihdehistoria, päihteidenkäyttö, retkahtamisvaarat, ne on aina sullei, et kun **mä oikeesti unohdan sen, et mää oon narkkari. Nii kauan kun mää unohan sen ja rupeen elämään tavallaan niinku sen yläpuolella, nii sit käy näin.** Nyt on taas ollu kovat oppirahat siitä maksettu. Menetin vakituiset työpaikat, kaikki sun muut. Mut ei se katkeraks oo mua tehny, tää on ollu ihan mun oma valinta. Iha omaa tyhmyyttä, emmää tästä syytä ketään muuta kun ihan omaa tyhmyyttäni ja selkärangattomuuttani.”

Tuija jatkaa eron politiikan tuottamista kertomalla asianajajastaan, joka edellisellä tapauksella oli korostanut hänen erilaisuuttaan. Hän itse toteaa olevansa erilainen narkomaani. Kertomalla mitä itse tekee tuottaa Tuija samalla kuvaa toisesta eli tavallisesta narkomaanista, joka ei syö, ei nuku ja eikä liiku ja lukee ainoastaan sarjakuvia. Näin ollen tavanomaisesta narkomaanista tuotetaan puheessa kuvaa henkilöstä, joka ei lainkaan huolehdi itsestään eikä ole kiinnostunut ympäröivästä yhteiskunnasta. Tuija kuitenkin määrittää itsensä narkomaaniksi. Niin kauan kuin hän muistaa olevansa narkomaani ja tiedostaa oman tilanteensa, hän arvelee pystyvänsä hallitsemaan oman päihteidenkäyttönsä. Kertomalla retkahtamisvaaran unohtamisesta ja narkomaaniutensa yläpuolella elämisestä, hän tuottaa kuvaa samalla kyvystään elää ja toimia yhteiskunnassa. Siitäkin huolimatta, että Tuija korostaa elävänsä epätyypillistä narkomaanin elämää, hän oli ajautunut vanhaan toimintamalliinsa ja menettänyt muun muassa vakituisen työpaikan. Kuitenkin Tuija korostaa, että loppujen lopuksi kyseessä oli oma valinta. Irmeli puolestaan rakentaa seuraavassa erontekoa muihin vankilassa tapaamiinsa naisiin.

Irmeli: ”Ku eletään nyt tätä, puhutaan kakstuhattalukua. Nii naisiin suhtaudutaan, jos oot rikoksiin syyllistyny, nii aika hankalasti.”

Ulla: ”Mmm.”

Irmeli: ”Suhtaudutaan. **No, mää oon aika poikkeeva henkilö, mä oon vahva nainen. Ja oon selvinny aika hyvin, ku on niitä naisia, jotka ei selviä vankilan jälkeen. Nii, se on tosi huonosti, siis tosi huonosti.**”

Ulla: ”Siis tiiät sää, tai tunnet sää, tai nähny...?”

Irmeli: ”Mää oon nähny. Kyllä sen näkee, et ne jotka on rangaistuksen suorittanu, tulee tähän yhteiskuntaan. Nainen putoo suoraan, et on ihan tyhjän panttina. **Et heti ku tuomio on loppu, et heti vaa vankilasta pihalle, eikä. Ku mäki, ku multa loppu tuomio, multa ei kukaa kysyny, et mihin. Onko sulla paikkaa mennä? Miten sä seleviit tästä? Kukaan ei kysyny multa. Ja mää sentään avo-osastolta vapauduin.**”

Irmeli kertoo olevansa muusta naisvankiryhmästä poikkeava henkilö, minkä arvelee johtuvan siitä, että hän on henkisesti vahva nainen. Hän myös korostaa selvinneensä hyvin vankilan jälkeen. Irmeli vertaa itseään niihin toisiin, jotka eivät ole selvinneet. Irmeli pitää erityisen tärkeänä sitä, että vapautuessaan naisilla olisi tiedossa paikka minne mennä. Irmeli korostaa eroa hänen ja muiden vapautuneiden välillä. Hän itse on selvinnyt vankilan jäl-

keen, kun toiset taas eivät selviä. Tässä Irmeli tuottaa minä ja muut -tyylistä erontekoa, jonka avulla hän myös samalla tekee selkeän eron itsensä ja muiden välille. Irmeli jatkaa vapautuvien naisten tilanteen pohtimista.

Irmeli: ”Et aatteles nyt, kun se nainen lähtee tuolta vankilasta. Sulla **ei oo paikkaa mennä**. Niitten **välit on poikki toisten kanssa. Aivan mahdoton selvitä**. Aivan mahdoton selvitä. Sulle **lyödään vapausspassi kouraan, ja sanotaan et alahan mennä tosta**. Sanot kiitos ja käännyt. Ei mut ihan tosissaan. Sit jos sun sen jälkeen pitäis lähtee et-tii töitä ja mennä tähän yhteiskunta, **nii et sää ensimmäisenä voi sanoo et sää oot tullu vankilasta. Suhu suhtaudutaan tosi huonosti naisena**. Et jokainenhan meistä on itse hankkinu sen. Tuskin ketää syyttömänä istuu. Et pitäis tän yhteiskunnan vähän tukee niitä naisia. _ _ _ Just nää naiset, joilla on päihteiden kanssa ongelmii, nii ku vankilasta pitäis päästä johonki. Siis tosissaan tukee niitä, ettei ne ratkee uudelleen. Se on ehdoton, että kun saatais, et joku vielä viittis noustakin sieltä. Nii mää veikkaisin et sitä tuliski vielä jotain. Mutta ku ei mitää. Siitäki yks lähti sillei samalla tavalla, niin mää kysyin et hyppää Auton¹ kyytiin et mää vien sut jonneki, et ei ihan tarvii jäädä kävelemään. Mä sit, et mihin mä heitän. Se, et ensimmäiseen baariin. Se on aika huonosti. Nii, se mulle ensimmäiseks sano, **et ei mulla kuitenkaan oo mahdollisuus saada asuntoo eikä työpaikkaa**. Mä et, älä nyt hyvä ihminen noin sano. Että se on aika surkeeta. Et sieltä tulee, Avovankilasta **vapautuu sellasii, joilla ei oo ku kaksikymmentä ikää, et ei oo muuta paikkaa, ku ensimmäisenä täytyy lähtee siihen samaan remmiin. Se on aika surkeeta. Ku ensimmäisenä nainen tuumaa näin, ettei mulla oo mahdollisuus mihinkään. Ei mulla oo mahdollisuus mihinkään. Et toivo puuttuu kokonaan sieltä sen jälkeen. Et vaikka sä kärsitkin sen rangaistuksen, nii kyllä jotain pitäis olla sen jälkeen. Mä tiedän, et resursseja on vähän, mutta jotain sille pitäis tehdä.**”

Irmeli määrittelee ja kategorisoi katkelmassa itseään voimakkaasti selviytyjiin. Irmeli myös tuottaa tavallisuusretoriikkaa kuvaamalla itsensä tavallisena, työtätekevänä henkilönä. Hän on suorittanut vankeusrangaistuksen ja lisäksi hän on valikoitunut sen perusteella haastateltavakseni. Tavallisuusretoriikkaa käytetään juuri tällaisessa tilanteessa: Irmeli olettaa haastattelijan näkevän hänet leimatun identiteetin läpi, minkä vuoksi hän pitää tärkeänä esittää itsensä tavallisena ja pyrkii siten irtaantumaa oletetusta leimasta. Irmelin tavallisuusretoriikan osana on se, että hän asettuu tilanteessa suhteessa haastattelijaan eräänlaisena ”kulttuuritulkkina”, jolloin hän voi kertoa haastattelijalle epäkohdista ja muita vapautuneita naisia koskevista epätoivoisistakin olosuhteista.

Irmeli esittää, että jonkun tahon olisi ehdottoman tärkeää pyrkiä auttamaan hänen vankilassa tapaamiaan naisia ja vastaavassa tilanteessa olevia henkilöitä. Irmeli kiinnittää huomiota siihen, ettei vankien ongelmiin, kuten päihde- ja mielenterveysongelmiin, puututa riittävästi. Vapautuessaan moni palaa samaan kuin mistä on lähtenyt. Hän toteaa, ettei vankilassa olla syyttä, mutta vapautumisen jälkeen tulisi olla edes toivoa paremmasta tulevaisuudesta. Granfelt toteaa, että ”vapauden menetys on riittävä rangaistus rikoksesta. Tuomio elinkautiseen huono-osaisuuteen on julmaa yhteiskuntapolitiikkaa” (Granfelt 2007b, 157.) Vankilaan tulevat tai joutuvat ihmiset ovat hyvin monella tavoin yhteiskunnan huono-osaisia. Aineistostani löytyy viitteitä siitä, että joukossa on paljon poiskäännettyjä (Määttä 2012) ja toivottamiakin tapauksia (Metteri 2012). Vankilan mahdollisuudet päihdekuntoutuksessa on tiedostettu, mutta tiedostamisesta on vielä matkaa tekoihin. Lisäksi kuntoutuksessa käytettävät ohjelmat ovat alun perin miehille luotuja. Nais erityisten kuntoutusohjelmien on kansainvälisesti todettu olevan parempia juuri naisten uusintarikollisuuteen vaikuttamisessa. (Lattu 2008; Naiset näkyviksi 2008, 64–66.)

4.3. Muiden silmin

Poikkeavuuden kategoria syntyy suhteellistavasta vertailusta. Rikostaustaiset naiset kertoivat heihin kohdistuvasta stereotyyppisestä suhtautumisesta. Ulkopuolinen suhtautuminen voi olla erottavaa ja ulossulkevaa. Suhtautuminen ei kuitenkaan aina ole kiinni toisista, vaan siihen vaikuttaa myös henkilön oma asenne ja mielentila. Alla olevassa katkelmassa Jaana kuvaa vankilasta vapautumisen jälkeen tunteita muutettuaan samoille seuduille, missä asui ennen kiinni jäämistään.

Ulla: ”Mikä se on sitten se kaikkein pahin vaikutus, mikä tällä oli?”

Jaana: ”No, kyllähän se on vieläki et jos tämmösiä tutuja näkee, et kyllähän se **semmonen häpee tai semmonen, et mitähä nekin ajattelee**. Semmosia ihmisiä ketä en ollu niinku tavannu, niinku ystäviä, vaikka oon nyt aika pitkään ollu siviilissä että...”

Ulla: ”No, mites kun sää ajattelet tolleil nii käyttäytyykö ne ihmiset sitten jotenkin?”

Jaana: ”Ei, ihan normaalisti. Mut se on vaan semmonen niinku pelko. **Et kaikki on ollu ihan niinku, niinku normaalisti**. Et se on vaan se oma, mikä pääkopassa pyörii

sitte. Et ku mä en kehtaa mennä, siellä on se ja se. Kaupassa kääntyy eri suuntaan jos joku tulee vastaan ja semmosta. Et varsinkin silloin alussa, et ei enää nyt niin kauheesti oo mutta.”

Jaana toteaa, etteivät ne taida ollakaan entiset naapurit, jotka katsoisivat tai käyttäytyisivät syrjivästi. Hän toteaa kyseessä olevan hän itse ja omista ajatuksista ja tulkinnoista nouseva eronteko. Hän ilmaisee, ettei ”kehtaa mennä”. Kyse on häpeän tunteista, jotka liittyvät siihen, että Jaana tietää tehneensä väärin toimiessaan vuosia aiemmin rikollisesti. Tuo väärä teko painaa hänen mieltään niissä tilanteissa, joissa kohtaa asiasta tietäviä. Ja se vaikuttaa hänen suhtautumiseensa entisiin tuttaviiin. Toisenlaisia kokemuksia voi kuitenkin olla. Susanna kertoo osallistumisestaan koiraharrastukseen. Hänen taustansa oli selvinnyt muille siihen osallistuneille, ja seuraavassa katkelmassa Susanna kertoo tuttavien reaktioista:

Susanna: ”_ _Mut sen niinku näkee. **Näkee niinku ihmisestä, et ne niinku kavahtaa** ja sitte. No, yks mikä siis ihan normi ihmisissä, tällasissa. Nii mä olin Koiraharrastuksessa, olin ton kanssa. Kaikki oli ihan jees_ _Ja juteltiin ja oltiin tiiät sää ja näin._ _Se tuli sitte. Ja seuraavan kerran kun mie menin sinne, nii kukaan ei tullu minun lähelle. Ne supis ja pupis kuule siellä niitten autojensa luona. Ja mää kuule katoitin sitä porukkaa, siinä oli miehiä ja naisia kymmenkunta, mitä meitä nyt aina siellä. Mää sit menin sen yhen miehen luokse ja sanoin, et kuule ku tuol on noi pöydät, nii mää haluaisit et sää kertosit, et miten koira toimii noissa pöy'issä. Ja se ei oikein tienny mitä se ois sanonu. Mää, et ai oot (kuullu minusta), niinkö. Nii, nii nii nii nii, tiiät sää. Mää sanoin, et hei, en oo täällä teiän takia. Vaan mää oon täällä tuon koiran takia. **Et ihan oikeesti, et mikä tässä niinku mättää. Et ei, kukaan ei niinku kertomulle.** Et se oli kaikkein sellasin konkreettisin juttu, mitä mulle on niinku käyny. Ja myö käytiin, yli puol vuotta oltiin siellä koiraharrastuksessa.

Susannan tausta oli selvinnyt edellisenä päivänä median kautta koiraharrastukseen osallistuville. Kertomasta saa käsityksen, ettei Susanna ollut osannut odottaa kyseistä kohtelua ja ettei hän ollut aiemmin törmännyt vastaavaan. Susannan tavasta kertoa tapahtunut voi havaita tapahtuneen satuttaneen ja järkyttäneen häntä. Hän korostaa yhteisen harrastuksen kestäneen puoli vuotta, ja siitäkin yhteisestä ajasta huolimatta hänen taustansa teki syrjäyttävän vaikutuksen. Susanna valitsee taktiikakseen tavallisuusretoriikan ja tarjoaa mahdollisuutta muille harrastajille korjata käytöstään ja jatkaa yhteistyötä. Kun hän ei saa vastausta,

hän valitsee eron politiikan ja toteaa käyneensä ainoastaan koiransa vuoksi harrastuksessa, ei itsensä saatika muiden ihmisten. Susanna sai vastaansa vain tyrmistyneen hiljaisuuden.

Susannan aineisto-otteesta on havaittavissa yhtäläisyyksiä Mary Douglasin (1992) käyttämään anomalia-käsitteeseen, jolla ylläpidetään kulttuurisia kategorioita. Anomalia on sellainen elementti, joka ei sovi joukkoon. Anomalioiden välttämällä vahvistetaan sitä, mihin anomalia ei sovi. Anomaliat ovat siten kulttuurista poikkeavia, ja tämä poikkeavuus osoittaa rajat. Anomalioiden olemassa oloa voidaan säädellä fyysisesti, niitä vältetään ja ne voidaan jopa luokitella vaaralliseksi. Susannan kertomuksessa häntä pidettiin menneisyytensä vuoksi niin poikkeavana, että hänet suljettiin ryhmästä pois. Ulossulkeminen säilytti ryhmän sisäisen tasapainon vakaana. Siten ryhmän ei tarvinnut kohdata itselleen käsittämättömyyttä ja pelottavaa entisen huumausaineen käyttäjän ja vankilassa olleen kokemusmaailmaa. (Douglas 1992, 88–92.) Sari kertoo seuraavassa hieman erilaisesta kokemuksestaan luokitellusta:

Ulla: ”Mut vielä tosta; minkälainen on sun mielestä naisen asema ryyppyporukassa?”

Sari: ”Se riippuu niin paljon naisesta. Et niinku. Mää en pysty.”

Ulla: ”No, minkälainen asema sulla on ollu?”

Sari: ” No, mää justiin niinku mietin sitä, **ku näkee niin monenlaisia**. Esimerkiksi ku musta sanotaan, **et hyvä jätkä. Et sitä menee yhtenä muitten joukossa, et mää oon samanlainen ku muut. Et vetää turpaan, jos joku tulee niinku**. Et välillä jopa loukkaa se, **et eikö tajua niinku ollenkaan et mää oon nainen**. [naurahtaa] Että niinku omat kaveritkaan. Et ne niinku pitää ihan jätkänä. Et ne niinku soittelee, et käy hakkaamassa se, et se teki sitä ja sitä. [naurahtaa] Mut oonhan mää nähny paljon sitä sitte, että. Niinku semmosta, miten sen sanos. Ei, mää en osaa selittää sitä. Mut sillei, et ku nainen haluaa olla, miesporukassa ryyppätä ja olla nainen, nii sehän on jotain ihan hirveetä katottavaa. Et niinku, **varmaan tiität**. Et mää en osaa niinku ees kuvailla sitä.”

Sari kertoo tulleen luokitelluksi ”hyväksi jatkaksi”. Esitin hänelle kysymyksen koskien ylipäättään naisten asemaa ryyppyporukoissa. Sari ei halunnut vastata kysymykseeni. Ymmärrän syynä olleen sen, että hän piti naisten asemaa yleensä niin huonona, alistettuna ja vastenmielisenä. Ymmärrän Sarin viittaavan ”varmaan tiität”- toteamuksellaan yleiseen

käsitykseen päihdekulttuurien maskuliinisuudesta ja miesnormista sekä naisia alistavasta kulttuurista. Sari haluaakin päinvastoin kertoa itsestään ja siitä, kuinka häntä on nimetty ”hyväksi jätäksi”. Sari vaikuttaa nimitykseen tyytyväiseltä, koska on saavuttanut sen omalla usein väkivaltaisellakin käytöksellään. Toisaalta häntä hieman harmittaa maine ”hyvänä jatkänä”, koska silloin edes ystävät eivät näe häntä naisena vaan osana porukkaa. Sarin kuvaama hyvä jätkä on noussut ikään kuin biologisen sukupuolen ohitse, jolloin häntä voidaan pitää täysivaltaisena ryhmän jäsenenä.

Sarin tapa olla kertomatta naisen asemasta ja jatkaa puhetta omalla toimijuudella on puolustava selonteko. Tässä tilanteessa käytettynä tulkitsen Sarin valinheen tasa-arvoiseen ideaaliin paremmin sopivan lähestymistavan. Mikäli Sari olisi kertonut ryypyporukoiden naisten asemasta, olisi hän samalla tullut raottaneeksi haastattelijalle epätasa-arvoista ja alistettua totuutta. Hän viittaa siihen, että haastattelija on mahdollisesti tietoinen asiasta, mutta ei halua sanoa asioita itse ääneen. On helpompi asettaa itsensä tilanteessa ulkopuolelle. Susanna puolestaan kertoo käyttäjämaailman sukupuolikäsityksistä:

Ulla: ”No, onkos siellä sitten sukupuolella ero?”

Susanna: ”No, ei varsinaisesti oo sillei. Et sitä on kyllä aika sukupuoleton.”

Ulla: ”Et se on sitten jollain tavalla tasa-arvonen, tai tällasta?”

Susanna: ”Nii, nii. Riippuu tietysti **missä rappusella** seisot. Siitä on niinku kyse kans. Et **naispuolisena joutuu oleen hirveen kova**. Et tuota et siellä pärjää. Kun et jalkojas levitä, nii sitten pärjääät.

Ulla: ”Onks se sit sillei, et sulla on kans kovempi maine, kun joudut olemaan kova. Siis jos vertaa mieheen, joka toimii samalla lailla.”

Susanna: ”Joo, siis jos aattelee ku on myyjä, nii naisena sun on oltava paljon paljon tiukempi ja kovempi, mitä miehen. Et sun pitää niinku näyttää se asemas, mikä se on. Totta kai siellä yritetään, sitä naiseutta niinku miehet käyttää hyväkseen.”

Ulla: ”Oliks sulle sitten vaikee lähtee siihen sillei mukaan, olla kova?”

Susanna: ”Ei. Ei sillei, et se vaa oli se mun juttu. **Mää aattelin, et määhän en jalkojani levitä, mikskään pirihuoraks en rupea.**”

Susannan aineisto-otteesta välittyy rankka ja hierarkkinen kuvaus käyttäjien maailman kuvasta. Haastattelija käsittää Susannan kuvauksen sukupuolettomasta käyttäjämaailmasta tasa-arvoisena, mutta Susanna toteaa suhtautumisen riippuvan pitkälti siitä, missä asemassa henkilö on. Rappusilla Susanna viittaa henkilön arvoasemaan käyttäjämaailmassa. Mitä korkeammalla on eli mitä paremmin oman huumeidenkäytön pystyy rahoittamaan myynnillä tai jopa välittämällä huumausaineita toisille myyjille, sitä korkeammalla rappusella seisotaan. Arvo-asema siis myös määrittelee toiminnan rajoja. Susanna toteaa itselleen olleen helppoa olla kova myyjä. Hänelle ”pirihuora” ei ollut edes minkäänlainen vaihtoehto. Susannan maininnan sukupuolettomasta olotilasta on Väyrynen (2007, 138, 200) kuvannut irrallisuudella omasta sukupuolesta. Väyrynen kuvaa huumekuvioiden miesten toimintamallien omaksumisen johtavan tietynlaiseen oman sukupuolen häivyttämiseen.

Helena Saarikoski (2001) mainitsee ns. hyvä jätkä -strategian olevan vastarintaa huorittelulle, minkä päämääränä on naisen oman toimijuuden ja aktiivisuuden kieltäminen. Saarikoski näkee kyseisen strategian olevan täysin johdonmukainen suomalaisen ja pohjoismaisen tasa-arvoajattelun kanssa, missä korostetaan sukupuolten samanlaisuutta ja hälvennetään eroja. Vaikka hyvä jätkä -strategia antaa yksilölle miehistä arvonnisää, on kyse alistumisen strategiasta. Tuolloin nainen tunnustaa miesten korkeamman kulttuurisen aseman tavoittelemisen arvoiseksi, jolloin hän samalla ylläpitää kaksijakoista toimintaa.

5 PIKKUHILJAA MUUTTUNUT NAINEN

Muuttuneen naisen kategoria muodostuu selviytymistarinoista. Ne eivät ole samanlaisia sankaritarinoita kuin seuraavassa luvussa esittelemäni itestä kiinni -kategoriassa, vaan pikkuhiljaa rakentuvia selviytymis- ja toipumistarinoita. Muuttuneen naiset kategorian kertomuksille on tyypillistä se, etteivät naiset nimitä itseään sankarihahmoksi. Sankarina voi olla joku ulkopuolinen henkilö. Naisten kertoma selviytyminen etenee epäröiden ja erilaisten vaihtoehtojen kautta vääjäämättä eteenpäin.

5.1. Eletty elämä ja käyttäjämaailma

Usean haastatteleman rikostaustaisten naisten eletty elämä sisältää mainintoja runsaasta päihteidenkäytöstä, väkivallasta ja päihdemaailmaan liittyvästä miesnormista. Käyttäjämaailmassa naisten vaihtoehtona voi olla oleminen Marian tavoin ”asunnottomana huorana Helsingissä ja sitten taas toisaalta kovana kamanmyyjänä omalla paikkakunnalla”. Riippuvuus päihteistä, joko alkoholista tai huumausaineista, asettaa käyttäjän heikkoon yhteiskunnalliseen asemaan riippumatta sukupuolesta. Päihteiden runsas käyttö jättää jälkiä myös käyttäjän kehoon. Haastateltavat kertovat huumeiden kuluttamista hampaista ja mielenlinterveysongelmista. Emilia kertoo päihteidenkäytöstään ja havaituista seurauksista:

Ulla: ”No, onks sulla minkälainen päihteidenkäyttöhistoria?”

Emilia: ”No jostain neljäntoista ikästä. Alkoholista ja sitten siihen tuli pikku hiljaa kannabista ja sitten pikku hiljaa sitä epäsäännöllisesti tullu siinä vuosien varrella, et siinä on saattanu olla vuosiakin väliä, et silloin tällön sit pidempiä kausia ja sit ihan silloin viidentoista neljäntoista iässä kyllä sitten impattiin poikien kanssa jossain jotain. Ja siellä nuorisokodissa oli kans ties mitä kokeilua sitten ja muuta. Et alkoholi pääasiassa on ollu aina se, et sit on ollu alkoholi ja pillerit jossain vaiheessa, ja sit on ollu sekakäyttö, amfetamiinia sitten sellanen puolen vuoden pätkä sitten jossain päin. Et nyt tätäkin edelsi vuoden ryyppyputki. Ja nyt vakaalla päätöksellä toivottavasti nyt: ei enää viinaa tähän päähän, kun se ei sovi.”

Ulla: ”Siis olis se ihan päivittäistä sun juominen?”

Emilia: ”Joo. Monta kertaa.”

Ulla: ”Miten sun kroppa kesti sen?”

Emilia: ”En tiää. Kyl se sitten vaikutti, et nykyää saa, on hermosärkyä jo jaloissa ja sit mielentilatutkimuksessa oli ihan todettavissa lievää afasiaa aivoissa, et kyl se on jo jättänyt jälkensä. Et kyl sitä. Ja tk-lääkäriki silloin ku kävin jalkasärkyä sille valittamassa, **et tämmösiä on alkoholisteilla yleensä että. Minä olin naama punasena siellä sitten.**”

Ulla: ”Säikäyttikö se sua sitte?”

Emilia: ”Kyl mä aattelin, et tuleeks se näin nopeesti että häh. Et ku **seuraava on sitten katkokävely, et alkoholisteilla ku nää. Et näin nuorelle ei voi tulla.** Ja sitten just se mielentila, et siellä on ihan niinku havaittavissa **et ei sitä tarvii näköjään vuosikymmeniä juua et se näkyy.** Mut ei se kuitenkaan oo vielä mihinkään älylliseen suorituskykyyn vielä vaikuttanu. Lähimuistiin varmaan, tai jotain.”

Emilia kertoi terveyskeskuslääkärin havainneen jalkojen särkemisen liittyvän runsaaseen alkoholin käyttöön ja olevan sen seurausta. Emiliaa oli tilanne hävettänyt, eikä hänestä tuntunut lainkaan hyvältä saada kuulla alle 30-vuotiaana oman kehon osoittavan oireita pitkällisestä ja runsaasta alkoholinkäytöstä. Emilia toteamus ”naama punasena” olemisesta viittaa myös kulttuurisesti jaettuihin käsityksiin naisten päihteidenkäytön sopivuudesta. Juuri naisena on hävettävää kuulla terveyskeskuslääkäriltä toteamus omasta runsaasta alkoholin käytöstä.

Emilian pääpaihde on kautta vuosien ollut alkoholi. Emilia on muiden haastateltavien tavoin kokeillut sekä kannabista että amfetaminia. Emilia on haastateltavieni joukossa poikkeus, sillä hän on nuoremmista naisista ainoa, jolle alkoholi on ollut ensisijainen päihde. Poikkeuksetta kaikilla muilla naisilla päihteenä on ollut amfetamiini tai pubrenorfiini (subutex). Alkoholiin liittyvä rikollisuus on jonkun verran vähäisempää ja luonteeltaan erilaista kuin huumausaineiden hankintaan liittyvä. Lisäksi pelkkä huumausaineiden käyttö on rikos, mikä asettaa käyttäjänsä täysin erilaiseen tilanteeseen. Moni haastateltava puhuu käyttäjämaailmasta ja siihen liittyvästä tiukasta puhumattomuuden kulttuurista. Tuo kulttuuri ulottuu niin pitkälle, ettei käyttämisen ajasta, tavoista, paikoista ja tilanteista välttämättä

haluta haastatteluissakaan puhua. Emmi kertoo, kuinka huumeidenkäyttö alkoi uudelleen äitiyden ja pitkän päihdekuntoutuksen jälkeen:

Emmi: ”Joo siis mä oon käyny Hoidon et se sehän on pitkä hoito, tosi pitkä hoito. Ja tota, jotenkin mä aattelin et ku mää olin niitä pieniä pätki jotain viikko ja tälle ollu päih-teettä, nii jotenki mä aattelin että mun on pakko mennä jonnekin et missä kunnolla puututaan siihen asiaan ja sit mä menin sinne. **Et tavallaan päätin joo et nyt niin-ku pitää loppua ja sit tietenki ku tuli raskaaks nii sit niinku, mulle tuli niinku nii hirveen semmonen äidin vaisto et mää lopetin kaikki niinku röökin ja kahvin, huumeet, kaikki.** Et niinku aattelin, **et omalle elämälle voi niinku tehdä mitää vaa, mut niinku et toiselle. Et se oli kyllä, et en usko että olisin ollu niitä hetkiä niin-ku selvinpäin et jos ei niinku ois ollu tyttö.**” _ _

Ulla: ”Mikä sut sai sitte uudestaan käyttään sitte?”

Emmi: ”No se lähti tosi salakavalasti sillei et mää kävin töissä ja tuolla kodinhoidontuella **mää rupesin ensin juomaan silloin tällön.** Et vähän **semmosta normaalimeinin-kiä.** Ja tota, mää olin ravintolassa töissä, nii sitte mää rupesin juomaan vähän jo työ-aikana ja sit himassa aina selitin, et ei, mun päälle varmaan on kaatunu viiniä, ku mä tuoksun muka alkoholille ja himassa vedin ihan sellasta rooli et en mitää juo. Sit se lähti siitä vähitellen. Ja sit mä jätin mun Tytön isän ja ihastuin tälläseen päihteitä käyttävään ihmiseen ja sit se lähti hänen kauttaan että. **Jossain vaiheessa mä huomasin, et mä käytin ekstasia mut aattelin et en käytä suonensisäisesti et ei tässä oo mitään ongelmaa vielä ja käytin vaan silloin kun tyttö ei ollu joka toinen viikonloppu kotona, nii silloin.** Mut et rupes menee koko ajan hankalammaks ja hankalammaks se juttu ja jossain vaiheessa tutustuin sellaseen vähän isompaan kauppiaseen, jonka kanssa aloin seurusteleen ja hänen kaa lähti sitten niin kovasti mopo käsistä, **et mää sanoin sitte yhtenä viikonloppuna Tytön isälle et älä tuo niinku tyttöä, et mää en saa käyttämistä katki viikonlopun jälkeen ja sit se lähti siitä sitten niinku uudestaan.** Et nyt muutaman vuoden olin siinä metadonikorvaushoidossa ja nyt täällä ollessa oon laskenu sen alas puolessa, no seittemän kuukautta kesti. Nyt on vielä viikko ja sit se on niinku pois.”

Emmi on käynyt pitkän päihdekuntoutuksen. Hän kertoo olleensa välillä joitain aikoja käyttämättä päihteitä, ja sitä kautta oli saanut innostuksen hakeutua kuntoutukseen. Hie-man myöhemmin Emmi kuvaa sitä, kuinka alkoi pikkuhiljaa palata entiseen. Hän alkoi käyttämään päihteitä ”normaalimeiningillä”, mikä tarkoittanee juuri alkoholin käyttämistä silloin tällöin viikonloppuisin. Vähitellen päihteidenkäytön luonne muuttui. Emmi erosi lapsen isästä ja käytti huumeita yhä enemmän. Lopulta Emmi seurusteli Kauppiaan kanssa,

jonka kanssa huumeiden käyttö oli jokapäiväistä ja runsasta. Hän aloitti metadonihoidon jo ennen vankeustuomion suorittamisen aloittamista ja lopettaa sen ennen vapautumistaan. Emmillä ei ole suunnitelmia vapautumisen varalle. Pitkän päihderiippuvuuden jälkeen elämä rakentuu päivä päivältä; viikon kuluttua metadonihoido päättyy. Sen jälkeiseen aikaan ei vielä uskalla kurkistaa.

Emmi kertoo päihteidenkäytöstään äidin ja etävanhemman näkökulmasta. Hän kävi päihdekuntoutuksen ennen raskautta, ja tultuaan raskaaksi hän lopetti myös kahvin juomisen ja tupakan polttamisen. Emmi nimittää sitä äidinvaistoksi. Hän arvelee, ettei hänellä itsellään olisi ollut voimavaroja olla raittiina niin pitkään. Lapsi antoi motivaatiota raittiuteen. Emmi jatkaa vanhemman näkökulmasta kertomista myös aineisto-otteen loppuosassa, jossa hän kertoo vähitellen lisääntyvästä päihteidenkäytöstä. Emmi selittää itselleen, ettei alkoholinkäyttö silloin tällöin ole pahasta, vaan ”normaalimeininkiä”. Emmi joutui myöntämään jossain vaiheessa, että ei pystykään lopettamaan käyttämistään. Hän kertoo itse määrittäneensä oman riippuvuutensa sellaiseksi, ettei pystynyt lopettamaan käyttöä eikä vastaamaan lapsen tarpeista. Tuolloin lapsi ei enää voinut tulla tapaamaan äitiä. Emmi luo kuvaa aktiivisesta ja myös vastuullisesta toimijasta. Emmin kertomassa on viitteitä Sinkon ja Virokannaksen (2009) havaintoihin. Emmikään ei kerro itsestään sankariäidin tarinaa, vaan lähtökohtana on huumeriippuvuus ja huumeriippuvaisen äidin kertoma.

Päihteiden käyttäjänä käyttäjämaailmassa ei ole tilaa tavanomaiseen elämänpiiriin liitetyille seikoille. Päihteidenkäyttäjän arki on päihteiden hankintaan ja käyttämiseen liittyvien seikkojen ympärillä tapahtuvaa liikehdintää. Ero tavanomaiseen elämäntapaan on suuri, ja useita kiehtookin sitä kautta entinen. Elina toteaa, että ”koska ei se mihkään minusta oo kadonnu se semmonen, et edelleen miettii sitä vauhtia ja vaarallisia tilanteita”. Mikä sitten saa toiset jättämään vauhdin ja vaaralliset tilanteet taakseen?

5.2. Vaihtoehtojen pohdintaa ja muutoksen mahdollisuus

Rikostaustaisten naisten haastatteluissa rikoksesta kiinnijääminen ja tuomion suorittaminen näyttäytyy poikkeuksetta eräänlaisena elämän risteyskohtana. Vankilaan joutuminen, tai

pääseminen, vaikuttaa tervetulleelta vaihtoehdolta. Toiset kertovat odottaneensa kiinnijäämistä, sillä päihteiden käyttäjän elämä oli kaikesta huolimatta vaihtoehdotonta ja väsyttävää. Mahdollisuuden muutokseen on tuonut se, että ehdoton vankeusrangaistus on ollut ”sopivan pitkä”. Sopivan pitkä tuomio tekee mahdolliseksi sen, että päihteistä on mahdollista päästä eroon paitsi fyysisesti niin ennen kaikkea psyykkisesti. Sanna kuvaa tilannetta seuraavalla tavalla:

Sanna: ”Et emmä voi sanoo, **etteikö olis siisti, et totta kai se on siisti ku mä oon sitä tehny**. Mut et **ei sitä enää halua takas kuitenkaan**. Et elämässä on kuitenkin niin paljon enemmän. Et se **vaatii näköjään aika kauan olla selvin päin et sen ymmärtää**, et se ei ookaan tommonen vuos, mitä niinku luulis et se auttaa, mut ei se ookaan nii.”

Taaksejääneen elämän repivyyttä ja ikäviä tuntemuksia ei ole havaittavissa Sannan kuvauksesta. Huumeinen elämä vaikuttaa olleen jännittävää ja ”siistiä”. Kuitenkin nyt päihteettömänä vaikuttaa elämässä olevan enemmän mahdollisuuksia, eikä takaisin huvita enää palata. Tämä hieman ambivalenssi suhtautuminen pitää sisällään aktiivisen yksilön kuvasta siitä, ettei olisi päihteitä halunnutkaan käyttää niin kauaa, ellei toiminta olisi ollut ”siistiä”. Hämmästyttä Sannalle tuottaa muutoksen vaatima pitkä aika. Sannan edellinen vankeustuomio oli vuoden pituinen, ja jälkeen päin tarkastellessaan hän toteaa, ettei siinä ajassa syntynyt riittävää muutosta. Elina kertoo pitkässä puheenvuorossaan pienistä askelista kohti raittiutta, mikä ei muodostu yhdestä päätöksestä, eikä itsestänselvyytenä. Myös Elinan muutos on vaatinut aikaa sekä ajatusmaailman ja arvojen muuttumista pikkuhiljaa.

Elina: ”Et kyllähä siellä tuli vastaan, jos vaikka mitä Suljetussa vankilassakin. Varmaan ois ollu monestiki mahdollisuus käyttää. _ _Kun tuli sit se tilanne, et talo oli aika täynnä ja mahollisuudet oli, vaihtoehot oli, et joutuis sinne kerroksille neljän hengen selliin. Sit tota **toinen vaihtoehto oli, että pääsis päihteettömälle osastolle**. _ _Sit mä aattelin, **et voihan sitäkin kokeilla, et eihän se mikään semmonen oo, et mun pitää sit loppuikä olla selvinpäin**. _ _Menin sinne, **eikä mulla siinäköön kohtaa ollu ees ajatusta siitä, et mä kokeilisin siviilissä selvinpäin elämistä. Et mää olin palaamassa siihen, mistä olin lähtenykkin**. _ _Ja sit hain kannustuksesta tonne Vankilan päihdekurssille ja me oltiin ekas kohtaa vielä et ”selvinpäin ollaan loppuikä”. Et kunhan nyt sitten, se **oli tapa päästä avotaloon**. Et mää en ois muuten sinne kovin helposti päässy. Ja sit tulin valituks sinnekin. Et sinne oli hirvesti haki-

joita ja sinne tuli valituks, niin onhan sitä sitten oltava tyytyväinen siihen tilanteeseen. _ _ Siel oli tosi pätevä päihdetyöntekijä. Sit se suositteli siitä, et haetaan rangaistusajaiseen kuntoutukseen. **Sit mää aattelin, et mennään vaan.** _ _ Et siinäki kohti vielä arpo sitä, et mitä hemmetii minä lähen mihkään kuntoutukseen ja rangaistusajaiseen kuntoutukseen, et oli niinku mielessä, et siellä on tiukempaa. **Eikä mulla oikeestaan missään vaiheessa tota tuomiota ollu semmonen olo, ettenkö mää ois lähössä takasin käyttämään ja muuta mut.** Sit mää en oikeestaan jättäny itelleni muita vaihtoehtoja siinä kun mä sinne Kuntoutukseen menin. Mää en hakenut ees asuntoo muualta. **Aika riskilläki heittäidyin siihen hommaan.** _ _ Sit mä sain kolmen kuukauden lisääjan siihen. Siinähan varmaan eniten sitten niin niitä työkaluja eniten sai. Ja sitä, että **lähtee kokeileen toisenlaista elämää.** _ _ **Sit siellä kuntoutuksen aikana ajattelin, että voishan tänkin jutun kokeilla loppuun asti. Että jos selvinpään olo ei miellytä, niin voi aina palata siihen.”**

Ulla: ”Tiedätsää mikä siinä selvinpään siviilissä olemisessä oli ajatuksena vaikeaa, oliko se pelko, vai mitä?”

Elina: ”Ehkä se oli sitä, että ei ollu edes tietoa enää. Mä olin vetäny kuitenkin niin monta vuotta niin tunteella, et mun elämä oli kokonaan sitä, että mää valvoin vuorokauden ympäriinsä ja tein kolttosia tuolla. Olin niissä porukoissa vaan, et se oli se mun juttuni. Et kyllähän mä käyttäessäni kävin jonkun verran töissä ja yritin aina välillä joutain. **Mut silti se oli niinku se, et siinä oli joku viehätyksensä. Ehkä se, että mulla ei ollu mitään ajatustakaan, että selvinpään oleminen olisi jotenkin mielekästä tai mun juttuni. Mä vaan aattelin, et se on se.”**

Elina kuvaa päihdeettömyyden alkuaikaa toteamalla, että käyttämisen mahdollisuuksia olisi ollut useitakin, mutta hän jätti ne käyttämättä. Hän kertoo pikkuhiljaa rakentuvan raittiuden kategoriaan. Elina kuvaa askeleita, joita on ottanut vailla ajatusta lopullisesta raittiudesta. Päihdekuvioissa pitkään eläneellä selvänä olemiseen ei välttämättä liity selkeää tai myönteistä mielikuvaa, tai jäljellä olevat mielikuvat ovat huumeidenkäytön lupauksen värittämiä (Väyrynen 2007). Elina kuvaa, kuinka pohtii uudessa tilanteessa, että ”voishan tänkin jutun kokeilla”. Eräänlaisena pelastusrenkaana tuntuu olevan se, että aina on mahdollisuus palata vanhaan. Raittiissa elämässä pelottaa uusi arki, jota pitää vastoinkäymisineen kaikkineen elää päihdeettä. Elinan kertomuksessa on myös dramatiikkaa, kun entinen kotikunta ei aluksi aio suostua maksusitoumukseen. Elinan kohdalla on kyse selviytyjän ja ”muuttuneen naisen kategoriasta”. Muutos ei tapahdu ”kerrasta poikki”-metodilla, vaan vähitellen ja samalla uuteen elämäntapaan totutellen.

Elinan ja muiden rikos- ja päihdetaustaisten naisten pääseminen eroon päihteistä ei tapahdu pelkästään vankeusrangaistuksen suorittamisella. Vankilassa tulee olla mahdollisuus osallistua päihdekursseille sekä päästä päihteettömälle osastolle ja mahdollisesti suorittaa vankeuden loppuaika päihdekuntoutuksessa. Kun vankeustuomiota suorittava jättää vankilassa päihteiden käytön, tulee riittävästi huomiota kiinnittää vapautumiseen ja ulottaa riittävä tuki myös rangaistuslaitoksen ulkopuolelle. Vankila on suljettu paikka, missä päihteiden käytön hallinta voi olla helpompaa kuin vapaudessa:

Sanna: ”_ _ Et viimeks mun piti niinku turruttaa itteni, et sittenhän mä **vedin viinaa et pysty niinku hoitaa sellasii normaaleita asioita, ku niitä ei vaan pysty.** Ja sit varsinki selvin päin **et ei oo normaalisti ollu siviilissä selvin päin,** nii se on et aivan uskomattomalta tuntuu.”

Sannan kuvauksessa aiemmasta tavastaan hoitaa asioita ja olla vapaudessa on havaittavissa päihderiippuvaisen henkilön toimintamalli. Tavanomaiseen elämään kuuluvat asiat ovat niin hankalia, ettei niiden hoitamisen kuvitellakaan voivan hoituvan päihteettä. Sannan tuottamassa kuvauksessa näkyy toiminnantapana se, ettei siviilissä eli vapaudessa osata olla selvänä. Tavanomaiseen elämään liitetyt asiat sekä kontaktit eri viranomaisiin ja muihin tahoihin tuntuvat vaikeilta ja käsittämättömiltä. Siksi ne tuntuu helpommalta kohdata päihtyneenä. Oman osaamattomuuden ja tietämättömyyden voi samalla peittää päihtymyksellä, minkä syyksi voi sysätä myös asioimisessa epäonnistumisen. Sannalla on muutama päihteetön vuosi takanaan. Hän rakentaa suunnitelmiaan koevapauden varaan ja siihen, että vapautumisen jälkeen kaikki on paremmin. Sanna ja hänen kaltaisensa tarvitsevat runsaasti tukea etenkin vapautumisen jälkeisessä nivelvaiheessa.

5.3. Pieniä askeleita ja toisenlaisen elämän kokeilua

Päihteidenkäytön lopettaminen ja siihen liittyvästä rikollisesta elämäntavasta eroon pääseminen vaatii jatkuvaa tarkkaavaisuutta. Päihteisiin ja päihdemyönteisiin elämänpiireihin sopeutuneen tulee jättää taakseen lukuisat käyttäjäystävät. Päihteidenkäytön lopettamiseen kuuluu myös olennaisesti täysin uusien kaverisuhteiden solmiminen. Entisten päihteitä käyttävien ystävien kanssa ei haluta olla tekemisissä. Päihteistä irtaantuvan tulee siten ra-

kentaa kokonaan tulevaisuutensa täysin uusien ihmissuhteiden varaan. Päihteistä irtaantuminen vaatii sekä itsensä tuntemaan opettelua että loppuelämän kestäväää jatkuvaa tarkkaavaisuutta, jotta retkahtamisenvaaralta voitaisiin välttyä. Uuden elämän opettelu alkaa tutustumisella omaan itseensä.

Minna: ”Et siellä on tavallaan läpikäyty tosi paljon asioita. Et siellä on **oppinu tunteen itteensä**. Et oppi tunteen, just siellä puolen vuoden päihdekuntoutuksella niinku tutki itteensä. Nii oppi tietään semmosia asioita, mitä ei oo ikinä niinku tajunnu itestään. Et **vaikka on niinku ollu selvinpäin silloin joskus. Niin nekin on ollu niinku ihan hukassa. Et vaikka niinku luulis et ihminen tuntee ittensä nii oikeesti sitä ei tunne. Et se on. Et kyl mä sanon, et se kasvatti minua tosi paljon.**”

Minna oli suorittanut pitkän vankeusrangaistuksen ja päässyt loppuajaksi päihdekuntoutukseen. Minna oli aloittanut päihteidenkäytön vasta reilusti aikuisena. Hän oli viettänyt tavanomaista päihteetöntä perhe-elämää pitkään, tosin yhdessä päihteitä käyttävän puolison kanssa. Siitä huolimatta hän oli yllätynyt päihdekuntoutuksesta. Minna korostaa sitä, että itsensä tuntemisella on oikeasti suuri merkitys päihteettömäksi tulemisessa. Tämä kasvaminen tarjoaa myös tukea vaikeisiin aikoihin. Tuntemalla itsensä hyvin tuntee myös omat heikot kohtansa, ja houkutuksia on helpompi vastustaa. Itsensä oppimaan tuntemisen hitaudesta kertoo Elina seuraavaa:

Elina: ”**Tosi hidastahan tää itsensä kasaaminen ja sillei löytäminen uudestaan, et kuka oikeesti on ja mitä haluaa.** Mut tää on sinällään tehny hyvää, et ne kriteerit on noussu sen verran, että jos joku haluaa lähtee mun kanssa kahville ja on kiinnostunu minusta, ei tarkota sitä että minun tarvii lähtee sen takii sen kanssa ja se on sit se ihminen. Kun joku kerran on kiinnostunut minusta, niin tähän on tyytyminen [naurahdus] **Vähän löytäny sitä itsensä arvostusta kuitenkin.**”

Elina liittää itsensä tuntemaan opettelemiseen myös itsensä arvostamisen. Hän on aiemmin kertonut eläneen pitkään parisuhteessa. Päihteettömän aikuisen naisen elämään opettelu tarkoittaa myös mahdollisia päihteettömiä parisuhteita. Elina kuitenkin toteaa löytäneensä arvostusta itseään kohtaan sen verran, ettei ole lähtenyt kahville vain sen takia, että toinen on kiinnostunut hänestä. Itsetunto on kasvanut, eikä tarvitse olettaa ensimmäisen kiinnos-

tuneen olevan ”se ihminen”. Irtaantuminen rikollisesta toiminnasta ja päihteistä vaatii usein myös eroa monista ihmissuhteista. Väkivaltaisessa parisuhteessa eläneillä vankeusrangaistuksen suorittaminen ja raitistuminen voi tarjota tilaisuuden eroon. Elina kertoo todenneensa entiselle puolisolleen seuraavalla tavalla:

Elina: ”Mut mää sanoin, et mä olen ehkä onnellisempi siitä että olen päässyt sinusta eroon kuin että olen päässyt päihteistä eroon”.

5.4. Muutoksen pysyvyys

Tutkielman tekijä ei voi ryhtyä ennustajaksi eikä tietää, kenen kohdalla muutos on pysyvää ja kenen kohdalla ei. Toisaalta tutkielman tekijä ei ole haastateltavien elämässä kuin haastattelun viemän ajan. Tutkielma siten elää hetkessä ja hetkestä, ja tutkielman tekijä yrittää ottaa siitä irti sen minkä pystyy ja osaa. Muuttuneen naisen identiteetin omaksuneet tukeutuvat pitkälti pikkuhiljaa ja vaatimattomasti rakentuneen identiteetin varaan ja etsivät siitä tukea pysyvyydelle. Tukea pysyvyydelle voi saada taaksepäin katsomalla ja toteamalla kuten Desiré:

Desiré: ”Mä oon sanonu tosi monta kertaa, et monellekki naiselle **tiiät sä, et mä oon vahva ihminen**. Vaikka mää ite sen sanonki. Et tosi vahva ihminen, et mää otan sen sillei että. No joo, joskus jokaisella on vaikeita päiviä ja sit mun veli kuoli vielä ni. Vielä ku vankilassa oli nii oli tosi sellasta vaikeeta. Mut ei, sille ei voi mitään. **Moni vois olla tässä vaiheessa jo jossain muualla, jossain hullujenhuoneella tai jossain muualla. Mut pakko, mä vaan sanon sen, et pakko mun on mun lasten takia ja itteni takia yrittää vaan eteenpäin.**”

Desirén voimavarana on luottamus omaan vahvuuteen ja omiin voimavaroihin. Monien vastoinkäymisten varjostama elämä vaikuttaa nyt kääntyneen paremmaksi. Hän kokee itsensä vastoinkäymisten vahvistamaksi ja haluaa yrittää lastensa ja itsensä takia. Desiré vertaa itseään muihin saman tilanteen mahdollisesti kokeviin, ja miettii näiden toisten olevan häntä heikompia ja tilanteen aiheuttaneen näille mielenterveyden horjumista. Desiré tukeutuu kovaan kohtaloonsa ja menneisiin koettelemuksiin. Hän nimeää vaikeana aikana etenkin veljensä kuoleman ja samaan aikaan muutoinkin vankilassa olleet vaikeudet. Mutta

vaikeuksista huolimatta hän jaksaa. Desiré jatkaa muuttuneen naisen kategoriaa kertomalla toisaalla haastattelussa arjestaan:

Ulla: ”No, mikä sulla on arjessa semmosta, joka kannattelee tai antaa voimia, tällä hetkellä?”

Desiré: ”**Mun laps, tai mun lapset.** Ja tällä hetkellä mulla on arjessa niinku se, et mulla on **hyvä mies.** Ja justiinsa se, et mää pääsen pois ja mää saan laittaa **mun kodin kuntoon** ja käydä sen **koulun** ja. Et saa niinku normaalielämän ja se niinku kannattelee, et on jotain mihin panostaa. Ja se, et mää oon periaatteessa saanu nää vankilatuomiot pois nii. Emmää tiiä, **mulla on periaatteessa kaikki asiat tällä hetkellä ihan hyvin.**”

Desiré kuvaa monia hyväksi kokemansa elämän elementtejä miettiessään elämässä kannattelevia asioita. Vaikeuksia ja ikävää menneisyyttä ei muistella, vaan arki rakentuu lasten, parisuhteen, kodin ja opintojen varaan. Muutos on tapahtunut vähitellen, kun osa-alue toisensa jälkeen on kääntynyt paremmaksi. Myös hän erosi pitkästä ja alistavasta perisuhteesta vankeustuomion aikana. Desiréllä ei myöskään ole tulossa enää mistään oikeusasteesta tuomioita, joten vapauduttuaan hänen ei tarvitse palata vankilaan. Elinaa mietityttää tulevaisuus melko lailla:

Ulla: ”Mää oon unohtanu kysyä tällasen, et mitä sä pelkää eniten?”

Elina: ”No, kyllä varmaan se, mikä on aina tällasella riippuvaisella ihmisellä, **et jos joutuu palaamaan siihen entiseen.** Koska ei se mihkään minusta oo kadonnu se semmonen, et edelleen miettii sitä vauhtia ja vaarallisia tilanteita. Ja kun **ryhmissä kuulee sitä, et ihmisiä monienkin puhtaitten vuosien jälkeen pudonnu, et on lähteny takasin käyttämään.** Et ehkä se. Sillähän mää oikeestaan saan kaiken meneen rikki, mitä mää oon pystyny itelleni saamaan. Et on perheeseen hyvät välit ja muutenkin itellä asiat mallillaan. Se on varmaan sitten siinä. Se on varmaan semmonen.”

Ulla: ”Oliks se semmosta elämistä päivä kerrallaan? Kun mun käsittääkseni sulla mennään jo pitemmälle?”

Elina: ”On se varmaan aluks semmosta. Mie nyt oon varmaan päässy siihen pisteeseen, et useimmiten pystyy elämään muutenkin kuin päivä kerrallaan. Toki mullekin tulee niitä. Esim sillon kun Mies kuoli, mulla oli jotenkin tosi vaikeeta. Vaikka mää tiesin sen, et se riippu niistä päihteistä se senkin juttu. **Nii siitä huolimatta sitä kävi sotaa ittesä kaa, et miksen mä vois vetää ja. Se on jännä miten sitä suhtautuu asioi-**

hin, vaikka luulis et se on se juttu että vitsi, sillekin kävi noin, en enää ikinä vedä. Ei se mee niin.”

Elina tiivistää muutoksen pysyvyyden olevan juuri sitä, ettei se ole pysyvää. Pysyvyys vaatii jatkuvaa itsetarkkailua ja valmiutta siihen myös heikkoina hetkinä. Elinalle heikko hetki oli tullut hänen saatuaan tietää entisen puolisonsa kuolemasta. Vaikka he olivat eronneet, ja Elina oli tyytyväinen päästyään eroon väkivaltaisesta parisuhteesta, satutti tieto häntä kuitenkin. Etenkin se, että mies oli retkahtanut pitkän selvän jakson jälkeen. Elina toteaa kummastelleensa, ettei oma reaktio asiaan ollutkaan sellainen kuin olisi odottanut. Hänelle oli itselleen tullut kyseisessä tilanteessa mieleen vanhat ongelmanratkaisumallit, eikä pitkälle rakentunut päihteetön elämä ollutkaan itsestään selvää. Jälkeenpäin asiaa tarkastellessa Elina voi todeta olleen ”jännää” joutua käymään sotaa itsensä kanssa. Elina puhuu NA-ryhmissä kuulemistaan tarinoista, joissa on retkahdettu vuosien raittiuden jälkeen. Nämä tarinat ovat osa muuttuneen naisen identiteetin rakentamista. Muuttuneen naisen kategoriaan kuuluu tietoisuus oman päihteettömyyden haavoittuvuudesta ja jatkuva varuillaan oleminen. Omaa vahvuutta tukeva dialogi yhdessä muutoksen pysyvyyden puolesta taistelevan ja sitä rakentavan ajatusmallin kanssa ovat muuttuneen naisen kategorian keskeiset osa-alueet.

6 ITESTÄ KIINNI

Itestä kiinni -kategoriassa on hyvin vahva moraalinen sävy. Kertoessaan elämästään naiset myös asettuvat itse oman elämänsä hallitsijoiksi. Vaikka elämässä on tapahtunut paljon ikäviä ja hävettäviäkin asioita, omassa kerrotussa elämässä halutaan asettua elämänkulun aktiiviseksi toimijaksi. Moraali tulee lähes väistämättä mukaan silloin, kun puhutaan toimintoja normittavasta keskuksista ja siihen suhteesta olevasta marginaalista. Marginaaliin liitetään usein poikkeuksetta moraalinen ja moralisoiva ulottuvuus. (Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004, 19.)

Välimaa (2011) on viitannut David Silvermaniin ja Geoffrey Baruschiin pohtiessaan *moraalitarinoiden* (moral tales) muodostumista haastattelupuheessa. Silverman ja Barusch ovat huomanneet, että kertomukset toimivat selontekoina rakentaen samalla moraalista vastuuta. Omassa pitkäaikaistyöttömiä koskevassa tutkimuksessaan Välimaa näkee moraalipuheen olevan ymmärrettävä reaktio, jonka avulla on mahdollista päästä ulos pitkäaikaistyöttömyyden kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti liitetystä negatiivisesta leimasta. (Välimaa 2011, 177–183.) Nikander havaitsi omassa ikää koskevassa tutkimusaineistossaan moraalipuheen olevan muusta puheesta erottuva ilmiö, joka vaati lisäargumentaatioita ja erityistä selittämistä (Nikander 2010, 259–262).

6.1. Kun lopettaa päihteidenkäytön

Pyrin hahmottamaan kolmen esimerkin avulla haastattelupuheessa esiintyneitä tapoja tuottaa päihteiden käytöstä selviytyneen kategorian. Esimerkeissä esiintyvät Susanna, Tuija ja Sanna, joista kullakin on takanaan useita vuosia narkomaanielämää.

Susanna: ”Et se oli silloin . Mää istuin silloin Vankilassa. **Niin silloin minä tein sen päätöksen, et nyt riittää.** Mä olin silloin neljäkymmentä. Et ei enää, et yksinkertaisesti ei jaksu. Ja siihen sitten, siihen se jäi. _ _Mut mä oon ite henkilökohtaisesti sitä mieltä, että ku jos niinku lähtee aineita käyttämään, nii kyllä sitä pitää niin paljon, et sitä tulee niinku korvista pihalle. Et muuten se joku vuosi, nii sä oot uuestaan tuolla. Et ei

siihen niinku oikeen muuta keinoo oo. Kyl ne nii pirullisia on nuo aineet. _ _Et ku antavat periks ja sit ne ihmettelee. Ku retkahin. Nii. Eihä sitä retkaha, jos ei annan itelleen lupaa. **Tästä siinä on kyse. Et miten sää tunnet oman ittes. Ja aineitten pirullisuuden. _ _Mut se on niinku turha leikkii asioitten kanssa. Ollako vai eikö olla.** Et jos mää nyt tässä vähän. Ku eihän sitä olla vähän raskaanakaan.”

Ulla: ”Miten ne ihmiset reagoi siihen, kun sanot et veä nyt sit kunnolla. Koska nehän olettaa, et pyydät niitä lopettamaan heti.”

Susanna: ”Ne on yleensä ihan hiljaa. Mää, et en mä lähe sinua sieltä paapomaan ja vetämään pois, et ite oot ratkasus tehny. Mut toivon, että selviät hengissä. Ja kato mitä veät ittees. Että ethän sie noin voi sanoo! No, miten miun pitäs sanoo? Nii-i, no nii-i. Et onhan se hirveen niinku tylyä sanoo niinku noin. Mut kyllä ihmiset, jotka on niinku selvinny, on sanonu et kyl se ihan oikeesti pysäytti, et mitä mä oon tekemässä.”

Susanna näyttäytyy aktiivisena ja päättäväisenä toimijana. Hän päätti lopettaa reilun parinkymmenen vuoden jälkeen huumeiden käyttämisen, koska oli vain saanut siitä tarpeeseen. Huumeet olivat olleet elämässä pääosassa ja edessä oli opettelua yhteiskuntaan, josta hän oli tyystin menettänyt otteensa. Susanna ei missään vaiheessa haastattelua mainitse aikaisemmista lopettamisyrityksistään, joten ehkä niitä ei ollutkaan. Hän on lopettanut huumeidenkäytön, koska näin on päättänyt. Samoin hän on pysynyt raittiuspäätöksessään, koska ei ole antanut itselleen lupaa retkahtaa. Susanna on omaksunut päättäväisen ja tiukankin roolin myös opastaessaan muita, huumeita yhä käyttäviä. Susannan puhe on sankarin puhetta, jossa hän kategorisoi itseään kunniakkaaseen tulevaisuuteen raittiina ja vastuuntuntoisena henkilönä. Siten hän samalla puhuu itseään ulos menneisyyden negatiivisella leimalla varustetusta kategoriasta suonensisäisiä huumeita käyttävänä asunnottomana narkomaanina. Välimaan (2010) tutkimuksessa pitkäaikaistyöttömät purkavat negatiivisesti leimattua kategoriata kertomalla kunniakkaasta menneisyydestä, kun taas oman tutkielmani naiset rakentavat kunniattoman menneisyyden tilalle kunniakasta tulevaisuutta.

Puolustavalla selonteolla selitetään poikkeavaa käytöstä. Selonteon tekijä on tietoinen velvoitteista ja normeista ja on siten hyvin tietoinen toimintansa poikkeavuudesta. Susannan toteamuksesta paljastuu selonteon avulla kaksi moraalisen järjestyksen paikkaa. Ensin Susanna käyttää selontekoa omassa lopettamispuheessaan. Hän selittää toimintaansa, kun nelikymppisenä joutuu opettelemaan elämistä yhteiskunnassa vailla tietoa ja kompetenssia toimia tällä elämänalueella. Ikä paljastaa tilanteen vakavuuden: kun ikätoverit ovat pa-

risuhteessa, vanhempina, asuntovelkaisina vakiintuneessa työssä, opettelee hän itsenäisen ja päihteettömän elämän alkeita. (ks. Nikander 2010.) Toisena selontekona voidaan tulkita Susannan tapa kertoa suhtautumisestaan retkahduksiin. Selonteon paikan huomaa myös haastattelija, joka toteaa ääneen toisin toimimisen tavan. Hieman samantyyppistä kategori-aa tuottaa Tuija.

Tuija: ”Mulla on aina ollu se mentaliteetti, et **mää en lähe päihdehoitoon ellen mää tosis-
saan aio raitistua.** Ja se oli ensimmäinen kerta, ku mää lähin. Mää en oo ikinä ym-
märtäny tota et käydään katkolla, käydään päihdehoidoissa muutama kuukaus ke-
räämässä kroppaan vointia ja katellaan, sluipataan tuolta kadulta sillei et velkojat
unohtaa periä ja. Mää lähin sillä mentaliteetilla, et tää joko on tai ei oo. Mää katon
asioita niin eri tavalla. _ _Et mää en kestä yhtään, et ihmiset käyttää väärin tommosia
asioita. Kuitenkin niihin on hirveet jonot ja sit sellaset jotka tosissaan haluaa ja yrit-
tää. Mää oon kokenu **sen vanhan liiton ihmisenä, just että tällä iällä, tällä men-
neisyydellä ja tällä käyttöhistorialla.** Määki lähin sillon ensimmäisen kerran sillon
Vuonna. Mää olin oikeesti Hoitopaikassa, et ne kävi mun papereita läpi, et ne soitte-
li vaikka mihin ja mulla ei oo minkäänlaista päihdehoitotaustaa, et ne ei tienny mi-
ten ne suhtautuu muhun.”

Ulla: ”Nii, ei ollu papereita, mistä katoa et aha, tää on tällanen tyyppi.”

Tuija: ”Nii, ei mitään muuta ku vankilahistoria. Nii, emmä tiiä, se teki siitä. Samoin ku se
kun mää rupesin lasta odottaan, ku mää tavallaan palasin yhteiskuntaan. Me-
nin sossuun ekaa kertaa. Mää olin päässy kahelta tuomiolta siviiliin, enkä ollu kerta-
akaan käyny sossussa. Sit ku rupesin odottaan lasta, nii oli vähän pakko palata yhe-
teiskuntaan. Nii ne oli sillei, et nii millä sää oot maksanu vuokrat sun muut. Mää et,
ei mää en jää tätä keskustelua kuunteleen, mää olin jo lähössä sieltä. Mun valvoja is-
tuu ja pitää mua paikallaan, mää sanoin ”Tuija”, et tää hoidetaan. **Kotoa oon saanu
kasvatuksen, että tullaan omillaan toimeen. Ja hyvin tässä on pärjänny.**”

Tuija korostaa päihdekuntoutukseen tositarkoituksella hakeutumista ja omillaan toimeen tulemistä. Tuija kertoo tilanteesta, jossa hakeutuu päihdekuntoutukseen reilun kymmenen vuoden käyttöhistorian jälkeen. Hän jatkaa kuvaamalla hämmennyksestä, joka syntyy, kun hoitopaikassa ihmetellään päihdehoitotaustan puuttumista. Tuija kertoo sanoutuvansa selkeästi irti niistä, jotka seilaavat hoidon ja käytön välillä onnistuen siten keräämään voimia ja ehkä välttämään muutamia velkojia. Tuija on oppinut tulemaan toimeen omillaan, vailla yhteiskunnan tukea. Joutuessaan tekemään paluuta yhteiskuntaan raskauden myötä hän myös joutui hakeutumaan yhteiskunnan tukien piiriin. Aiemmin tukea ei elämiseen tai

vuokran maksuun ollut tarvittu, sillä raha oli tullut erilaisin tavoin jostain muualta. Nämä mahdollisesti rikolliset tavat Tuija samaistaa siihen kunnialliseen oppiin, jonka on kotoaan saanut – ja on tullut toimeen omillaan.

Tuijan vahva moraalinen päihdehoitoon hakeutumisessa ja toimeentulon hankkimisessa sisältää myös selonteon. Tuija puhuu ja oikeuttaa omaa toimintaansa ja selittää aiempaa hoitoon hakeutumattomuuttaan. Puheessa näyttäytyy normina tapa käydä hoidossa ja palata kadulle, mihin Tuija ei missään tapauksessa halua samaistua. Näin ollen se, mitä Tuija on, rakentuu suhteessa muihin. Toinen selonteon paikka sisältyy toimeentulon hankkimiseen. Tuija puhuu sitä normia vastaan, että päihdeongelmaiset ja työelämän ulkopuolella olevat asioivat säännönmukaisesti aikuissosiaalityössä hakien toimeentulotukea. Tuija on elänyt omillaan, vaikkakin rahoittanut elämäänsä todennäköisesti huumeiden myynnillä ja muilla rikoksilla.

Tapa, jolla Tuija tuottaa selontekoja, sisältää myös pyrkimystä osoittaa olevansa tavallinen (doing being ordinary). Tuija korostaa hakeutuvansa vasta vakavissaan hoitamaan päihdeongelmansa, kuten toisessa kohdassa haastattelua totesi: ”En lähteny hakeen mitään liiba-laabaa ja pilvilinnoja”. Lisäksi hän korostaa, ettei tapoihinsa ole kuulunut hakea toimeentulotukea. Edellä mainituilla tavoilla puhuessaan Tuija purkaa oletettua negatiivisesti leimattun kategorian jäsenyyttä ja korvaa sen tavallisen ihmisen kategoriolla. Tuijan puheesta on luettavissa oletus, että rikostaustaiset päihdeongelmaiset ilman muuta käyvät sosiaalitoimistossa. Tuija haluaa puhua tätä leimaa vastaan. Sanna kertoo seuraavassa, kuinka päihdeidenkäyttö on johtunut pelkästään hänen omasta halustaan.

Ulla: ”No mitä sun elämässä ois pitäny käydä toisin, et sää et ois niin nuorena ruvennu käyttämään?”

Sanna: ”No, ehkä mun kotiolot ois saanu niinku olla paremmat tai tota. Et varmasti, tai suurin syy on niinku se. Et se et pakoo todellisuudesta on huumeet ollu, ja ohan se et sen takii on alkanut käyttämän, **mut se on tosiasia et mä oon kymmenen vuotta käyttäny ku mä oon tykänny siitä.** Mut se on niinku jokaisella narkomaanilla mielestä, että et aina niitä syitä löytyy mut pohjimmainen syy on loppupeleissä et sit kun sää oot alkanu, nii säähän jatkat sitä nimenomaa siks et sää tykkäät siitä. **Et eihä se sen takii jatku nii pitkää aikaa, et sulla on käyny jotain paskaa vuonna yks**

ja kaks. Eihä se niinku, tai mun mielestä ne asiat ei vaan mee niin. Ja sit mää oon narkannu, ku mää oon tykänny siitä.

Sanna on aiemmin kertonut aloittaneensa huumeidenkäytön 13-vuotiaana. Haastatteluotteessa kysyn Sannalta hänen omaa arviotaan niistä syistä, jotka huumeidenkäyttöön ovat johtaneet. Sanna toteaa lyhyesti kotiolojensa voineen olla paremmat. Millä tavalla parempia kotiolojen olisi pitänyt olla, jää epäselväksi. Sitä en haastattelijana kysy, eikä Sanna halua sen enempää menneistä kertoa. Sanna kertoo, että olosuhteet ovat vaikuttaneet huumeiden käytön aloittamiseen, mutta käytön jatkaminen on ollut kiinni hänen omasta tahdostaan. Hän korostaa käyttäneensä huumeita omasta tahdostaan ja omasta päätöksestään. Myöhemmässä otteessa Sanna edelleen korostaa huumeidenkäytön olleen oma valinta, mutta hän toteaa oivaltaneensa pitkän vankilatuomion ja raittiuden aikana elämässä voivan olla muutakin.

Sanna ei suostu siihen ajatukseen, että olisi lapsuuskokemustensa takia olosuhteiden uhri, vaan hän haluaa kertoa olevansa oman elämänsä valtiatar. Sannan puheesta löytyy myös tähän viittaava selonteko. Hän puhuu vastoin yleistä oletusta kertoessaan, etteivät huonot kotiolot suinkaan ole vaikuttaneet huumeidenkäyttäjään taustalla. Useat haastateltavista korostivat samantyyppisesti puheessaan, ettei syy päihteidenkäytölle ole kotioloissa vaan pikemminkin ajautumisessa. Kotiolot ovat liki normaalit ja lapsuus onnellinen.

6.2. Kun oppii vankilan tavoille ja takaisin yhteiskunnan sääntöihin

Haastatteluissa naiset kuvasivat todellisuuttaan sekä vaikeuksiaan sopeutua joko vankilaan tai yhteiskuntaan. Toisille vankila oli pysähdyspaikka, josta aloittaa uusi elämä. Toisille taas sopeutuminen yhteiskuntaan on osoittautunut niin vaikeaksi, että kaipaa vankilan ilmapiiriä. Jollakin puolestaan sopeutuminen vankilaan ja sen kulttuuriin (ks. Lipsonen 1997) on ollut vaikeaa. Kukin kuitenkin toteaa, että sopeutuminen on ”itestä kiinni”.

Anneli: ”Minäkin kun olin **avovankilassa ja tein reippaasti töitä**. Mää olin vaiheompelijana ennen ollu, nehän otti mut heti niihin hommiin. Nii sitte tuln, katottiin vähäsen

sitä, että tuonne Yhdistykselle lähin tekkeen sitä pientä puuhaa. Nii siellä ei ollu mitään muuta kun sukan ompelemista. Hirveen tylsää tavallaan, **ei mulla ainakaan antanu mittään semmosta mielenkiintoo siihen elämään.** Ja kyllähän tietenkkin pitäski panostaa, mut sehä **lähtee minusta itestäni se alkoholin, et minun pitää itse se ajatella et se ei oo hyväks mulle.** Ei vaan se, että sieltä tullaan joku kadulta sanomaa, joo sun on nyt lopetettava se. Nii ei se lähe sillä lailla. **Että mää oon toista mieltä siinä, että se on jokaisen oma, se on itestä lähettävä. Et sää päätät, ja kattoo missä sun elämäsi mennee.** _ _Toisaalta tuossa Valvojan kanssa puhuttiin sitä vankilatuomiota. Nii minä sanoin, ettei ois yhtää pahitteeks vaikka lähtis jonnekin leirille uudestaan. **Vaikkei nyt ihan vankilaan, mutta vuodeks jonneki leirille ja ois jotain pientä puuhaa siellä. Ja sais ihteesä hoitaa.** Et ei ois nyt yhtään pahitteeks, vaikka joutuis jonnekin sellaseen. Sellaseen. **Et mää pidin vankilaa, että siellä oli se järjestys. Ja sitten tosiaan, että siellä mentiin töihin.** Aamusta mentiin töihin ja tehtiin se kaheksan tuntia työtä. **Ja oli niinku mielekästä, että sait siitä sen palakan.** Nyt minä saan työttömyyspäivärahan, mutta minun ei tarvi mittään tehä. Mää olla köllötän vaan.”

Anneli muistelee aikaa vankilassa jolloin teki ”reippaasti töitä” ja kuntoutti itseään. Vankilassa hän koki onnistumisen kokemuksia arkirutiinin ja työn kautta. Anneli kertoo kuinka aiemman työkokemuksen avulla haluttiin ja otettiin töihin. Myöhemmin toisaalla haastattelussa Anneli kuvaa kuinka lenkkeili päivittäin ja viihtyi vankilassa. Palaaminen takaisin vapauteen ja sopeutuminen yhteiskuntaan ei Annelin kohdalla täysin onnistunut. Anneli koki turhauttavana olla kutomassa sukkaa. Puhe kääntyykin tässä vaiheessa alkoholiin ja sen liialliseen käyttämiseen. Anneli miettii, ettei alkoholi ole hänelle hyväksi, ja sen käytöstä päättää hän itse. Anneli kokee kuitenkin kaipaavansa järjestystä ja rutiinia elämäänsä sekä ennen kaikkea mielekästä tekemistä, minkä kautta voisi tuntea itsensä jälleen tärkeäksi.

Luomalla kuvaa ahkerasta työntekijästä ja itsestään huolta pitävästä naisesta, Anneli purkaa vankilaan ja vankeihin liitettävää negatiivista leimaa. Anneli tuottaa puheessaan myös tavallisuutta. Hän kuvaa itseään tavallisena ahkerana työntekijänä ja itsestään huolehtivana naisena. Vankilassa hän koki olevansa tuottava yksilö ja siten hyväksyttävä kansalainen. Annelin kuvauksesta käy ilmi, ettei hän ole tyytyväinen nykyiseen ja toivoisi elämäänsä muutosta. Siitäkin huolimatta Anneli kuvaa päätöksen olevan hänen omassa hallussaan. Vaikka elämäntilanne ei ole täysin toiveen mukainen, päätös on kuitenkin omassa käsissä.

Kun Annelille vankilassa oleminen oli hyödyllistä työntekoa ja kuntoilua, tuottaa Tuija puolestaan seuraavassa vankilassa selviytyjän ja vankilakulttuuriin sopeutujan puhetta.

Tuija: ”No, mun käytös on moitteetonta. Mää en sitä sano. Mut oon mää ollu täällä rundissa monta kertaa elämäni aikana. **Mut se ollu ihan mun omasta asenteesta kiinni. Mää pystyn lusimaan sillei, ettei mulle noi vartijat merkkää yhtään mitään.** Sillä asenteella pääsee paljon pitemmälle. Jos sää annat niitten päästä niskan päälle, jos ne näkee et saa ärsytettyä sua nii kyllä sää saat tuomiostas tosi vaikeen. **Mut ku sä lusit sillä asenteella et sää oot niitten yläpuolella nii sun on helppoa olla. Ihmisiä neki on, työtäsä ne tekee. Mut ohan tää paikka mihin jokainen on ite ittesä hommannu. En hirveesti syyttömiä vankeja oo nähny. En mää ainakaan itteeni koe semmoseksi.**”

Tuija tuottaa pärjäävän naisen kategoriaa. Hän kuvaa kokemuksiiaan ja hänellä tuntuu olevan kompetenssia puhua asiasta. Hän tietää, kuinka tulla toimeen vartijoiden kanssa, jos niin haluaa. Hän on myös kärsinyt eristysrangaistuksen eli on ollut ”rundissa”. Tuija paikantaa siten itseään kokeneiden vankien joukkoon. Tuija muistuttaa myös siitä, että vankilassa ollaan jonkun syyn vuoksi, ja kyse on rangaistuslaitoksesta. Tuija ei juurikaan viittaa vankilan ulkopuoliseen elämään. Hän on vankilassa ja puhuu vankilasta. Vankilassa Tuija on selviytyjä, jolle tuomion suorittaminen on omasta asenteesta kiinni ja jolle vartijat eivät merkitse mitään. Tuija tuottaa selviytyjän kategoriaa, kun taas Päivi kuvaa ensikertalaisen realismia.

Päivi: ”Ei se aina oo ollu helppoo, ja alussahan se oli tosi vaikeeta ja. **Mut sitten kun se on vaan hyväksyny sen tosiasian et nyt on vaan tämmönen tilanne,** eikä sitä muuks voia. **Ja et tekee koko ajan ittesä kans töitä, ettei enää lähe siihen samaan mukaan.**”

Päivi kertoo siitä, ettei vankilaan sopeutuminen kovin helppoa ole ollut. Hän tuottaa realistin ja sopeutujan puhetta. Hän on hyväksynyt vankeusrangaistuksen olevan tosiasia, joka erottaa hänet lapsista, mutta on antanut mahdollisuuden aloittaa alusta huumeettomana. Päivi myöntää olevansa vielä heikoilla ja joutuvansa työskentelemään itsensä kanssa, jottei palaisi samoihin päihdekuvioihin mukaan. Päiville vapautuminen merkitsee myös uuden-

laisen arkielämän opettelua. Sari kertoo omaavansa tiukat periaatteet, eikä hänen tarvitse vankilasta vapautuessaan opetella lainkaan uusia toimintatapoja.

Sari: ”Mää oon niinku niin tottunu siihen, et mää en jaksu yrittää miellyttää ketään. Justin niinku tuolla. Et ku mää tiän, et mää tunnen niinku ite itteni. Et mulla ei oo niinku tapana. **Että esimerkiks niinku työpaikalla ei ois tullu mieleenkään, et mää varastasin sieltä jotakin. Et se on niinku niin vastaan mun periaatteita. Mulla on hirven tiukat periaatteet**, vaikkei sitä niinku usko jos ei tunne mua. Nii ne on. **Mää en hyväksy tiettyjä asioita. Mää hyväksyn niinku kaupasta varastamisen, mut en niinku yksityiseltä ihmiseltä.** Et sille tehään niinku vahinkoo. Ja sitten niinku just, et on oltava jotkut semmoset niinku rajat ssäkin touhussa. Nii neku mää pian ite, nii se riittää mulle. **Et jos muut ajattelee jotain muuta, nii siinähän ajattelee. Mut se riittää, ku mä tiän ite.**”

Sarin puheesta kuvastuu vahva oikeustaju, joka tosin on hieman tavanomaisesta yhteiskunnasta vallitsevasta oikeustajusta poikkeava. Sarille riittää, että hän noudattaa omia rajojaan. Hän toteaa, että on tärkeää, kun yhteiskunnassa on tietyt rajat ja säännöt, joiden mukaan eletään. Samalla hän toteaa toimivansa omien sääntöjen mukaan. Sari mietti, ettei varastaisi työpaikalta, koska se on vastoin hänen periaatteitaan. Jotkut työkaverit saattaisivat häntä epäillä, koska heillä on tietoa hänen vankilataustastaan. Sari puhuu yllä olevassa katkelmassa siitä todellisuudesta, jossa hän vapaudessa on elänyt.

Yhteiskunnan laitamilla on omanlaisensa sääntöverkosto ja moraalisääntönsä, joka poikkeaa jonkin verran muun yhteiskunnan lainsäädännöstä. Tähän päihteidenkäyttäjien alakulttuuriin ja vankilakulttuurin sääntöihin on viitannut muun muassa Lindberg (2005). Lindbergin mukaan vankilassa on mahdotonta tehdä yhteiskuntaan sopeuttavia toimenpiteitä niin kauan, kun siellä vallitsee tiukka vankilakulttuuri, mihin kuuluu muun muassa se, ettei ”pampuille” eli vartijoille puhuta asioista. Easteal (2001) viittaa artikkelissaan alakulttuurissa vaikuttavaan hyväksikäytön ja häiriintyneen elinympäristön kehään. Kehää ylläpitävänä ja sitä tukevana voimana on säännöstö: älä puhu, älä luota, älä tunne.

6.3. Kun irtaantuu väkivallasta

Väkivalta on ollut läsnä useimpien haastateltavien elämässä. Väkivallasta on helpompaa kertoa silloin, kun kyse on ohimenneestä asiasta. Haastatteluista tulee esiin fyysisen, seksuaalisen ja psyykkisen väkivallan muotoja, joiden uhreina naiset ovat olleet. Toiset kuvaavat kokemuksiaan väkivallasta lyhyesti, toiset runsaasti ja monin sanankääntein. Väki- valta herättää kohteessaan suurta häpeää, mikä näkyy myös tavassa puhua tai ohittaa asia nopeasti. Husso (2003) huomasi oman aineistonsa koostuvan likimain pelkästään selviytymiskertomuksista. Väki- valtaan yleisempänä reaktiona on häpeä, jonka hän nimeää ”häpeän vaientavaksi voimaksi”. (Husso 2003, 262.) Väki- valtaiset olosuhteet ovat saaneet naiset myös käyttämään väkivaltaa.

Ulla: ”Onko sun elämässä ollu väkivaltaa?”

Tuija: ”Paljonki. **Eläny yhen väkivaltasen perhe- ihmissuhteen, tehny ite paljon väki- valtaa.** Myönnän tehneeni myös turhaaki. Mää pyörin semmosessa porukassa. Me perittiin velkoja ja tehtiin mitä me haluttiin. Ja siihen kuulu joka päivä semmonen väkivalta. Siitä eroon pääseminen olikin sitten jo vähän isompi urakka, että oppi käyttämään. **Mää oli semmonen et mää käytin mielummin nyrkkejä ku verbaa- lisesti itteeni.** Et siitä alko X vuonna, mää olin silloin lusimassa. Alko täällä kuntou- tus mun väkivaltasuuteen. Täällä oli silloin semmonen aivan ihana psykiatri se otti vankisairaalan puolelle ja sit se jatku siviilissä ja mää opin käyttää, uudet käytösta- vat miten voi tehdä asioita ilman että pitää vetää ihmisiä turpaan.”

Ulla: ”Mut mites sää sitten opit siihen turpaan vetämiseen?”

Tuija: ”Se tuli sen väkivaltasen perhe, niinku ihmissuhteen jälkeen. Silloin tuli semmonen ku siitä suhteesta pääsi eroon. Se kesti vuoden ennenkun mää pääsin pakenemaan siitä suhteesta. **Se ihminen hakkas musta, se hakkas ulkonäön, se hakkas luon- non. Mutta ku luonne tuli takasin, se tuli sitten semmosena et mua ei lyö enää kukaan, ei kukaan. Mää löin aina jollakin takasin. Jos ei muulla nii kättä pi- temmällä.”**

Tuija ohittaa melko nopeasti haastattelussa itseään koskevan väkivallan. Hän kertoo mie- lummin tekemästään väkivallasta ja vuosia kestäneestä prosessista siitä eroon pääsemi- seksi. Tuija kertoo oppineensa väkivallan käyttöön oltuaan sen uhrina riittävän pitkään. Tuijan kertomassa on viitteitä selonteosta, jolla hän oikeuttaa omaa väkivaltaisuuttaan.

Mies oli fyysisellä ja psyykkisellä väkivallalla vienyt häneltä itsetunnon ja -luottamuksen. Tuija viittaa siihen, että tultuaan takaisin oli hänen ”luonteensa” armoton. Hän oli käyttänyt itse väkivaltaa, joskus turhaankin, mitä ei kuitenkaan selitä tarkemmin. Tuija myös selittää oppineensa lyömään sen jälkeen, kun oli elänyt väkivaltaisessa parisuhteessa ja siten ikään kuin kasvanut kiinni väkivallan käyttämiseen. Väkivallasta eroon pääseminen oli Tuijan mukaan vaikeampaa kuin siihen oppiminen. Sen kanssa hän joutui työskentelemään vuosia ja työskentelyn kautta oppimaan uudenlaisen, väkivallattoman tavan toimia. Susanna kertoo olleensa kahdessa väkivaltaisessa parisuhteessa.

Ulla: ”Onks sun elämässä ollu väkivaltaa?”

Susanna: ”On.”

Ulla: ”Sinua kohtaan?”

Susanna: ”On. On on. Et varsinki se avioliitto, et se oli ihan hirvee. Ihan hirvee, **et sehän hakkas minua mennen tullen.**”

Ulla: ”Miten sää jaksoit sitä?”

Susanna: ”En mä jaksanukkaa. Kolme vuotta mä sitä kattelin. Et se oli kyllä sellasta. Et silloin mä **päätin, et ei ykskään äijä enää nosta kättä minuu kohtaan. Eikä oo nostanu, nii.** Et ei se, et jotenkin se on niin ala-arvosta lyyä toista ihmistä. Ei kellään oo oikeutta siihen.”

Ulla: ”Oliko se sitten sellasta, et siihen liitty tällasta henkistä väkivaltaa, mollaamista ja haukkumista?”

Susanna: ”Ei, ei oikeestaan ei se ollu sitä. Se oli ihan fyysistä väkivaltaa. Ja aina **sillon kun se otti viinaa, nii se oli silloin siinä. Mut selvinpäin ihan kiva ja ihan sellanen jees, jees-tyyppi. Nii se niinku vaan, viina oli sille sellanen et se muutti sen ihan toisenlaiseks.** Sit taas Kaupungissa, siellä oli taas tämmönen hyvin narsistinen tyyppi. Et oon niinku kokenu senkin, et mitä on ku viedään niinku täysin itsetunto ja sie et oo mitään ja. Sanallisesti niinku tonne jalkalistan väliin, tiiät sää, nakutellaan nii. Siit oli vaikee päästä irti. Et se oli niinku merkillinen juttu, et siinä meni seittemän vuotta. Ja ihmiset sano mulle niinku, et hei herää, et sää nää. Et sää ilolla meet sinne, itkien sää tuut pois sieltä. Aina, joka kerta. Ja sää voit niin huonosti pitkän aikaa sen jälkeen. Ja silti sie oot siellä. Et en tiiä mikä siinä oli. Et se niinku kieputti niin pikku hiljaa se vei niinku ja otti minut sillei tiiät sää henkiseen otteeseen.”

Susanna kertoo parisuhteista, joissa kummassakin on ollut väkivaltaa, toisessa fyysistä ja toisessa henkistä. Ensimmäisessä parisuhteessa mies oli väkivaltainen käytettyään alkoholia. Susanna kertoo katselleensa suhdetta kolmisen vuotta, kunnes teki päätöksen, ettei vastaavaan tule enää suostumaan. Missään vaiheessa Susanna ei mainitse, tapahtuiko parisuhteesta tai muussa elämässä jotain sellaista, jonka avulla hän olisi saanut voimia irtaantua suhteesta. Susanna ajautui myöhemmin parisuhteeseen narsistisen miehen kanssa, jossa hänen itsetuntonsa ”nakutettiin jalkalistan väliin”. Tästä suhteesta eroon pääseminen oli selkeästi hankalampaa. Susanna ei missään vaiheessa haastattelua tuonut esiin tapausta, jossa olisi itse turvautunut väkivaltaan. Susannan haastattelukatkelmasta löytyy myös miehen väkivaltaa puolustava selonteko. Kun mies oli ottanut alkoholia, muuttui hän erilaiseksi ja alkoi pahoinpidellä Susannaa. Selvänä mies oli mukava jees-tyyppi, jonka kanssa arkea oli mukavaa viettää. Kolme yhteistä vuotta kuitenkin sisälsivät paljon myös alkoholin käyttöä. Susannan selonteko puolustaa miehen toimintaa, päihtyneenä pahoinpitely on ikään kuin vähemmän tahallista kuin päihteettä tehty. Samantyyppistä selontekoa tuottaa myös Tuuli.

Tuuli: ”Jotenkin siihen kuitenkin jäi roikkumaan siihen suhteeseen. Muttei kuitenkaan niin pahoja et se hakkas sillei että tota nii, enkä mää töissä siihen aikaan ollukaan viissiin tota. **Kuristi ja hakkas ja mitä nyt kuuluu tähän nii. Mut se oikeestaan on ainoosemmonen suhde missä on ollu kovaa väkivaltaa.** Näitä suhteita on ollu. Mää oon ollu kolme kertaa kihloissa ja nyt kaks avioliitto takana ja mut tota, **ei näissä muissa sit kovin paljoo. Mitä nyt on sitten päissään ollu...**

Tuuli kertoo omista parisuhteistaan. Hän määrittää kokeneensa kovaa väkivaltaa ainoastaan yhdessä parisuhteessa. Tuuli kuitenkin kertoo, että jonkunlaista väkivaltaa on ollut myös muissa parisuhteissa. Näitä väkivallan tekoja Tuuli ei pidä pahoina vaan määrittää ne pikemminkin päihtymyksen lukuun kuuluviksi. Näin ollen myös Tuuli tuottaa Susannan tapausta selontekoa miesten väkivaltaisesta käyttäytymisestä, mitä voidaan selittää parhaiten päihtymyksellä. Sekä Tuija että Susanna kertovat pitkään kestäneestä väkivaltaisesta parisuhteesta. Naiset eivät kuvaa irti pääsemisen keinoja, mutta tietynlaisesta prosessista kertovat sekä Tuija että Susanna. Kumpikin toteaa tehneensä päätöksen, ettei vastaavaa tulisi tapahtumaan enää koskaan. Husso (2003) kirjoittaa, että keskeistä väkivallasta selviytymisessä ja väkivaltaisesta parisuhteesta irtaantumisessa on juuri liike, liikkuminen kodin rajojen ja väkivallan ulkopuolelle. (Husso 2003, 243–246.)

7 TAVALLISEMPAAN SUUNTAAN MENIJÄ

Tavallisempaan suuntaan menijät pohtivat paljon normaali- ja normaalius -tematiikkaa ja omaa suhdettaan tavanomaiseksi miellettyyn elämäntapaan. Tässä luvussa naiset suuntaavat päihdeettömyyteen ja tarkastelevat omaa elämäänsä siitä näkökulmasta. Naiset kertovat kokemuksistaan ja muistoistaan, jotka liittyvät uuden elämän opetteluun ja mennään ”siihen tavallisempaan suuntaan”. Yhteiskuntaan kiinnittymistä edistäviksi sekä kiinnittymistä merkitseviksi paikoiksi nousevat oma koti, työ ja perhe.

Ulla: ”Mikö sulla nyt on tässä arjessa sellasta et se kannattelee tai antaa sulle voimia?”

Elina: ”No, sen on tää, et mitä pitemmälle tässä tulee, et vuos vuodelta vaan. Tai **emmää nyt niin monia vuosia oo selvinpäin vielä ollu, mut silti niin aina vaan enempi haluan siihen tavallisempaan suuntaan.** Et mitä se on se harmaa arki. Et nyt niinku koittaa silottaa niitä reunoja sieltä.”

7.1. Yhteiskuntakelpoiseksi tuleminen

Pitkään rikos- ja päihdekulttuurissa eläneillä naisilla ei osaksi yhteiskuntaa tuleminen ole kiinni ainoastaan omassa elämässä tapahtuneista muutoksista. Yhteiskuntaan palaamiseen tai yhteiskuntakelpoiseksi tulemiseen vaikuttaa merkittävästi myös muiden henkilöiden asenne, jota käsiteltiin luvussa 4.3. Yhteiskuntakelpoiseksi tulemisella ovat haastateltavat tarkoittaneet tavanomaiseen elämäntapaan miellettyjä osa-alueita: työtä ja asuntoa. Seuraavassa aineisto-otteessa Minna pohtii työnsaantimahdollisuuksiaan koulutuksen loputtua:

Minna: ”Kai siinä aikaa menee ja koskaan ei oo sillei yhteiskuntakelpone. Et jos sä haet jotain työpaikkaa ja selviiki, et sä oot ollu vankilassa, nii et sua ei oteta. Et tämmöset, et niinku **et jossain silmissä et oo koskaan yhteiskuntakelpone. Mut mulle nyt sen verran, et mää oon yhteiskuntakelpone, et mää katon itseni olevan.** Et se ei yhtään niinku haittaa, et jos mää joskus haen jonneki töihin ja ne sanoo, et sä oot ollu vankilassa nii voi voi. **Se on niitten menetys, ei mun.** Niinku et tavallaan, et emmää ota siitä niinku ongelmaa. **Se riittää, et mä oon yhteiskuntakelpone omien tärkeiden ihmisten silmissä.** Kun taas sit sellasten, joilla ei oo osaa eikä arpaa mun elämään.”

Minna miettii katkelmassa, mahtaako hänestä koskaan tulla yhteiskuntakelpoista. Etenkin työhaastattelu- ja työnhakutilanteissa Minna arvelee menettävänsä mahdollisuudet työn saamiseen vankila- ja päihdetaustansa vuoksi. Hän arvelee, ettei siltä osin tule koskaan olemaan yhteiskuntakelpoinen. Minna kääntää tämän poikkeavuuden kategorian voimavaraksi. Eron politiikan keinoin hän toteaa, ettei ulkopuolisten hyväksymisellä olekaan mitään merkitystä. Hänelle tärkeintä on tulla luokitelluksi yhteiskuntakelpoiseksi omien läheistensä silmissä.

Minna pohtii jo etukäteen sitä, että joutuu työhaastattelussa kertomaan vankila- ja päihdetaustastaan. Hän kuitenkin asettaa itsensä mahdollisen työnantajan tuomitsevan asenteen ja hylkäävän päätöksen yläpuolelle. Minnalle tärkeintä on täyttää lasten ja muiden läheisten hänelle asettamat odotukset ja vaateet. Minna asennoituu eron politiikan avulla vastustamaan epäluotettavan vankilataustaisen työnhakijan leimaa. Minna asennoituu mahdollisuuden työpaikan saamattomuudesta sillä, että hän ei menetä mitään, vaan työyhteisö on menettävä osapuoli. Väistämättä on huomioitava se vaihtoehto, että onko yhteiskunta valmis ottamaan Minnaa vastaan? Sanna puolestaan miettii vankilasta vapautumisestaan ja vertaa tilannettaan edelliseen vapautumiseensa.

Sanna: ”Mut et se jos on asiat hyvin, kun sä pääset täältä. **Et on koti, et koti on ihan ehdottoman tärkeä, koska silloin sulla on se oma paikka, missä olla. Et jos sulla ei oo omaa paikkaa, nii sulla ei oo jotenki niinku mitään omaa. Mut jos sulla on oma paikka missä olla nii, se kantaa tosi pitkälle, huomattavan pitkälle. Et huomasin niinku viimeks.**”

Ulla: ”Kun sää edellisen kerran vapauduit täältä, sanoit ettei sulla ollu kämppää. Oliko kuitenkin jotain valmisteluja, mitä täällä oli tehty? Et edes sosiaalitoimistoon varattu aika.”

Sanna: ”Mulla oli rahat tilillä.”

Ulla: ”No, se oli se.”

Sanna: ”Ei tarvinnu heti lähteä varkaisiin. Mut ei nyt oikeestaa, et kämppää nyt yritettiin hakee, mut sitä sit saanu. Et kyllä mä menin sitte heti sossuun jotain inisee, et niillä on sossussaki musta jo sellanen kuva, et mää oon narkkari, ja et mää en mikskään muutu, et antaa niinku olla. Et ku **ei muutenkaa oo enää sitä arvoa tuolla siviilissä, niinku enää, niinku missään toimistoissakaan tai missään. Et on kuitenkin**

mokannu asiansa aika pahasti tossa. Et se on hirmu vaikee saada sitte takas se. Mut emmä tiiä, kyl mä nyt yritän hoitaa asiani paremmin.”

Sanna oli edellisen kerran vapautunut vankilasta suoraan kadulle, sillä hänen ei onnistunut saada asuntoa ennen vapautumistaan. Hän ehti olla vapaana vain muutaman viikon ennen jäämistään kiinni seuraavasta rikoksesta, mistä saamaansa tuomiota hän on haastatteluhetkellä suorittamassa. Asunnon saaminen vankilasta vapautuvalle on haastavaa. Vuokranantajien toivelistan kärkeen harvoin sijoittuu päihderiippuvainen ja luottotiedoton vankilasta vapautuva. Edellytykset rikoksettomaan elämään ovat huonot siinä vaiheessa, kun vapautuvalla ei ole asuntoa. Asuntoon konkretisoituu monesti vankilasta vapautuneen edellytykset selviytyä. Kun vapautunut ensimmäisenä iltanaan kallistaa päänsä tyynyntapaiseen oman asunnon sijaan asuntolassa tai päihteitä käyttävän ystävän luona, voidaan olettaa, ettei voimavaroja päihteettömään ja rikoksettomaan elämään ole juuri tarjolla.

Sanna kertoo myös viranomaisten menettäneen luottamuksensa häneen, mitä pitää myös aiheellisena ja ansaittuna. Sanna kertoo tehneensä virheitä, ja tietää luottamuksen takaisin saamisen olevan vaikeaa. Kertoessaan Sanna ottaa samalla aktiivisen roolin, jossa hän ei halua jonkin muun tulkitsevan hänen olevan epäluotettava viranomaisten silmissä. Haastattelukatkelmasta tulee hyvin esille edelliseen vapautumiseen liittyvä epätoivo. Sannalla ei ollut asuntoa eikä varmuutta tulevasta. Toimeentulotuki hänelle oli maksettu tilille, mutta muuta kontaktia viranomaisiin hän ei saanut. Sanna vertaa kertoessaan tilannetta suhteessa entiseen käyttäjän menneisyyteensä. Hän mieluummin ottaa vastuulleen tilanteen kuin myöntää joutuneensa tuossa herkässä tilanteessa putoamaan tukiverkon ulkopuolelle. Asunnon tärkeydestä ja ensimmäisen oman asunnon saamiseen liittyvästä autuuden tunteesta muistelee Susanna seuraavaa:

Susanna: ”Ja sitten sain Kaupungista, mä sain oman oman asunnon. **Se oli hieno tunne. Elämäni ensimmäinen ihan oikee koti. Ja muistan aina, ku tilasin pesutuvan. Ku mä istuin siellä, et vitsi, et hei mää saan ihan luvalla pestä täällä pyykkiä. Hehkuttelin siellä, enkä lähteny mihinkään.** Pidin sen koko päivän ja istuskelin siellä. Olin, et vau, täähän onkin jotain, oikein luksusta. No, silloin oli öiseen aikaan murtautunu johonkin pesutupaan ja yleensä silloin jäi pyykit pesemättä tai jotain. Kato ku sinne tuli vartija ja ajo pois. Ja näin niinku se oli sellasta niinku se oli. Se

oli se pesutupa niin kova juttu, et muistan sen varmaan koko ikäni. Ku ihan haltijoissaan oli siellä ja katteli sitä avainta, et vau.”

Pitkän asunnottomuuden jälkeen Susanna oli onnellinen saatuaan asunnon. Uusi elämäntilanne konkretisoitui pesutupaan, jossa sai vapaasti pestä koneellisen jos toisenkin ilman että vartija hääti sieltä pois. Susannan onnea kuvastaa hänen kertomassaan oleva kontrasti tilanteesta, jossa hänen on pitänyt yöllä murtautua paikkaan, jossa voi pestä pyykit. Tuolloiseen aikaan murtautuminen liittyy siihen, että Susanna kertoi haastattelussa aiemmin narkomaanin elämän painottuvan pitkälti yöhön. Uuteen elämäntyyliin kuuluu paitsi luvallinen pyykin peseminen myös se, että elämä tapahtuu päiväaikaan.

Susannan edellisessä aineisto-otteessa konkretisoituu se konteksti, josta käsin yhteiskuntakelpoiseksi yritetään tulla. Kyse on pitkälti täysin erilaisesta toiminta- ja asennekulttuurista, josta siirrytään valtakulttuuriin. Poikkeuksetta lähes jokaisen haastattelemani naisen kertomasta muodostui kuva entisestä elämästä / alamaailmasta / käyttäjämaailmasta, millä kukakin sitä kutsui. Tuo kerrottu kuva sisältää monilta osin vastakohtaisuuksia tavanomaiseen arkeen, tai ainakin se kerrotaan niiden kautta. Kuvaavia termejä ovat mm. luottamuksen puute, viranomaisille tai auttajille valehtelu, rahan hankkiminen varastamalla, eläminen öisin.

Heterogeeninen aineistoni sisältää myös keskiluokkaista elämäntapaa edustavan Eevan haastattelun. Hänen kohdallaan ei ole kyse kokonaisesta kulttuurien välisestä kuilusta vaan vivahde-eroista. Nämä erot sijaitsevat Eevan julkisen ja sisäisen persoonan välillä. Erot aiheutuvat Eevan tavasta käyttää alkoholia.

Eeva: ”Sitä määhän niinku pelkäsin ja koin niinku nii kauheana tulla tänne kotiin sen asian kanssa että miten mä sitten käyttäydyn. Mä aattelin et se on sit se työ sitten paremmin sitä terapiaa. Et ku mä vaan menen ja **yrityn saaha siitä mun normaalielämää jonkinlaisen otteen ja kiinni**. Ja kun mulla tosiaan on tuommonen työ, että määhän oon siellä niitten [työhön liittyvät tunnustiedot poistettu US] kanssa, nii eihän siellä kyllä niitä omia asioita paljoo ennätkään pohtia että. Kyllä se semmonen sakki on, että se saa ajatukset kyllä muualle. Et määhän vaan menin rohkeasti.”

Työ oli Eevalle terapiaa. Eeva on kokenut suuria häpeän ja syyllisyyden tunteita. Hän kertoo pelänneensä tulla kotiin, koska häntä hävetti niin paljon. Eevalla on takanaan pitkä työura ja akateeminen koulutus. Työn rutiininomaisuus toi Eevalle tunteen elämän normaaliudesta ja lohdun järkytyksen rinnalle. Hän totesikin, että halusi saada normaalielämästä jonkinlaisen otteen. Eeva kategorisoi katkelmassa itseään voimakkaasti työorientoituneeksi henkilöksi, jolle työ toimii myös terapeuttisena välineenä kohdatun kriisin keskellä.

7.2. ”Ei narkkaamista koko loppuelämä”

Kukaan haastattelemistani naisista ei suunnitellut jatkavansa päihteiden käyttöä loppuelämänsä. On kulttuurisesti hyväksytympää puhua päihteidenkäytön lopettamisesta ja mahdollisen vankilakierteen lopettamisesta. Lisäksi lopettamisesta on helppo puhua ihmiselle, jonka tietää tapaavansa vain yhden kerran. Tuolloin on mahdollista tuottaa itselleen mielekästä identiteettiä vailla mahdollisuutta vastatulkintoihin. Maria rakensi tulevaa seuraavalla tavalla:

Maria: ”Et vaikka nyt tuli ryssittyä nuo lomat, nii mää olin ensin sillei et mää heitän lusikan nurkkaan, enkä vitut välitä mistään. Mutta nyt ku on ollu tässä aikaa miettiä, **ni on varmaan viimesiä tilaisuuksia mitä mulla niinku rupee olemaan. Mää oon niinku aatellu, et jos mää oon kolmekymmentä ja vielä narkki, nii sit mää narkkaan koko loppuelämäni. Et tässä on vielä pari vuotta aikaa tehdä jotakin.** Täytyy nyt ruveta oikeesti toimimaan.” _ _

Ulla: ”Jos saisit toivoa ihan mitä vaan, mitkä kolme toivomusta esittäisit?”

Maria: ”Nyt meni pää ihan tyhjäksi, voi voi. Kaikki velat maksuun ja sillai sopivasti rahaa että sais niinku kodin, talon ja niitä pitäs sitten tietenkin riittää Miehen perheelle ja minun perheelle. Et sillei rahaa ja se oma, et mikä musta tulee isona. **En mä tosiaankaan halua koko loppuelämäni narkata.** Nii eiköhä siinä ollu jo kolome ja vähän enemmänki.”

Maria oli hieman aiemmin kertonut käyttäneensä vankilomalla huumeita ja palattuaan vankilaan paljastunut huumesuoloissa. Maria lähestyy kolmeakymmentä ikävuotta, ja hän on miettinyt omalla kohdallaan olevan viimeisiä mahdollisuuksia lopettaa huumeidenkäyt-

tö. Kolmekymmentävuotiaan elämään eivät kuulu huumeet. Maria kategorisoi itseään aineisto-otteessa kohta kolmekymppiseksi, jonka elämään huumeidenkäyttö ei sovi. Tässä esiintyy kategoriapari: 20-vuotias huumeidenkäyttäjä ja 30-vuotias aikuinen. On kulttuurisesti hyväksytympää viettää irrationalisempaa elämää kaksikymmentävuotiaana kuin jatkaa sitä vielä kolmekymmentä täytettyään. Puhuessaan Maria kategorisoi itseään aikuisten joukkoon, ja rakentaa samalla perusteita päihteidenkäytön lopettamiselle. (myös Nikander 2002.)

Maria jättää itselleen vielä takaportin mahdollisen epäonnistumisen varalta. ”Sit mää narkkaan loppuelämäni” -lausahduksella Maria vapauttaa itsensä kohtaamasta epäonnistumista tai helpottaa mahdollista pudotusta. Ehdoton vankeustuomio on viimesijainen yhteiskunnan keino, jolla pyritään vähentämään ja hillitsemään rikollisuutta ja rikollisia tekoja. Aineistossa oli hyvinkin erilaisista lähtökohdista tulevia naisia: toisille vankilatuomio oli hyvä katkos rankkaan elämään, toisille taas ehdoton tuomio oli pysäyttävä kokemus. Jälkimmäistä ryhmää edustaa Eeva:

Ulla: ”No, mites sitten kun sää sait tietää et tulee tämmönen ehdoton tuomio, niin millä tavalla se vaikutti?”

Eeva: ”No, sehän oli tietysti niinku aika järkyttävää. Vaikka mää niinku, mää en voi sanoo etteikö mulla ois ollu tietoa niinku tästä et miten tää homma niinku menee. Että mää niinku tavallaan tiesin sen. Mutta kun tuota, **kun se viina sekottaa sen pään, nii enhän minä sitä sillä hetkellä mieti, kun mää siihen** [rikoksen tekotapa poistettu US] **lähen.** Että mitkä ne seuraamukset voi olla. Mutta kyllähän sitä sitten sen jälkeen, kun mää tosiaan siitä jäin kiinni, nii kyllä mää heti sitten, että nyt ei tiedä mitä tästä on seuraamusta. Että varmaan aattelin että on just ehdoton tuomio. Mut oli se sitte kuitenkin semmonen niinku aika järkyttävä niinku sitte se, että apua. **Et mää mietin niinku, et miten minä voin niinku vajota näin alas. Et siis mää oon tosiaan tämmönen vankilakundi, että se ei jotenkin niinku sovi. Että kun mää sitten luin niitä kaikkia papereita mää näin, että eihän se voi olla kyse minusta. Että se on nyt joku toinen ihminen, josta tässä nyt kerrotaan. Että se on niinku siinä mielessä niin karmeeta, että kun se alkoholi sitten, se tekee just sitten tämmösiä ihan sekopäisiä ratkasuja.**”

Eevalle ehdoton vankeusrangaistus oli järkytys, vaikka hänellä olikin tietoa sen saamisen mahdollisuudesta. Eeva kertoo, että oli kahdesti aiemmin syyllistynyt samantapaiseen ri-

kokseen. Hän osasi odottaa, että kolmannella kerralla hän vääjäämättä tulee saamaan ehdottoman vankeusrangaistuksen. Kuitenkin se tuntui olevan hyvin etäällä hänen maailmankuvastaan, jotain sellaista mitä tapahtuu jollekin toiselle, jossain muualla. Eeva toimii arvostetussa ammatissa, ja hän miettii, kuinka kummassa voikaan vajota noin alas.

Eeva miettii, että vanhoja käräjäoikeuden papereita lukiessaan hänestä tuntuu, että kyse on jostakin toisesta henkilöstä. Eeva tuottaa voimakkaasti haastattelijalle kuvaa kunnollisesta, mutta erehtyneestä naisesta. Eevan puheessa nousee vastakohtapariksi vankilakundi ja hän itse. Eevassa aiheuttaa voimakkaita mielenliikkeitä, kun hän liittää ”vankilakundiin” vahvasti liitetyt stereotyyppiset käsitteet itseensä. Hänen tavoitteensa on palata normaaliin ja jatkaa työssä käymistä kuten ennenkin. Eeva ei kuitenkaan ota puheissaan vastuullisen naisen roolia suhteessa päihteisiin, vaan hän ikään kuin astuu alkoholin taakse samalla ulkoistaen tekoaan toteamalla, että alkoholi saa aikaiseksi ”sekopäisiä ratkaisuja”. Eeva tuottaa puheissaan normaalin piiriin kuuluvan kategorian ja osoittaa olevansa hyvin järkyttynyt kokemastaan. Siten voi olla, että vankeusrangaistus voi hänen kohdallaan toimia rikoksen uusimista estävänä tekijänä. Sanna puolestaan on kokenut vankeusrangaistuksen hieman toisella tavalla:

Ulla: ”Mut miten sä ite mietit, tää aika minkä sää oot täällä viettäny, onks tästä ollu enemmän hyötyä ku haittaa?”

Sanna: ”**Mä oisin kuollu jos en ois joutunu vankilaan. Niin paljon mää narkkasin kuitenkin että, en mää ois selvinny.** Ja varsinki tää toinen tuomio on ollu, et mää oon pystyny käsittelemään Miehen kuoleman niinku täällä nytte. Ja mää oon opiskellu ja kaikkee, et mää en oo jääny paikoilleen, et mulle on tosi hyvä. **Et oon mää ihan, en nyt onnellinen, mut sillei.** Et oonhan mää nyt saanu paljon. Ja varsinkin jos ne avotalot ja muut onnistuu, nii mää oon saanu tosi paljon.”

Sanna kertoo vankeustuomion pelastaneen hänet varmalta kuolemalta. Sanna on päässyt vankilassa eroon huumausaineista. Hänellä on ollut myös aikaa käsitellä edesmenneen puolisonsa kuolema. Lisäksi hän on myös muutoin pystynyt läpikäymään negatiivisia asioita ja tunteita, joita on aiemmin päihteillä turruttanut. Sanna on haastatteluhetkellä melkein onnellinen. Hän odottaa mahdollisuutta päästä avovankilaan, josta olisi mahdollista opetella raittiina elämistä, käydä kaupassa, hoitaa asioitaan ja mahdollisesti päästä koeva-

pauteen. Sannan tulokulma vankilaan on hyvin erilainen kuin Eevalla; Sannalle vankeustuomio on tarjonnut mahdollisuuden uuteen aloitukseen. Sannan elämäntilanne on ollut sellainen, että hän arvelee vankeustuomion pelastaneen hänet päihteisiin kuolemiselta.

Sannan aineisto-otteesta nousee esille vastakohtaparina ”oisin kuollu” ja ”sillei onnellinen”. Sannan tiivistää vankilaan tulotilanteensa siihen, että käytti huumeita niin paljon, ettei olisi pitkään säilynyt hengissä. Haastattelusta sai sellaisen kuvan, että Sanna olisi onnellinen, ellei olisi väärin sanoa olevansa onnellinen vankilassa. Onnellisuus ei myöskään sovi vankilakulttuuriin. Kukaan ei kuitenkaan halua tulla kategorisoiduksi laitostuneeksi, joka on onnellisempi kaltereiden takana kuin ulkona. Siihen joukkoon ei halua kuulua myöskään Sanna. Myös Tuuli kertoo vankeustuomion olleen hänelle pelastus, sillä hän pitää todennäköisenä, että olisi jossain vaiheessa menehtynyt.

Ulla: ”Tota, mulle tuli mieleen kun sää puhuit siitä nuoruudesta tai ajasta ennen sitä ensimmäistä tuomiota, nii jos sitä ei ois koskaan tapahtunukkaan mitä siellä kämpässä tapahtu, mitä sää luulet missä sää tällä hetkellä olisit ja millaseks sun elämä ois menny?”

Tuuli: ”Sitäki mä oon miettiny ja oon miettiny sitä, et se tavallaan oli, vaikka tämmönen tapahtu, **et se oli pelastus mun elämälle et vaikkei näin voi sanoo**. Että tota se oli niin hirveetä se elämä, et jossain pommi, tämmösessä kerrostalon rappukäytävässä nukuttiin, paikasta toiseen mentiin ja se oli sitä viinanhakua ja. Aamulla heti että mistä saa viinaa, se oli niin kovaa aikaa sillon. Tavallaan et jos jotain plussaa tosta vankilatuomiosta niini kuitenkin oli se et se päätty se hirvee, oli itelle niinku. Vaikkei tommosia tietenkään ois pitäny tapahtua, et se oli niin hurjaa se elämä. **Et kai siihen ois kuollu jossain vaiheessa**. Se oli joka päivästä se juominen. Ja sitä kesti ihan vuoskausia että tota niini en tiiä yhtään missä oisin. Et se nyt ainakin et se pysäytti sen homman sitä en tiiä. Et välillähän me käytiin tosiaan katkolla ja sitten taas uudestaan baanalle.”

Tuuli kuvaa olleensa asunnoton ja eläneensä rappukäytävissä vuosia. Tuuli kertoo, että päivät täytyivät alkoholin etsimisellä, ja illalla piti etsiä uusi rappukäytävä, jossa nukkua. Tuuli kuvaa irrallisen elämän jatkuneen vuosia. Välillä hän oli ollut kuntoutusjaksoilla tai katkaisuhoidossa terveystieteiden keskuksessa, ja sen jälkeen hän lähti taas uudelleen viettämään samaa asunnottoman alkoholistin elämää. Tuuli kuvaa aiemman elämänsä olleen ”hirveää”. Tuuli tekee selkeää eroa entiseen elämäänsä, ja puheesta nouseekin kategoriapariksi

hirveä elämä ja nykytilanne. Tuuli toteaa edellisessä: ”et se oli pelastus mun elämälle vaikkei näin voi sanoa”. Miksi näin ei voi sanoa? Ymmärrän Tuulin viittaavan tässä kohdassa siihen, että hän joutui vankilaan henkeen ja terveyteen kohdistuvan rikoksen seurauksena. Hän pelastui, mutta uhri kärsi. Näin ollen Tuuli kokee, ettei voi todeta kuten haluaisi. Hän on haastattelussa kertonut, että alkoholi on hänelle edelleen ongelma. Mutta nyt hänellä on asunto, eikä hänellä ole vankeustuomioitakaan tulossa. Enää hänen päivänsä eivät myöskään ole pelkästään ”viinanhakua” vaan paljon muutakin. Vaikka retkahduksia välillä saattaa tulla, ei paluuta entiseen enää ole.

8 NEUVOTELLUT KATEGORIAT

”Toiseksi` nimetty ei ole koskaan vain muualla ja itsemme ulkopuolella, sillä vain täällä, Meidän välillämme, Meidän diskurssimme sisällä, ”toisesta” tulee nimettävää todellisuutta. Sen vuoksi, kaikista tietoisista puhdistamis- ja erottamisyrityksistä huolimatta, kulttuurit ovat kaukana yhtenäisyydestä, sillä niiden olemassaolo on aina perustunut enemmän eroille, sekamuotoisuudelle ja vieraille aineksille kuin ne itse asiassa haluavat myöntää.” (Minh-ha 1995, 13.)

Minh-ha esittää edellisessä lainauksessa tiivistetysti sen, mistä erossa, erottautumisessa ja eron tekemisessä konkreettisimmillaan on kyse. Eron konkretisoimiseksi tarvitsemme sellaisen ”toisen”, joka on olemassa tarpeeksi lähellä ja riittävän kaukana, jotta ero on mahdollista tehdä. Ilman ”toista” ei yhteenkuuluvuuden tunnetta ”meihin” synny. Nämä me–ne -jaottelut muodostavat kategoriapareja ja toimivat siten myös kategorian muodostajana.

Edellä olen esittänyt, kuinka rikostaustaisten naisten kategoriat muodostuvat sosiaalisissa suhteissa ja sosiaalisista suhteista. Itselle omaksuttu tai valittu kategoria on osa identiteettiä ja sen muodostumista. Eron kautta muodostunut jäsenyys on tapa vastustaa negatiivisesti leimattua kategorisaatiota. Näitä vastaan toimimisen tapoja tuli esille myös minun aineistossani. Identiteetit rakentuvat vuorovaikutuksessa, jolloin kiinnostus kohdistuu näihin rakentumisen prosesseihin eikä niinkään lopputulemaan. Analysoitaessa identiteettien tuottamista tulee eritellä niitä kategorioita, jotka kulloinkin ovat ajankohtaisia. Nämä kategoriat tulee nähdä tilannekohtaisina ja ajassa muuttuvina. (ks. Antaki & Widdicombe 1998, 3–6; Virokannas 2004, 9.)

Käsitän analysoimani kategoriat kulttuurisina tyypeinä, jotka toimivat jatkuvassa suhteessa ryhmään ja yksilöön. Kategoriat liikkuvat näiden ulottuvuuksien välillä muuttuen tilanteesta toiseen. Näiden ulottuvuuksien kuvaamiseksi olen tarkastellut löytämiäni jäsenyksiä Mary Douglasin (1982, 1992) esittämän group-grid-mallin avulla. Malli tunnetaan myös Cultural Theory -nimellä, mikä korostaa kulttuurin keskeisyyttä sosiaalisen elämän selittämisessä. Kulttuuriantropologi Douglas on tarkastellut kyseisen mallin avulla henkilöiden valinnanmahdollisuuksia erilaisissa toimintaympäristöissä, joiden ulottuvuuksia

ovat erilaiset suhteet ryhmän ja yksilön välillä. Mallia on myös nimitetty kahdeksi sosiaalisen ulottuvuudeksi (Mamadouh 1999, 396). Näin ollen kyse on siis minä–muut -akseleiden tarjoamista mahdollisuuksista oman elämänsä jäsentämiseen. (Mamadouh 1999; Chai, Liu & Kim 2009, 196; Maleki & Hendriks 2014.) Tai kuten Wildavsky asian ilmaisee, kyseessä on vastaukset kysymyksiin: kuka minä olen? Ja mitä minun pitäisi tehdä? (Wildavsky 1987, 6).

Käytän mallia teoreettisena apuvälineenä osoittaakseni toisaalta kategorioiden ulottuvuuksia ja hahmottaakseni kategorioita eri näkökulmasta. Tarkoitukseni ei siten ole testata tai todentaa jäsenyyksiäni. Haluan ainoastaan tuoda ne nähtäville sellaisessa muodossa, missä konkretisoituu selkeästi rikostaustaisten naisten tuottamat kategoriat ja jäsenyykset sekä niihin liittyvät sosiaalisen toiminnan ulottuvuudet ja selitysvaimat. Douglasin group-grid-malli on perustaltaan yksinkertainen, kuten seuraavassa kuvassa on huomioitavissa. Eri tieteenalojen edustajat ovat muuttaneet ja jalostaneet mallia, ja siihen on lisätty muun muassa grade-ulottuvuus. (Mamadouh 1999; Chai, Liu & Kim 2009, 196; Maleki & Hendriks 2014.)

Eristäytyminen (isolates) B	Hierarkisuus (hierarchist) C
Yksilöllisyys (individualist) A	Tasa-arvoisuus (enclavist) D

KUVIO 1. Group-grid-malli (Douglas 1982; Mamadouh 1999; Chai, Liu & Kim 2009, 196.)

Douglasin mallissa horisontaalinen group-ulottuvuus näyttää yksilöiden ryhmäkiinnittävyyttä ja yhteen liittymistä muiden henkilöiden kanssa, ja ilmentää yhdistymisen asteita. Vertikaalinen grid-ulottuvuus puolestaan tuo esille yksilöitymisen ja sitoutumisen asteita suhteessa normiverkostoon ja ilmentää yksilön autonomian astetta. Rationaalisesti toimiva yksilö toimii näiden ulottuvuuksien sisällä kentän ehtojen mukaisesti. (Douglas 1992, 106.)

Douglasin mallissa tarkastelu aloitetaan alhaalta vasemmalta. Siinä (A) yksilöllisyys kuvaa tilannetta, jossa yksilö kokee olevansa vähän sidoksissa sekä yhteiskuntaan että ryhmään. Suhtautuminen vastoinkäymisiin on yksilölähtöistä, ja ongelmien syy on selkeästi itsessä.

Yksilöitymisaste on korkea. Vasemmalla ylhäällä (B) olevassa kohdassa yksilö kokee olevansa sitoutunut voimakkaasti normiverkostoon, eikä hänellä ole voimakasta yksilöllisyydenastetta. Tähän ryhmään kuuluvat jopa eristäytyvät muista ryhmästä. Vastoinkäymisten katsotaan johtuvat poikkeavista, jotka eivät täysin noudata ryhmän sisäisiä sääntöjä. Ylhäällä oikealla (C) olevassa osiossa yksilöllä on voimakas sitoutuminen normiverkoston ja ryhmään. Siinä painottuu hierarkisuus ja sen myötä syntyvä tietoisuus eriarvoisuudesta. Vastoinkäymisten katsotaan olevan huonoa tuuria, eikä yksilöllä juuri ole vaikutusta asioihin. Alhaalle oikealla (D) sijoittuu ryhmä, jossa korostuu ryhmäkiinnittyminen. Jaettu keskinäinen solidaarisuus ulkopuolisia kohtaan pitää ryhmää yhdessä. Ongelmien syy on järjestelmässä. (Douglas 1982, 199–205; Mamadouh 1999, 399–401.)

Kuure (1996) pohtii mallin toimivuutta suhteessa omiin typologioihinsa miettien, ovatko tyypit vain hänen omaa tulkintaansa. Hän päätyy toteamaan, että malliin sijoittamalla voidaan havaita löytyneiden tyyppien olevan positioita. Tuolloin kyse on henkilön valinnoista, ei henkilöstä itsestään. (Kuure 1996, 38–41; Wildavsky 1987.) Douglasin esittämän teorian pääpiirteisiin lukeutuu ajatus siitä, että kulttuurilla on merkitystä. Kaikella yksilön toiminnalla on kulttuurinen perustansa. Malli kuvastaa rationaalista käyttäytymistä. Mallia pidetään yleispätevänä, sillä yksilöiden toiminta perustuu esitetylle kahdelle ulottuvuudelle. (Mamadouh 1999.) Olen sijoittanut löytämäni rikostaustaisten naisten kategoriat Douglasin malliin seuraavalla sivulla olevaan kuvioon (kuvio 2). Kunkin kategorian kohdalle olen nostanut esille selkeimmän tunnusmerkin.

matala	ERILAISET - koettu erottelu - määrittelee itsensä erilaiseksi - eronteko toisiin rikos- ja päihdetaustaisiin -olosuhteiden uhri	TAVALLISUUDEN TAVOITTELIJAT - tavallisuusretoriikka (vastapuhe) - tavoitteena tavallinen elämä - itsensä tavalliseen suuntaan meneväksi määrittäminen	korkea
YKSILÖI TYMIS ASTE			SITOUTUMINEN NORMI VERKOSTOON
Korkea	ITESTÄ KIINNI - eron politiikka (vastapuhe) - oma toiminta rakentuu joustavalle normien soveltamiselle - poikkeavan kategorian omaksuminen	PIKKUHILJAA MUUTTUNEET - voimakas sitoutuminen ryhmärajoihin - tavoitteena normiyhteiskunta, mutta omilla ehdoilla	matala
	matala	korkea	

RYHMÄKIINNITEISYYS

KUVIO 2. Rikostaustaisten naisten jäsenyykset sosiaalisen ulottuvuuden (group-grid) -mallissa. (mukaellen Mamadouh 1999, Douglas 1982, 1992, Kuure 1996.)

Itestä kiinni -kategoria sijoittuu kuviossa alas vasemmalle. Kategoriassa korostui riippumattomuus muista ja voimakas yksilöitymisaste. Kategoriassa sekä onnistuminen että epäonnistuminen on täysin yksilöstä itsestään kiinni. Poikkeavan kategorian on mahdollista omaksua, koska sillä korostetaan omaa erottautumista muista. Vastapuheen mallina on eron politiikka, jolla tehdään voimakasta eroa muihin.

Erilaiset-kategoria sijoittuu kuviossa ylös oikealle. Sen kohdalla tehdään myös eroa muihin. Ero ei kuitenkaan johdu yksilöllisyydestä, vaan koetusta erottelusta. Erilaiset-kategoriassa juuri ryhmäkiinnittymisen puute korostaa erilaisuutta, koska sitoutuminen normiverkoston on suuri. Yhteiskunnan normit suhteessa koettuun erilaisuuteen korostavat koettua erottelua.

Tavallisuuden tavoittelijat sijoittuvat kuviossa ylös oikealle. Siinä korostuu voimakas sitoutuminen normiyhteisöön, matala yksilöitymisen tarve ja korkea ryhmäkiinnitteisyys. Kategorialle tyypillistä on suuntautuminen osaksi yhteisöä, vailla tarvetta erottautua muista. Vastapuheen keinona käytetään tavallisuusretoriikkaa, mikä korostaa suuntautumista normiyhteiskuntaan. Ryhmästä kuvastuu tietynlainen vaatimattomuus omia tavoitteita ja tulevaisuutta kohtaan. Epäonnistumisen syynä on usein vain huono tuuri.

Alhaalla oikealle kuviossa sijoittuvat pikkuhiljaa muuttuneet. Kategorian valinneet ovat rakentaneet tulevaisuuttaan pienin askelein kohta normiyhteiskuntaa. Yksilöitymisaste on korkea, ja se näkyy suhtautumisessa muutokseen ja muuttumiseen. Muuttuminen tavalliseen suuntaan tapahtuu omilla ehdoilla. Vastoinkäymisistä voi syyttää järjestelmää.

Ymmärrän esitetyt sosiaaliset ulottuvuudet ideaalittyypisinä vaihtoehtoina, joissa positioista toiseen liikkumalla rikostaustaiset naiset jäsentävät maailmaansa ja valintojaan. Ideaalittyypinä Douglasin mallin ymmärtäminen sallii varsin hyvin sen käyttämisen analyttisenä apuvälineenä. Ideaalittyypin käsitteeseen kuuluu, ettei se esiinny täysin puhtaana missään. Tehtyjä valintoja on myös mahdollista vaihdella eri elämänalueilla. Yksi ulottuvuus voi toimia yksilöllä esimerkiksi päihteistä luopumisessa, mutta työelämässä voi olla syytä valita toisin. Alasuutarin mukaan tietyn subjektiposition ottaneiden tai siihen asetettujen ihmisten selviytymisstrategiat ovat paitsi kontekstisidonnaisia myös yksilöstä riippuvia. Erilaiset subjektipositiot tuovat myös esille erilaisia omaa itseä koskevia asenteita ja määritelmiä. (Alasuutari 2007, 191.) Juuri tuosta on kyse, kun tarkempi lukija on varmasti huomannut saman henkilön voivan tuottaa puheessaan useaa erilaista kategoriaa. Valittuun kategoriaan vaikuttaa kulloinenkin keskustelunaihe ja konteksti, josta käsin leimattua kategoriaa pyritään purkamaan.

9 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Tutkielmani tulokset osoittavat, että päihderiippuvuudet altistavat naisia monentahoiselle huono-osaisuudelle. Tuloksissa näkyy huono-osaisuuden kasautumista ja ylisukupolvisuutta, sekä monitahoista vaille jäämistä sisältäen kaltoinkohtelua ja traumaattisia kokemuksia. Näihin seikkoihin tulisi myös käytännön toimenpiteissä kiinnittää huomiota, ja suunnata voimavaraja vahvaan ennaltaehkäisyyn. Tutkielmani tulokset osoittavat myös sen, että monitahoisesta huono-osaisuudesta ja särkymisestä huolimatta toivoa on aina. Vankilat näyttäytyvät muutoksen mahdollisuuden paikkoina. Naisten selviytymisen kannalta keskeisenä seikkoina näyttää olevan muutoksen mahdollisuuden tarjoaminen. Päihderiippuvuudesta toipujana ja käyttäjämaailmasta pois ponnistavana joutuu aloittamaan elämän uudelleen alusta. Asunnon ja elannon saaminen on itsestänselvyys, mutta uudessa elämässä pitää luoda uudelleen sosiaaliset verkostot ja tavat toimia. Tässä tilanteessa ei ketään saa jättää yksin.

Olen tutkielmallani halunnut tuoda esiin rikostaustaisten naisten elämän todellisuutta. Tarkoituksenani on ollut osoittaa kategoria-analyysin keinoin rikostaustaisten naisten oman elämänsä jäsenyyksiä. Tutkielmassani olen antanut rikostaustaisten naisten äänille tilaa ja heille siten mahdollisuuden tulla kuulluksi. Olen etsinyt puheesta viitteitä kuulumisista ja eronteista, joiden pohjalta olen päätenyt analyysissäni neljään erilaiseen tapaan sovitaa omaa taustaa suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Tarkastelussani olen löytänyt *erilaisuutta korostavan, pikkuhiljaa muuttuvan, itestä kiinni -periaatetta tunnustavan ja tavalliseen suuntaan menijän*. Olen tulkinnut näiden suhtautumistapojen olevan labiileja ja tilanteittain vaihtuvia. Kyse ei siten ole sementoituneesta rikostaustaisen naisen identiteetistä, vaan löytöni ovat muuttuvia ja yksilöllisesti varioitavissa.

Tutkielmani analyysivaiheessa haastattelupuheesta rakentui neljä kategoriaa. Itestä kiinni -kategorian paikansin erityisesti päihteidenkäytön lopettamiseen, väkivallasta irtaantumiseen ja vankilaan sopeutumiseen sekä jälleen yhteiskunnan sääntöihin palaamiseen. Muuttuneen naisen kategoria rakentui puolestaan vähitellen, kun kiinnitin huomioni tapoihin tuottaa erilaista jäsenystä kuin itestä kiinni -kategoriassa. Tuo kategoria hahmottui minulle pikkuhiljaa lukiessani haastatteluja ja nähdessäni kategorian selviytymistarinaa.

Riitta Granfelt mainitsee ”itsestä kiinni” -sankaritarinan vastakohtana toimivan hauraan, keskeneräisen ja realistisen sankaritarinan (Granfelt 2007b, 157). Pikkuhiljaa muuttunut nainen -kategoria vastaa hyvin tuota vastakohtaa. Muuttuneen naisen kategoriaan kuuluu keskeneräisyys ja pienin askelin eteneminen. Samoin siihen kuuluvat realistiset pelon ja häpeän tunteet. Pikkuhiljaa muuttunut paikantuu eletyn elämän raadollisuuteen. Tässä kategoriassa rikoksesta kiinnijääminen ja rangaistuksen suorittaminen näyttäytyy taitekohtana naisten elämässä. Vankeusajan päihdekuntoutuksella on suuri merkitys naisille, koska se tarjoaa mahdollisuuden vaihtoehtoiseen tulevaisuuteen. En voi välttyä miettimästä, millaisia tuloksia saavutettaisiin, mikäli kaikki halukkaat pääsisivät vaikkapa rangaistusaikaiseen kuntoutukseen.

Erilainen-kategoria paikantui lapsuuteen, erottautumiseen muusta päihde- ja vankilapopulaatiosta sekä muiden tekemään ja osoittamaan koettuun erotteluun. Etenkin tätä kategoriaa hahmotellessani kiinnitin huomiota suuriin kulttuurieroihin, joiden lähtökohta on jo lapsuudessa. Tässä kohtaa analyysia todentui konkreettisimmillaan jo johdannossa esittämäni toteamus, että vankilaan tuomitut ovat monilta osin yhteiskuntamme huono-osaisia. Näyttää siltä, että näiden kaikkein huono-osaisimpien kohdalla ei ole viitettäkään pääsystä ns. hyvän kehälle (mm. Hagfors & Kajanoja 2010a), vaan heidän kohdallaan voidaan puhua kurjistumisen kehästä. Vankeustuomio ja vankila-aika voisivat toimia monelta osin eheyttävänä ja yhteiskuntaan palauttavana tilana; kyse on vain tahdon puuttumisesta. Tästä samasta on myös kyse tutkielmani alussa olleesta Irmelin aineisto-otteesta, jossa hän pohti vankilakierteen lopettamisen mahdollisuuksia. Ei ole hyväksi kenellekään, että osa kansalaisista syntyy ja pysyy yhteiskunnan ulkopuolella. Hyvän kehän teorian mukaan huono-osaisuuden ehkäiseminen johtaa eriarvoisuuden vähenemiseen, mistä taas seuraa lisää yhteenkuuluvuutta (Hagfors & Kajanoja 2010b, 113).

Haastattelupuheessa erilaisuus nousi esiin myös muulla tavoin. Omaa erilaisuutta korostamalla tehtiin eroa toisiin rikostaustaisiin tai päihdeongelmaisiiin. Näissä eronteoissa tehtiin samalla näkyväksi stereotyyppistä kuvaa rikos- tai päihdetaustaisista naisista. Yksikään naisista ei liittänyt näitä stereotyyppisiä piirteitä itseensä, vaan niitä löytyy vain muissa. Vastaavasti muut liittivät niitä naisiin. Muiden silmin erontekoa voidaan tuolloin tehdä muun muassa joko kuvittelemalla toisten ihmisten merkitseviä katseita, tai sitten suoranaisilla hylkäämistoimilla.

Eron tekeminen entiseen sekä suuntautumisen jäsentymisen ns. normaaliin ovat tavalliseen suuntaan menijän kohdalla keskeisiä tekijöitä. Haastattelupuheessa pohditaan tavanomaiseen elämänmenoon kuuluvia asioita sekä mahdollisuuksia niiden saavuttamiseksi. Normaalielämän tavoittelemiseen kuuluu päihteettömyys, tai ainakin huumausaineettomuus ja päihteidenkäytön hallinta. Moni haastateltava mainitsi tulevaisuuden suunnitelmien yhteydessä iän ja siihen liittyvät odotukset. Oli kyse sitten tulevasta 30- tai 40-vuotissyntymäpäivistä, kiinnittivät naiset huomiota siihen, ettei huumausaineiden käyttö kuulunut enää tuohon ikään. Ikään liittyvää käytöstä kategorisoitiin ja sen koettiin osittain myös tukevan päätöstä päihteettömästä tulevaisuudesta. (vrt. Nikander 2002.)

Tulkittessani löytämiäni jäsenyyksiä ymmärrän valitun kategorian auttavan kussakin tilanteessa tuottamaan omaksuttua identiteettiä tai purkamaan leimattua identiteettiä, ja rakentavan mahdollisuutta saavuttaa valittu päämäärä. Kategoria-analyysia tehtäessä tulee huomata, että kategorioita tuotetaan puheessa ja tiettyä kuulijakuntaa varten. Rikostaustaisia naisia kategorisoidaan ulkopuolelta leimaavalla poikkeavuuden kategoriolla. Tuo kategoria oli haastatteluissa läsnä väistämättä jo olosuhteiden vuoksi, vaikkei sitä sinänsä ääneen lausuttukaan. Leimattu rikostaustaisen naisen kategoria synnytti naisissa jäsenyysneuvottelun. Leimatun kategorian syntyyn oli riittänyt se, että haastateltavat oli hankittu rikosseuraamusta toimeenpanevan laitoksen tai rikostaustaisten vertaistukijärjestön kautta. Naiset kävivät neuvotteluja leimatun kategorian jäsenyydestä valiten itselleen samalla positiivisia kategorioita. (ks. Välimaa 2011, 203–204.) Poikkeavuuden kategoria on samalla tavoin läsnä myös muutoin rikostaustaisten naisten elämässä. Tämä ilmenee tilanteissa, joissa läsnä olevilla on tietoa henkilön menneisyydestä. Pelkkä tieto asiasta nostaa esiin reaktion tuottaa itselle uutta kategoriaa ja siten uutta moraalista henkilökuvaa. Naiset sanoivat, etteivät halua kertoa taustastaan kaikille. He pitivät hyvin tärkeänä sitä, että voivat itse määrittää milloin ja missä määrin tuovat oman taustansa muiden tietoon.

Olen etsinyt ja löytänyt haastattelupuheesta jäsenyyksiä eli kategorioita. Hahmottelin myös kertomuksia eli kertomisen tapoja, jotka olen nimennyt sankarikertomukseksi, selviytymiskertomukseksi, erottautumiskertomukseksi ja muuttumiskertomukseksi. En kuitenkaan kokenut mielekkääksi alkaa työstää kategorioista kertomuksia, kuten esimerkiksi Välimaa (2010) ja Koskenalho (2013) ovat päätyneet tekemään. Miellän kertomuksen toisen kertomaksi, siis eräänlaiseksi toisen käden tiedoksi. Ymmärrän kertomuksen kuten Vanhala,

joka jakoi tutkimusaineistonsa kahtia: asiakkuuden kertomukseen ja asiakkuuteen naisten kertomana. Tutkimuksessa asiakkuuden kertomus muodostui asiakkaiden kanssa työskentelevien näkökulmasta, ja oli siten ulkopuolisten tekemä. (Vanhala 2005.)

Olen parhaani mukaan antanut tilaa tutkielmani naisille koko prosessin ajan. Runsaat aineisto-otteet eivät johdu siitä, etten osaisi ilmaista asioita itse tai ettenkö pystyisi esittämään ja kirjoittamaan asioista omin sanoin. Aineisto-otteiden runsaus on seurausta valinnastani nostaa naisten näkökulmat ja äänet esille. Minulla ei ole tarvetta asettaa itseäni niiden taakse, mutta ei myöskään syytä astua niiden eteen. Suhtaudun nöyryydellä saamaani ja valitsemaani tehtävään rikostaustaisten naisten kokemusten välittäjänä. Tutkielmallani olen tuonut esiin haastattemieni naisten kertomaa ja omaa tulkintaani siitä. Olen esittänyt aineistostani käsin näkökulman ja toivon mukaan onnistunut esittämään puheenvuoron – mitään sen yleispätevämpää en ole suunnitellut tekeväni.

Tämä ei taida jäädä tähän. Runsas ja moniääninen aineistoni iloineen ja suruineen vaatii tulla julkisuuteen. Se on pienintä mitä voin haastattemille naisille tehdä. Kulttuuriantropologina minua velvoittavat siihen AAA:n eettiset ohjeet (Code of Ethics of American Anthropological Association), ja yhteiskuntatieteilijänä koen velvollisuudekseni tuottaa tärkeäksi kokemaani uutta tietoa. Ohjenuorakseni voisin ottaa Järvisen ja Jahnukaisen kehotuksen siitä, että empiirisissä tutkimuksissa tulisi jatkossa paneutua enemmän ihmisten subjektiivisen hyvin- ja pahoinvoinnin tarkasteluun ulkokohtaisten luokittelujen sijasta (Järvinen & Jahnukainen 2001, 145).

KIRJALLISUUS

AAA Code of Ethics (1998) Code of Ethics of American Anthropological Association. Saatavilla [www -muodossa: http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm](http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm) [viitattu 15.11.2003]

Alasuutari, Pertti (2007) *Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus*. Helsinki: Gaudeamus.

Antaki, Charles & Widdicombe, Sue (eds.) (1998) *Identities in Talk*. London: Sage Publications.

Antaki, Charles & Widdicombe, Sue (1998) Identity as an Achievement and as a Tool. Teoksessa Charles Antaki & Sue Widdicombe (eds.) *Identities in Talk*. London: Sage Publications, 1–14.

Anttonen, Anneli (1997) *Feminismi ja sosiaalipolitiikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipoliittinen avainkäsite*. Tampere: Tampere University Press.

Anttonen, Anneli; Lempiäinen, Kirsi; Liljeström, Marianne (toim.) (2000) *Feministejä – aikamme ajattelijoita*. Tampere: Vastapaino.

Baker, Carolyn (2004) Membership categorization and interview accounts. Teoksessa: Silverman, David (ed) *Qualitative Research; Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications, 162–176.

Blomster, Peter; Linderborg, Henrik; Muiluvuori, Marja-Liisa; Salo, Irja; Tyni Sasu (2011) *Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2010*. Rikosseuraamuslaitos.

Blomster, Peter; Linderborg, Henrik; Muiluvuori, Marja-Liisa; Salo, Irja; Tyni Sasu (2012) *Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2011*. Saatavilla [www -muodossa: http://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-tilastollinenvuosikirja/6A9gogip4/Rikosseuraamuslaitoksen_tilastollinen_vuosikirja_2011_nettiin.pdf](http://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-tilastollinenvuosikirja/6A9gogip4/Rikosseuraamuslaitoksen_tilastollinen_vuosikirja_2011_nettiin.pdf) [viitattu 13.11.2013]

Blomster, Peter; Linderborg, Henrik; Muiluvuori, Marja-Liisa; Salo, Irja; Tyni Sasu (2013) *Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2012*. Saatavilla [www -muodossa: http://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-tilastollinenvuosikirja/6ICcdsBTr/Rikosseuraamuslaitoksen_tilastollinen_vuosikirja_2012.pdf](http://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-tilastollinenvuosikirja/6ICcdsBTr/Rikosseuraamuslaitoksen_tilastollinen_vuosikirja_2012.pdf) [viitattu 13.11.2013]

Bolston, Bill & Tomlinson, Mike (eds.) (1990) *Gender sexuality and social control*. Law Reform Commission of Canada, working paper no. 10. Bristol: The University of Bristol.

Carlen, Pat: Introduction (2003) *Women and Punishment*. Teoksessa: Carlen, Pat (toim.) *Women and Punishment; the Struggle for justice*. Cornwall: Willan Publishing, 3–20.

Carlen, Pat (toim.) (2003) *Women and Punishment; the Struggle for justice*. Cornwall: Willan Publishing.

Carlen, Pat & Worrall, Anne (2004) *Analysing Women's Imprisonment*. Cornwall: Willan Publishing.

Chai, Sun-Ki; Liu, Ming; Kim, Min-Sun (2009) Cultural Comparisons of Beliefs and Values: Applying the Grid-Group Approach to the World Values Survey. *Beliefs and Values*, 2 (1), 193–207.

Covington, Stephanie S. & Bloom, Barbara E. (2006) *Gender Response Treatment and Services on Correctional Settings*. Teoksessa: Leeder, Elaine (ed.) *Inside and Out: Women, Prison, and Therapy*. New York, London, Victoria: The Haworth Press inc, 9–33.

Davies, Karen & Esseveld, Johanna (1989) *Kvalitativ kvinnoforskning*. Stockholm: Arbetslivscentrum.

Douglas, Mary (1982) *In the Active Voice*. London: Routledge & Kegan.

Douglas, Mary (2005) *Puhtaus ja vaara*. Tampere: Vastapaino.

Douglas, Mary (1992) *Risk and Blame*. London: Routledge.

Dyer, Richard (2002) *Älä katso! Seksuaalisuus ja rotu viihteen kuvastossa*. Tampere: Vastapaino.

Easteal, Patricia (2001) Women in Australian Prisons: the cycle of abuse and dysfunctional environments, *The Prison Journal* 1 (81), 87–112.

Eaton, Mary (1993) *Women after Prison*. Buckingham: Open University Press.

Enroos, Rosi (2008) *Vankila lapsuudessa – lapset vankilassa*. *Rikosseuraamusvirasto* 1/2008.

Ferraro, Kathlee J. & Moe, Angela M. (2003) *Mothering, Crime and Incarceration*. *Journal of Contemporary Ethnography* 1 (32), 9–40.

Forsberg, Hannele, Ritala-Koskinen, Aino, Järviluoma, Helmi & Roivainen, Irene (1991) MCD-analyysillä moraalisen järjestyksen lähteille? Teoksessa: *Sosiaalisia käytäntöjä tutkimassa: katkelmia empiirisen tutkimuksen teon vaiheista*. Tampereen yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, Tutkimuksia, sarja N, nro 1/1991, 111–121.

Goffman, Erving (1969) *Minuden riistäjät: Tutkielma totaalisisista laitoksista*. Helsinki: Marraskuun liike.

Gordon, Tuula (1993) *Toiseuden ”esiinmarssi”*. *Sosiologia* 3(30), 165–173.

Granfelt, Riitta (2004a): *Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä*. *Janus* 2 (12), 134–154.

Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Granfelt, Riitta (2004b) Marginaalitarinoita. Asunnottomuuden, päihteiden ja rikosten kierre naisten ja miesten tulkitsemana. Teoksessa: Kuronen, Marjo; Granfelt, Riitta; Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja 2004. Jyväskylä: PS-kustannus, 197–222.

Granfelt, Riitta (2007a) ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa” Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007.

Granfelt, Riitta (2007b) Paha olla – vankilan sisällä, ulkona, vangin lähellä? Teoksessa: Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) Vääräykirja. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 145–158.

Granfelt, Riitta (2002) Pahasta kirjoittaminen. Teoksessa: Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 127–141.

Greene, Susan; Haney, Craig; Hurtado, Aida (2000) Cycles of Pain: risk factors in the lives incarcerated mothers and their children. *The Prison Journal* 1 (80), 3–23.

Haapasalo, Jaana (1999) Kaltoinkohtelun ylisukupolvisuus lastensuojelu asiakasperheissä. Teoksessa: Haapasalo, Jaana (toim.) Väkivallan kierre. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 5/99, Helsinki: Tietosanoma Oy, 45–84.

Haapasalo, Jaana (2006) Rikoksentehtävien hoito-ohjelmat vaihtoehtona rangaistuksille. Teoksessa: Väkipalva: seuraukset ja haavoittavuus: Terttu Utraisen juhla- ja tutkimuskirja. Hämeenlinna: Karisto, 37–54.

Haapasalo, Jaana (toim.) (1999) Väkivallan kierre. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 5/99, Helsinki: Tietosanoma Oy.

Haapasalo, Jaana & Aaltonen, Terhi (1999) Lapsen pahoinpitelyalttius lastensuojelun asiakasperheissä. Teoksessa: Haapasalo, Jaana (toim.) Väkivallan kierre. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 5/99, Helsinki: Tietosanoma Oy, 9–44.

Hagfors, Robert & Kajanoja, Jouko (2010a) Hyvän kehän hypoteesit: teoreettista taustaa ja empiiristä arviointia. *Nettityöpapereita* 11/2010. Helsinki: Kelan tutkimusosasto. Saatavilla <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/16499/Nettityopapereita11.pdf?sequence=11> [viitattu 24.10.2014]

Hagfors, Robert & Kajanoja, Jouko (2010b) Hyvän kehän teoria ja sosiaaliset mahdollisuudet. Teoksessa: Hiilamo, Heikki & Saari, Juho (toim.) Hyvinvoinnin uusi politiikka- johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin. Diakonia-Ammattikorkeakoulun julkaisuja A Tutkimuksia 27, Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 107–132.

Heidelsohn, Frances (1986) *Women and crime*. Basingstoke: MacMillan.

Helne, Tuula (2004) Syrjäytymisen yhteiskunta. *Stakes: tutkimuksia* 123. Helsinki: Gummerus.

Helsingin Sanomat (7.12.2013, C2): Äidiksi tulemiseen meni koko elämä.

- Heritage, John (1996) Harold Garfinkel ja etnometodologia. Helsinki: Gaudeamus.
- Hiilamo, Heikki & Saari, Juho (toim) (2010) Hyvinvoinnin uusi politiikka- johdatus sosi-
aalisiin mahdollisuuksiin. Diakonia-Ammattikorkeakoulun julkaisu A Tutkimuksia 27,
Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Holmila, Marja (1992) Kulkurin valssi ei ole naisten tanssi. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Holmila, Marja & Raitasalo, Kirsimarja (2008) Lapsuudenkodin alkoholin liikakäytön
vaikutukset vanhemmuuteen ja omaan ongelmajuomiseen. Teoksessa Moisio, Pasi &
Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) Suomalaisten hyvinvointi
2008. Helsinki: Stakes, 294–307.
- Holmila, Marja (1989) Naisen alkoholismi. Mitä tutkimus siitä kertoo. Teoksessa Suurla,
Liisa (toim.) Nainen, alkoholi, elämä. Helsinki: Kirjapaja, 55–63.
- Holmila, Marja; Bardy, Marjatta; Kouvonen, Petra (2008) Lapsuus päihdeperheessä ja
kielteisen sosiaalisen perimän voittaminen. Yhteiskuntapolitiikka 73 (4), 421–432.
- Husso, Marita (2003) Parisuhdeväkivalta: Lyötyjen aika ja tila. Tampere: Vastapaino.
- Huttunen, Laura (2002) Kotona, maanpaossa, matkalla: Kodin merkitykset maahanmuutta-
jien omaelämänkerroissa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hypén, Kimmo (2005) Vankilasta vuosina 1993 - 2001 vapautuneet ja vankilaan uudestaan
palanneet. Rikosseuraamusviraston julkaisu 1/2004.
- Hyttinen, Irja (1990) Kun nainen juo. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Hänninen, Sakari; Karjalainen, Jouko; Lahti, Tuukka (2006): Toinen tieto. Kirjoituksia
huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes.
- Hänninen, Vilma (1999) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Acta Universitatis Tamperensis
696. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Iivari, Juhani (1996) Osattomuudesta rangaistavaksi. Nuorista rikoksentekijöistä nuoruus-
den alakulttuuriteorian valossa. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 2/1996. Hel-
sinki: Edita.
- Itäpuisto, Maritta (2008) Pullon pohjimmaisat; lapsi, perhe ja alkoholi. Helsinki: Kirjapaja.
- Jokinen, Arja; Huttunen, Laura; Kulmala, Anna (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien
kulttuurisesta paikasta. Teoksessa: Jokinen, Arja; Huttunen, Laura; Kulmala, Anna (toim.)
Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus,
9–19.
- Jokinen, Arja; Huttunen, Laura; Kulmala, Anna (toim.) (2004) Puhua vastaan ja vaieta:
neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Tampere: Tammer-paino.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero (2012a) Esipuhe ja lukuohje. Teoksessa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero: Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Tampere: Vastapaino, 9–16.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero (2012b) Kategoria-analyysin juuret. Teoksessa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero: Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Tampere: Vastapaino, 17–43.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero (2012c) Kategoria-analyysin teesit. Teoksessa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero: Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Tampere: Vastapaino, 46–87.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero (2012) Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi (2004a) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa: Jokinen, Arja; Huttunen, Laura; Kulmala, Anna (toim.) (2004) Puhua vastaan ja vaieta: neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.

Juhila, Kirsi (2012a) Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat. Teoksessa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero: Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Tampere: Vastapaino, 131–173.

Juhila, Kirsi (2012b) Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Teoksessa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero: Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Tampere: Vastapaino, 175–225.

Juhila, Kirsi (2004b) Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus; Historiaa ja nykysuuntauksia. *Janus* 12 (2), 155–183.

Juhila, Kirsi; Forsberg, Hannele; Roivainen, Irene (2002) Marginaalit ja sosiaalityö. *Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi* 65.

Järviluoma, Helmi & Roivainen, Irene (2003) Gender in Membership Categorization Analysis. Teoksessa: Järviluoma, Helmi & Moisala, Pirkko & Vilkkö, Anni: *Gender and Qualitative Methods*, London: Sage, 69–84.

Järviluoma, Helmi & Roivainen, Irene (1999) Jäsenkategorisoinnin analyysi kulttuurisena metodina. *Sociologia* 34 (1), 15–25.

Järvinen, Tero & Jahnukainen, Markku (2001) Kuka meistä onkaan syrjäytynyt? Marginalisaation ja syrjäytymisen käsitteiden tarkastelua. Teoksessa: Suutari, Minna (toim.) *Vallattomat marginaalit; Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja nuoruuden reunoilla*. Nuorisotutkimusseura julkaisuja 20. Helsinki: Yliopistopaino Oy, 125–152.

Kainulainen, Sakari & Saari, Juho (2013) Koettu huono-osaisuus Suomessa. Teoksessa: Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kelan Tutkimusosasto, 22–42.

Kakkua paloina -vankilamuseon peruspaketti peruskouluille (2001). Saatavana [www-muodossa: www.hameenlinna.fi/VaMu_opetuspaketti.pdf](http://www.muodossa: www.hameenlinna.fi/VaMu_opetuspaketti.pdf) [viitattu 9.11.2013]

Keskinen, Suvi (2010) Sukupuolistunut väkivalta. Teoksessa: Saresma, Tuija; Rossi, Leena-Maija; Juvonen, Tuula (toim.) Käsikirja sukupuoleen. Tampere: Vastapaino, 243–254.

Kivivuori, Janne (2009): Lyhytaikaisvanki kyselyn valossa. Teoksessa: Kivivuori, Janne & Linderborg, Henrik: Lyhytaikaisvanki. Tutkimus lyhytaikaisvankien elinoloista, elämänkulusta ja rikollisuudesta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 248. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 2/2009, 17–58.

Kivivuori, Janne & Linderborg, Henrik (2009) Lyhytaikaisvanki. Tutkimus lyhytaikaisvankien elinoloista, elämänkulusta ja rikollisuudesta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 248. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 2/2009.

Knuuti, Ulla (2007) Matkalla marginaalista valtavirtaan? Huumeiden käytön lopettaneiden elämäntapa ja toipuminen. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2007. Helsinki: Yliopistopaino.

Koskenalho, Marja (2013) Kertomuksia Espoon aikuissosiaalityön asiakkaiden arjesta. Jyväskylän yliopisto. Saatavana [www-muodossa: www.sosnet.fi/loader.aspx?id=c0ec6cc7-c430-4530-9f8a-f6abe1a7a55d](http://www.muodossa: www.sosnet.fi/loader.aspx?id=c0ec6cc7-c430-4530-9f8a-f6abe1a7a55d) [viitattu 15.7.2014]

Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Acta Universitatis Tamperensis 1148. Tampere: Yliopistopaino.

Kulmala, Anna (2004) Toiset identiteettiä rakentamassa. Yhteiskuntapolitiikka 3 (69), 231–241.

Kulmala, Anna & Vanhala, Anni (2004) Vanhemmuus marginaalissa. Teoksessa: Jokinen, Arja; Huttunen, Laura; Kulmala, Anna (toim.) Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 98–114.

Kuorelahti, Matti & Viitanen, Reijo (toim.) (1999) Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun – nuorten syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot, Mannerheimin Lastensuojeluliitto, NUORAn julkaisuja nro 14, Nuorisoasiain neuvottelunta: Helsinki.

Kuronen, Marjo; Granfelt, Riitta; Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) (2004) Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja 2004. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kuronen, Marjo; Granfelt, Riitta; Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (2004) Sukupuolistunut ja sukupuoleton sosiaalityö. Teoksessa: Kuronen, Marjo; Granfelt, Riitta; Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja 2004. Jyväskylä: PS-kustannus, 5–18.

Kurtén-Vartio, Sonja (2007) ”Women in Prison” Social, Economic and Cultural Rights of Female Prisoners. Saatavilla [www-muodossa: http://www.europarl.europa.eu/hearings/20070626/femm/kurten_vartio_en.pdf](http://www.muodossa: http://www.europarl.europa.eu/hearings/20070626/femm/kurten_vartio_en.pdf) [viitattu 14.11.2013]

Kuula, Arja & Tiitinen, Sanni (2010) Eettiset kysymykset ja haastattelujen jatkokäyttö. Teoksessa: Ruusu vuori, Johanna, Nikander, Pirjo, Hyvärinen, Matti (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 446–459.

Kuure, Tapio (1996) Marginaalin politiikkaa: marginaalista murtautumisen vaihtoehtoiset strategiat, Tampereen yliopisto: politiikan tutkimuksen laitos, Tampere: Tampereen yliopistopaino.

Kuusisto, Katja (2010) Kolme reittiä alkoholismista toipumiseen. Acta Universitatis Tampereensis 1492. Tampere: Yliopistopaino.

Lagercrantz, David (2011) Minä Zlatan Ibrahimović. Helsinki: WSOY.

Laine, Matti (2010) Säröjä menestystarinassa. Haaste 1/2010, 30–31.

Laitinen, Merja (2004) Inestinin uhrin särjetty sukupuoli. Teoksessa: Kuronen, Marjo; Granfelt, Riitta; Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja 2004. Jyväskylä: PS-kustannus, 163–196.

Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) (2002) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus.

Laitinen, Pirjo (2006) Naisten väkivaltarikoksista mielentilalausuntojen valossa. Teoksessa: Väki valta: seuraukset ja haavoittavuus (2006) Terttu Utraisen juhla kirja. Hämeenlinna: Karisto, 223–234.

Lappi-Seppälä, Tapio & Niemi, Hannu (2007) Vankeusrangaistusten täytäntöönpano. Teoksessa: Rikollisuustilanne 2007. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 238. Saatavana www-muodossa: www.optula.om.fi/1224166565674. [viitattu 9.11.2013]

Lattu, Emmi (2008) Naisvankien asemaan parannusta. Haaste 3/2008, 20–21.

Lattu, Emmi (2006) Väki valta rikoksesta tuomittujen naisten vankilasta vapautuminen. Teoksessa: Väki valta: seuraukset ja haavoittavuus. Terttu Utraisen juhla kirja. Hämeenlinna: Karisto, 235–248.

Leeder, Elaine (ed.) (2006) Inside and Out: Women, Prison, and Therapy. New York, London, Victoria: The Haworth Press inc.

Lehti, Martti (2011) Henkirikoskatsaus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen verkkokatsauksia 17/2011. Saatavilla www-muodossa: <http://www.optula.om.fi/Etusivu/Julkaisut/1290609746064> [viitattu 27.1.2011]

Lehti, Martti & Kivivuori, Janne (2010) Henkirikokset. Teoksessa: Rikollisuustilanne 2009. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 250. Helsinki, 15–51.

Lehti, Martti & Kivivuori, Janne (2009) Kuolemaan johtanut väki valta. Teoksessa: Rikollisuustilanne 2008. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 247. Helsinki, 15–49.

Lehti, Martti; Siren, Reino; Hinkkanen, Ville; Aaltonen, Mikko (2009) Muut väkivaltarikokset. Teoksessa: Rikollisuustilanne 2008. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 247. Helsinki, 51–80.

Lehti, Martti; Siren, Reino; Hinkkanen, Ville; Aaltonen, Mikko (2010) Pahoinpitely- ja ryöstörikokset. Teoksessa: Rikollisuustilanne 2009. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 250. Helsinki, 53–97.

Lehtinen, Ullaliina (1998) Underdog's shame: Philosophical Essays on Women's Internalization of Interiority. *Filosofiska Meddelanden Röda Serien No 37*, University of Göteborg.

Lepper, Georgia (2000) *Categories in Text and Talk; A Practical Introduction to Categorization Analysis*. London: Sage Publications.

Lindberg, Odd (2005) *Kvinnorna på Hinseberg. En studie av kvinnornas villkor i fängelse*. Norrköping: Kriminalvårdsstyrelsens reprocentral.

Lintonen, Tomi; Joukamaa, Matti (2013) Suomalaisten vankien sairastavuus ja terveystalveluiden käyttö. Teoksessa: Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*, Helsinki: Kelan Tutkimusosasto, 62–79.

Lipsonen, Leo (1997) *Vangittu kulttuuri. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1/1997*. Helsinki: Edita.

Maleki, Ammar & Hendriks, Frank (2014) Grid, Group and Grade: Challenges in Operationalizing Cultural Theory for Cross-National Research. *Cross-Cultural Research*, 1–31. Saatavilla [www-muodossa: http://ccr.sagepub.com/content/early/2014/10/23/1069397114555843](http://ccr.sagepub.com/content/early/2014/10/23/1069397114555843). [viitattu 24.10.2014]

Mamadouh, Virginie (1999) Grid-group cultural theory: an introduction. *GeoJournal* (47), 395–404.

Metteri, Anna (2012) *Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö*. Acta Universitatis Tamperensis 1778. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.

Minh-ha, Trinh T. (1995) Akustinen matka, *Naistutkimus* 8 (1), 13–24.

Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) (2008) *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes, 294–307.

Mäkelä, Karin (2011) *Valkea voima*. Jyväskylä: Atena kustannus.

Määttä, Anne (2012) *Perusturva ja poiskäännyttäminen*. Diakonia-ammattikorkeakoulu. A Tutkimuksia 36. Helsinki.

Nais erityyisen kuntoutuksen kehittäminen vankeinhoidossa (2010) Työryhmän raportti 1.3.2010. Rikosseuraamuslaitos.

Naiset näkyviksi (2008) Työryhmän mietintö. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3/2008.

Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) (2013) Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa, Helsinki: Kelan Tutkimusosasto.

Nikander, Pirjo (2002) Age in Action; Membership Work and Stage of Life Categories in Talk, Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia: Humaniora 321, Helsinki: Bookstore Tiedekirja.

Nikander, Pirjo (2010) Jäsenkategoria-analyysi ja haastattelun kulttuuriset järjestykset. Teoksessa: Ruusuvoori, Johanna, Nikander, Pirjo, Hyvärinen, Matti (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 242–268.

Nätkin, Ritva (toim.) (2006) Pullo, pillerit ja perhe: vanhemmuus ja päihdeongelmat. Jyväskylä: PS-kustannus.

Nätkin, Ritva (2006) Äitiys ja päihteet – kertomus ja politiikka. Teoksessa: Nätkin, Ritva (toim.) (2006) Pullo, pillerit ja perhe: vanhemmuus ja päihdeongelmat. Jyväskylä: PS-kustannus, 23–53.

Oakley, Ann (2000) Experiments in Knowing; Gender and Method in the Social Sciences. Cambridge: Polity Press.

Orjasniemi, Tarja (2009) Päihdetiedotusseminaari: Addiktio ja kulttuurit, Cernobbio, Como, Italia 15.-18.10.2009. Saatavilla www-muodossa: www.a-klinikka.fi/sites/default/files/quickuploads/file/PTS09/orjasniemi_PTS2009.pdf [viitattu 28.3.2013]

Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) (2011) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus.

Perhe muurin toisella puolella (2003) Työryhmän mietintö. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2003.

Pitkäsilta, Nikki (1991) Kujakatit. Vangin vaimon tarina. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Pohjola, Anneli (1994) Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänselitys toimeentulotukea vaativien tilanteiden valossa. Acta universitatis Lappeensis 5. Rovaniemi.

Protu (2011) Poikkeustapaukset. Promethes-leirin tuki ry jäsenlehti 2/2011, 10–12.

Putkonen, Hanna & Colliander, Jutta (2006) Naisten henkirikollisuus Suomessa, Suomen Lääkärilehti 14 (61), 1581–1587. Saatavilla www-muodossa: www.laakarilehti.fi/files/nostot/nosto14_1.pdf [viitattu 27.7.2007]

Pösö, Tarja (2006) Kun paikka menee tutkijaan. Teoksessa: Hänninen, Sakari; Karjalainen, Jouko; Lahti, Tuukka: Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 118–135.

Pösö, Tarja (1986) Naisesta naisvanki? Tutkimus naisten rikollisuudesta. Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan, sosiaalihuollon linjan lisensiaattitutkimus. Tampere.

Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina (2011) Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tieteisarvo. Teoksessa: Pehkonen, Aini ja Väänänen-Fomin, Marja (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 235–255.

Raunio, Kyösti (2012) Tutkimusmenetelmiä käsittelevää kirjallisuutta, Tampereen yliopisto, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Sosiaalityön tutkinto-ohjelma, päivitettävä verkkojulkaisu, päivitetty 29.12.2012.

Reinharz, Shulamith (1992) *Feminist Methods in Social Research*, New York: Oxford University Press.

Rikollisuustilanne 2007 (2008) Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 238. Saatavana www-muodossa: www.optula.om.fi/1224166565674. [viitattu 9.11.2013]

Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve (2010) Perustulosraportti. Jouko Joukamaa ja työryhmä. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010.

Rojola, Lea et al. (2000) Gayatri Chakravorty Spivak ja väärinlukemisen politiikat. Teoksessa: Anttonen, Anneli; Lempiäinen, Kirsi; Liljeström, Marianne (toim.) *Feministejä – aikamme ajattelijoita*, Tampere: Vastapaino, 295–318.

Ronkainen, Suvi (2008): Kenen ongelma väkivalta on? Suomalainen hyvinvointivaltio ja väkivallan toimijuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 4 (73), 388–400.

Ruisniemi, Arja (2006a) Minäkuvan muutos päihderiippuvuudesta toipumisessa: tutkimus yhteisöllisestä päihdekuntoutuksesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 1150. Tampere.

Ruisniemi, Arja (2006b) Vanhemmuus päihderiippuvuudesta toipumisen voimavarana. Teoksessa: Nätkin, Ritva (toim.) (2006) *Pullo, pillerit ja perhe: vanhemmuus ja päihdeongelmat*. Jyväskylä: PS-kustannus, 165–187.

Ruusuvuori, Johanna, Nikander, Pirjo, Hyvärinen, Matti (toim.) (2010) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Rönkä, Anna (1999) Sosiaalinen selviytyminen lapsuudesta aikuisuuteen – ongelmien kasaantumisen kolme väylää. Teoksessa: Kuorelahti, Matti & Viitanen, Reijo (toim.) *Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun – nuorten syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot*, Mannerheimin Lastensuojeluliitto, NUORAn julkaisuja nro 14, Nuorisoasiain neuvottelunta: Helsinki, 9–15.

Saari, Juho (toim.) (2011) *Hyvinvointi: suomalaisen yhteiskunnan perusta*, Helsinki: Gaudeamus.

Saari, Juho (2011) *Johdanto*. Teoksessa: Saari, Juho (toim.) *Hyvinvointi: suomalaisen yhteiskunnan perusta*, Helsinki: Gaudeamus, 9–29.

Saarikoski, Helena (2001) *Mistä on huonot tytöt tehty?* Helsinki: Tammi.

Salovaara, Ulla (2004) *Kahden vaiheilla – kurdinuorten elämää diasporassa, yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma*, Jyväskylän yliopisto.

Salovaara, Ulla (2005) Kahden vaiheilla – kurdinuorten elämää diasporassa, etnologian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Saresma, Tuija; Rossi, Leena-Maija; Juvonen, Tuula (toim.) (2010) Käsikirja sukupuoleen. Tampere: Vastapaino.

Sariola, Salla (2006) ”Joku, jota rakastaa ja, josta huolehtia”. Teoksessa: Nätkin, Ritva (toim.) (2006) Pullo, pillerit ja perhe: vanhemmuus ja päihdeongelmat. Jyväskylä: PS-kustannus, 137–163.

Sikes, Gini (1999) 8 ball chicks. Helsinki: Desura.

Silverman, David (ed) (2004) Qualitative Research; Theory, Method and Practice. London: Sage Publications.

Sinko, Päivi & Virokannas, Elina (2009) Rajallisia äitiysidentiteettejä – Huumeita käyttäneiden naisten kertomuksia lastensa huostaanotoista, *Janus* 17 (2), 104–120.

Skidmore, Paula (1990) Genderising Deviance: News Media Constructions of Women and Crime. Teoksessa: Bolston, Bill & Tomlinson, Mike (eds.) Gender sexuality and social control. Law Reform Commission of Canada, working paper no. 10. Bristol: The European Group for the Study of Deviance and Social Control, 117–138.

Smolej, Mirka (2005) Rikosseuraamusten tutkimus Suomessa: katsaus tutkimuksen painopisteisiin ja resursseihin. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 66. Rikosseuraamusalan neuvottelukunnan julkaisu 1. Helsinki. Saatavilla [www-muodossa: http://www.optula.om.fi/33216.htm](http://www.optula.om.fi/33216.htm) [viitattu 26.2.2008]

Sorsa, Minna & Laijärvi, Heli (2006) Äiti, kaksoisdiagnoosin selitysmallit ja palvelujärjestelmä. Teoksessa: Nätkin, Ritva (toim.) (2006) Pullo, pillerit ja perhe: vanhemmuus ja päihdeongelmat. Jyväskylä: PS-kustannus, 213–229.

Stokoe, Elizabeth (2010) I'm not gonna hit a lady: Conversation analysis, membership categorization and men's denials of violence towards women. *Discourse & Society* 21 (1), 59–82.

Stokoe, Elizabeth (2006) On ethnomethodology, feminism, and the analysis of categorial reference to gender in talk-in-interaction. *The Sociological Review* 54 (3), 465–494.

Sund, Reijo (2006) Huono-osaisuus tiedollisena haasteena. Teoksessa: Hänninen, Sakari; Karjalainen, Jouko; Lahti, Tuukka (2006): Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 38–51.

Suoninen, Eero (2012) Identiteetin rakentuminen. Teoksessa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi, Suoninen, Eero: Kategoriat, kulttuuri ja moraali. Tampere: Vastapaino, 89–130.

Suurla, Liisa (toim.) (1989) Nainen, alkoholi, elämä. Helsinki: Kirjapaja.

Suutari, Minna (toim.) (2001) Vallattomat marginaalit; Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja nuoruuden reunoilla. Nuorisotutkimusseura julkaisuja 20. Helsinki.

Tammi-Moilanen, Kaisa (2002) Naisvangit. Teoksessa: Vankeinhoidon perusteet. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002, 183–187.

Thörn, Catharina (2004) Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet. Stockholm: Egalité.

Timonen, Helena (2009) Omin sanoin – Elämän ja muutoksen tarinat vankilasta vapauteen. Joensuu yliopisto. Kasvatustieteellisiä julkaisuja no. 133. Joensuu: Yliopistopaino.

Törrönen, Hannele (2008) Prosenttien sota. Teoksessa: Törrönen, Hannele (toim.) Vaiennettu naiseus; Ajatuksia naisten väkivallan tunnistamisesta, nimeämisestä ja hoitamisesta. Ensi- ja turvakotien liiton raportti 10, Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino, 27–38.

Törrönen, Hannele (toim.) (2008) Vaiennettu naiseus; Ajatuksia naisten väkivallan tunnistamisesta, nimeämisestä ja hoitamisesta. Ensi- ja turvakotien liiton raportti 10, Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino.

Törrönen, Jukka (2006) Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. Teoksessa: Hänninen, Sakari; Karjalainen, Jouko; Lahti, Tuukka: Toinen tieto. Kirjoituksia huononoisaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 15–37.

Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus; etnografia naisten Asntolasta, Acta Universitatis Tamperensis 1075, Tampere: Yliopistopaino.

Vankeinhoidon perusteet (2002) Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002.

Viitala, Päivi (2013) The Health, Work Ability and Healthcare Needs of Finnish Female Prisoners. Saatavilla www-muodossa: <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/68299/978-951-44-9206-8.pdf?sequence=1> [viitattu 23.11.2013]

Wildavsky, David (2007) Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation. American Political Science Review 81 (1), 3–22.

Vilic, Slobodanka Konstantinovic & Sokovic, Snezana (2012) Gender dimension of the rulebook in the area of the enforcement of criminal sanction. Saatavilla www-muodossa: <http://www.chr-nis.org.rs/wp-content/uploads/2012/03/Gender-dimension-of-the-Rulebooks-1.pdf> [viitattu 13.11.2013]

Virokannas, Elina (2004) Normaalin rajan molemmilla puolissa: tutkimus huumehoitoyksikön nuorten identiteettien rakentumisesta. Stakes tutkimuksia 144. Helsinki.

Virokannas, Elina (2013) Vailla suojelua – huumehoidossa olleiden äitien kertomuksia lapsuudenkokemuksistaan. Teoksessa: Virokannas, Elina & Väyrynen, Sanna (2013) Varjoja naiseudessa. Kuopio: UNIPress, 52–82.

Virokannas, Elina & Väyrynen, Sanna (2013) Varjoja naiseudessa. Kuopio: UNIPress.

Väkivalta: seuraukset ja haavoittavuus (2006) Terttu Utraisen juhlaKirja. Hämeenlinna: Karisto.

Välimaa, Outi (2011) Kategoriat ongelman selontekona: pitkäaikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Acta Universitatis tamperensis 1589. Tampere: Yliopistopaino.

Väyrynen, Sanna: ”Multa on viety se kaikkein tärkein”: äitiys ja leimattu identiteetti huume-kuvioissa. Teoksessa: Nätkin, Ritva (toim.) (2006) Pullo, pillerit ja perhe: vanhemmuus ja päihdeongelmat. Jyväskylä: PS-kustannus, 81–105.

Väyrynen, Sanna (2007) Usvametsän neidot. Tutkimus nuorten naisten elämästä huume-kuviossa. Acta Universitatis Lapponiensis 118. Rovaniemi.

LIITTEET

LIITE 1: Kirje haastateltaville yhdysseuraamustoimistossa ja avovankilassa

Jyväskylä xx.xx.20xx

Hei!

Lähestyn sinua tällä kirjeelle, koska haluaisin haastatella sinua. Olen jatko-opiskelija Jyväskylän yliopistosta. Teen tutkimusta, jossa haastattelemalla rikostaustaisia naisia selvitän heidän elämäntilannettaan, arkeaan ja toimintamahdollisuuksiaan. Lisäksi selvittelen, onko heillä mahdollisesti kokemuksia ulkopuolisuudesta ja leimautumista. Tuota tutkimusta varten haluaisin pyytää sinulta suostumusta haastatteluun. Työnimeltään tutkimukseni on ”Marginaalisuus ja päihteet rikostaustaisten naisten kertomuksissa”. Myönnän, että nimi on kömpelö. Siinähan on jo valmiiksi oletus siitä, että rikoksia tehneet naiset olisivat marginaalissa. Minulla on tässä vaiheessa aiheesta kuvitelmia ja luuloja, mutta sinulla on asiasta tietoa. Tuota tietoa ja aiheeseen liittyviä kokemuksiasi haluaisin selvittää haastattelemalla sinua.

Sinun osallistumisesi tutkimukseeni säilyy täysin luottamuksellisena. Tietenkin myös kaikki haastattelussa kertomasi on täysin luottamuksellista, eikä sellaisenaan päädy kenenkään muun tietoon. Rikosseuraamuslaitoksen minulle myöntämä tutkimuslupa velvoittaa minua toimimaan seuraavasti:

”Tutkimustulokset on esitettävä niin, etteivät yksittäiset henkilöt ole tunnistettavissa. Tutkimusaineisto on säilytettävä siten, ettei se joudu ulkopuolisten käsiin. Tutkimusaineisto on tarkoitettu vain tutkimukselliseen käyttöön ja se on hävitettävä yksilötietojen osalta tutkimuksen valmistuttua.”

Omasta taustastani voin kertoa, että olen ollut vuodesta 2006 saakka töissä Jyväskylän Krimillä, tai siis Yhdyskuntaseuraamustoimistossa. Paitsi että olin kaksi vuotta äitiys- ja hoitovapaalla ja nyt loppuvuoden opintovapaalla. Työssäni huomasin, kuinka naiset kokivat sekä asiakkuuden, asiakkaana olemisen että asiakkaaksi joutumisen eri tavalla kuin enemmistönä olevat miehet. Muutoinkin huomasin, että koko järjestelmässä naiset ovat pienenä vähemmistönä, jonka ääni ei kuulu, eikä sitä ehkä edes huomioda. Ja toisaalta normien vastaisesti toimiva nainen joutuu herkemmin huomion kohteeksi. Tutkimus lähti siis liikkeelle siitä, että koin teillä naisilla olevan erityistä kokemusta ja tietoa, ja että se olisi tärkeää saattaa tutkimuksen kohteeksi ja sitä myötä saattaa yleiseen tietoon.

Toivoisin sinulta löytyvän aikaa tapaamiseen. Haastattelu tehtäisiin sinun ehdoillasi ja toivomassasi paikassa. Minulle sopii sekä viikolla että viikonloppuna, aamulla että illalla. Laitan tähän kirjeen mukaan lomakkeen, jonka täyttämällä tiedän sinun haluavan osallistua haastatteluun. Mikäli mieltäsi jää vaivaamaan jokin seikka, vastaan siihen mielelläni.

Terveisin

Ulla Salovaara

LIITE 2: Kirje haastateltaville suljetussa vankilassa

xx.xx.20xx

Hyvä vastaanottaja

Olen tekemässä tutkimusta, jonka tarkoituksena on selvittää rikostaustaisten naisten kokemuksia ulkopuolisuudesta. Tutkimuksen tavoitteena on lisätä tietoa ja ymmärrystä rikostaustaisten naisten elämästä. Tutkimuksen kohderyhmänä ovat naiset, jotka ovat tuomittu ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Rangaistuksen suorittamisen muodolla ja ajankohdalla ei ole merkitystä.

Pyydän kohteliaimmin apuasi ja lupaa haastatella sinua. Osallistumisesi on tutkimuksen luotettavuuden sekä tutkimusalueen moninaisuuden selvittämiseksi erittäin tärkeä. Tutkimuksessa yritän perehtyä juuri rikostaustaisten naisten elämäntilanteeseen ja näkökulmaan, joten sinun mielipiteesi ja ajatuksesi ovat keskeiset. Tutkimusaineisto koostuu ainoataan tutkittavien haastatteluista.

Haastattelut ovat ehdottoman luottamuksellisia, nimettömiä ja vapaaehtoisia eivätkä aiheuta sinulle mitään kustannuksia. Tutkimukseen osallistumisen voit halutessasi keskeyttää ilman, että sinun täytyy sitä perustella kenellekään.

Haastateltavien kertomukset muutetaan siten, että haastateltavien tietoja ei voi tunnistaa tutkimuksesta. Haastattelut nauhoitetaan, mikäli tämä sinulle sopii. Yksi haastattelu kestää arviolta 1,5 – 2,5 tuntia.

Mikäli haluat osallistua tutkimukseen, niin ole hyvä ja täytä oheinen lomake ja palauta se viikon sisällä päihdetyöntekijälle.

Ystävällisin terveisin

Ulla Salovaara

LIITE 3: Lomake yhdyskuntaseuraamustoimiston ja avovankilan asiakkaille.

Jos haluat lähteä mukaan auttamaan tutkimukseni teossa, täytä alla olevat kohdat ja laita tämä paperi tulemaan minulle päin oheisessa kuoressa. Haluaisin mielelläni keskustella kanssasi puhelimitse ennen tapaamista. Jos sinulla on kysyttävää joko itse tutkimuksesta, haastattelusta tai jostain muusta, voit kirjata niitä tuohon alle. Laita myös tietoa, mistä numerosta sinua kannattaa tavoitella, ja mihin aikaan.

Muista, että kaikki yhteydenpito on ehdottoman luottamuksellista, ja tapahtuu sinun ehdoillasi.

Terveisin

Ulla Salovaara

Nimi _____

Puhelinnumero _____

Sopivat kellonajat / päivät, jolloin olet tavoitettavissa puhelimitse

Muuta kysyttävää _____

Parhaiten sopivia haastattelu-aikoja ovat _____

LIITE 4. Haastattelurunko

1. TAUSTATIETOJEN LÄPIKÄYNTI (perustietolomakkeen täyttö)

- Mikä sai sinut osallistumaan tutkimukseen?
- Miten sinä olet tullut tähän tilanteeseen?

2. KOULUTUS JA TYÖ

- Mitä kouluja olet käynyt?
- Miten pärjäsit koulussa? Oliko sinulla ystäviä? Kiusaaminen?
- Mitä teit lopetettuasi koulunkäynnin?
- Kuinka pitkään olet ollut työelämässä?
- Oletko ollut pitkään työttömänä?
- Jos olet töissä, miten rikostaustasi vaikutti työn saantiin sekä työyhteisöön?
- Jos työttömänä, miten arvelet rikostaustasi vaikuttaneen mahdollisuuksiisi saada työtä?

3. PÄIHTEET

- Käytätkö päihteitä?
- Missä vaiheessa käyttö alkoi?
- Mikä sai aloittamaan / käyttämään?
- Liittyykö päihteidenkäyttö saamiisi tuomioihin?
- Mitä silloin tapahtuu, kun lähdet ryyppämään? Kenen kanssa juot?
- Millainen on naisen asema ryyppy- tai huumeporukassa?
- Miltä päihteidenkäyttö on sinua suojellut?
- Miten kroppa kestänyt?
- Miten suhtaudut päihteisiin tällä hetkellä?
- Mitkä tekijät vaikuttivat käytön lopettamiseen? Kokemukset lopettamisesta?

4. ARKI

- Kerro arjestasi, kuvaile tyypillinen päivä?
- Mikä arjessa kannattelee, antaa voimia?
- Miten nykyinen elämäntilanteesi eroaa aiemmasta? Millaista elämäsi oli ennen kiinnijäämistä?

- Mitä suunnittelet tekeväsi tämän jälkeen? Millaista elämäsi on vuoden kuluttua tuomion suorittamisesta?
- Mitä odotat eniten? Mikä sinulle tuottaa iloa?
- Mitä pelkää eniten?
- Missä olisit ja mitä tekisit nyt, jos et olisi jäänyt kiinni?

5. TUOMION VAIKUTUKSET

- Voiko vankilassa olla äiti? Onko tapahtunut vaikuttanut äitinä olemiseen?
- Millaista elämäsi on tuomion suorittamisen jälkeen? Vaikuttaako tuomio tulevaisuuteen?
- Oletko kokenut ulkopuolisuutta?
- Mistä sen huomaa, että on ulkopuolinen?
- Vaikuttaako rikostaustasi muihin ihmisiin? Entä muiden ihmisten vaikutus rikostaustaasi?
- Mistä tiedät, että vaikuttaa?
- Miten olet kokenut em. tilanteet?
- Millaisissa tilanteissa taustasi on tullut ilmi?
- Miten negatiivinen suhtautuminen näkyy ihmisissä? Esimerkkejä?
- Entä positiivinen?
- Tuntuuko sinusta, että sinut hyväksytään rikostaustasta huolimatta?
- Tuntuuko, että kokemukset eristää sinua naisista, jotka eivät ole vast. kokeneet?

6. SUHDE TOISIIN (ei nimiä)

- Keitä perheeseesi kuuluu?
- Onko läheisilläsi rikostaustaa?
- Ketkä ovat olleet sinulle tärkeitä ja keskeisiä ihmisiä aiemmin / nyt?
- Onko elämässäsi ollut väkivaltaa?
- Onko sinulle tärkeää, että lähelläsi on ihmisiä, joilla on samantapaisia kokemuksia kuin sinulla?
- Keneen / millaiseen henkilöön samaistut? (Sankari / antisankari tms.)
- Miten suhtaudut kohtaamiisi vaikeuksiin?
- Koetko, että sinuun suhtaudutaan eri tavalla siksi, että olet nainen ja syyllistynyt rikokseen? Millaisia kokemuksia sinulla tällaisesta?
- Miesnormiset käytänteet: onko niitä, kokemuksia?
- Mitä ajattelet väitteestä: Kun nainen lusii, lusii koko perhe/suku?

7. SUHDE YHTEISKUNTAAN

- Millainen suhde sinulla on yhteiskuntaan? Uskotko, että tuomiosi on muuttanut suhtautumistasi?
- Mitä yhteiskunta sinulle merkitsee?
- Koetko saaneesi apua viranomaisilta? Millaisessa tilanteessa apu on saavuttanut sinut parhaiten (esim. lapset)? Millaisesta avusta koet hyötyväsi? Kerro tilanteesta, jossa viranomaisista todella oli hyötyä. -> epäonnistunut tilanne.
- Miten arvelet uusien viranomaistahojen suhtautuvan sinuun tuomion suorittamisen jälkeen? Miten sinä suhtaudut heihin?

Jos saisit esittää kolme toivetta, mitä ne olisivat?

Onko vielä jotain josta haluaisit kertoa? Olenko mielestäsi unohtanut kokonaan jonkun tärkeän kysymyksen?

Apukysymykset

- Voitko kertoa lisää ... ?
- Oliko sinulla joku erityinen ..., joka on jäänyt mieleen?
- Muistatko jonkun erityisen tilanteen, joka on jäänyt mieleen?